

C E P Ü N İ V E R S İ T E S İ

Reform

RICHARD STAUFFER

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

C E P Ü N İ V E R S İ T E S İ

Reform

La Réforme

RICHARD STAUFFER

Çeviren

CEM MÜHTAROĞLU

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

İ l e t i ſ i m Y a y ı n l a r ı C E P Ü N İ V E R S İ T E S İ

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına sahibi: Murat Belge

Genel Yayın Yönetmeni: Fahri Aral

Yayın Yönetmeni: Erkan Kayılı

Yayın Danışmanı: Ahmet İnel

Yayın Kurulu:

Fahri Aral, Murat Belge, Tanil Bora, Murat Gültekinçil,

Ahmet İnel, Erkan Kayılı, Ümit Kıvanç

Tuğrul Paşaoğlu, Mete Tunçay

Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç

Kapak İllüstrasyonu: Gürcan Özkan

Dizgi: Maraton Dizgisi

Sayfa Düzeni: Hüsnü Abbas

Baskı: Şefik Matbaası (iç) / Ayhan Matbaası (kapak)

İletişim Yayıncılık A.Ş. • Cep Üniversitesi 119 • ISBN 975-470-297-7

1. Basım: İletişim Yayınları, Nisan 1993

Mart 1988 tarihli 4. baskısından çevrilmiştir.

© Que sais-je? Presses Universitaires de France, 1970

108, Boulevard Saint-Germain, 75006, Paris France

© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1993

Klodfarer Cad. İletişim Han No.7 34400

Cağaloğlu İstanbul, Tel. 516 22 60 - 61 - 62

Önsöz

Günümüzde bilgi bir yandan en önemli değer haline gelirken diğer yandan da artan bir hızla gelişiyor, çeşitleniyor. Ama katlanarak büyüyen bilgi üretiminden yararlanmak, özellikle gündelik yaşam kaygılarının baskısı altında, zorlaşıyor. Her şeye rağmen bilgiye ulaşma çabasını sürdürenler için de imkânlar pek fazla değil.

Ayrıca, özellikle Türkiye gibi ülkelerde bir konuda kendini geliştirmek ya da sırf merakını gidermek için herhangi bir konuyu öğrenmek isteyenlerin şansı çok az. Üniversitelerimiz, toplumumuzun yetişkin bölümüne katkıda bulunmak için gerekli imkânlardan yoksun.

Cep Üniversitesi kitapları işte bu olumsuz ortamda, evlerinde kendilerini yetiştirmek, otobüste, vapurda, trende harcanan zamandan kendileri için yararlanmak isteyenlere sunulmak üzere hazırlandı.

20. yüzyıl Fransız kültür hayatının en önemli ürünlerinden olan, bugün yaklaşık 3000 kitaplık dev bir dizi oluşturan “Que sais-je” (Ne Biliyorum) dizisini İletişim Yayınları Türkçe’ye kazandırıyor.

İletişim'in Cep Üniversitesi, bu büyük diziden seçilmiş , Türkiyeli okurlar için özellikle ilgi çekici olabilecek eserlerin yanısıra, Avrupa'nın başka yayınevlerinin benzer bir çerçevede yayımladığı kitapları da içeriyor.

Ayrıca Türkiye'nin siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için yazılmış telif eserler "üniversite"nin "öğrenim programı"nı tamamlayacak.

Cep Üniversitesi'nin her kitabı alanının öndegelen bir uzmanı tarafından yazıldı. Kitaplar, hem konuya ilk kez eğilen kişilere hem de bilgisini derinleştirmek isteyenlere seslenebilecek bir kapsam ve derinlikte. Bilginin yeterli ve anlaşılır olması, temel kıstas. Cep Üniversitesi kitaplarını lise ve üniversite öğrencileri yardımcı ders kitabı olarak kullanabilecek; öğretmenler, öğretim üyeleri ve araştırmacılar bu kitaplardan kaynak olarak yararlanabilecek; gazeteciler yoğun iş temposu içinde çabuk bilgilenme ihtiyaçlarını Cep Üniversitesi'nden karşılayabilecek; çalıştığı meslek dalında bilgisini geliştirmek isteyen, evinde, kendi programlayabileceği bir mesleki eğitim imkânına kavuşacak; ayrıca, herhangi bir nedenle bir konuyu merak eden herkes, kolay okunur, kolay taşınır, ucuz bir kaynağı Cep Üniversitesi'nden temin edebilecek.

Cep Üniversitesi kitapları sık aralıklarla yayımlandıkça, benzersiz bir genel kültür kitaplığı oluşturacak. İnsan Hakları'ndan Genetik'e, Kanser'den Ortak Pazar'a, Alkolizm'den Kapitalizm'e, İstatistik'den Cinsellik'e kadar uzanan geniş bir bilgi alanında hem zahmetsiz hem verimli bir gezinti için ideal "mekân", Cep Üniversitesi.

İLETİŞİM YAYINLARI

İçindekiler

GİRİŞ	7
I. BÖLÜM	
Selameti Arayan Keşiş	12
Luther'in Reformcu Buluşu	12
Endüljans Kavgası	18
Roma ile Bağların Kopuşu	24
II. BÖLÜM	
Luther Reformu	30
Wittenberg Hareketi	31
Kesin Red	35
İncil'in Yayılması ve Savunulması	39
Luthercilik'in Mücadelesi ve Yerleşmesi	47
III. BÖLÜM	
Zwingli ve Bucer Reformları	57
Zwingli ve Zürih Reformu	58
İsviçre Reformunun Yükselişi ve Duraklayışı	65
Bucer ve Strabsourg Reformu	72
IV. BÖLÜM	
Calvin Reformu	79
Reforma Kazanılmış Bir Hümanist	80
Calvin ve Cenevre Reformu	85
Calvin ve Fransa Reformu	94

V. BÖLÜM

Anglikan Reformu	102
Henry'nin Ayrılması	103
VI. Edward Döneminde Reform	109
Mary ve Elisabeth Saltanatları Sırasında Katoliklik'in Geri Dönüşü ve Anglikanlık'ın Kuruluşu	115
SONUÇ	121

GİRİŞ

Reform her ne kadar 16. yüzyılda ortaya çıktıysa da, Hristiyanlık Dünyası, Kilise bünyesinde bir yapı değişikliği gereksinimini yukarı Ortaçağ'dan itibaren duymaya başlamıştı. Kanıt olarak *De Consideratione* ve *De Moribus et Officio Episcoporum* gibi eserlerinde din kurumunda yenilik hareketinin temellerini atmaya çalışmış olan Clairvauxlu Aziz Bernard'm adını anmak yeterlidir. Kendisine hedef olarak Kilise'yi "Baştan Aşağı" yenilemeyi saptamış olan Konstanz ve Basel konsilleriyle yetinmeyen bilimadamı olsun dindışı olsun pek çok Hristiyan, 15. yüzyıl sonlarından itibaren bir reforma ihtiyaç olduğunu giderek artan ölçüde hissetmeye başladı. Bu gereksinim 1484 Toplantısı'nın düzenlenmesine ve 1493 Dinadamları Meclisi'nin toplanmasına yol açtı. II. Julius 1512 yılının 1 Mayıs günü V. Laterano Konsili'ni toplama cesaretini kendinde bulmakla aslında uzun süredir beklenen bir adım atmıştı. Konsil, çalışmalarını aynı yıl içinde tamamladı. Luther 95 tezini burada yazmıştı. Uzun süredir özlemi çekilen V. Laterano Konsili'nin sonuçları büyük bir hayal kırıklığı yarattı. Yayınlanan kararnameler Hristiyan Dünyası'nın beklentilerine cevap verebilmekten çok uzaktılar. Böylece Kilise'yi yenilemek için Papalık'ın eline geçen fırsat tepilmiş oldu.

Konsil tartışılmaz bir başarı dahi kazanmış olsaydı, sona ermekte olan Ortaçağ Hristiyanlığı'nda

duyulan "Peygamber Aclığı"nı yine de bastıramazdı. Çünkü önceki yüzyılların "Yenilikçi" bazı hareketleriyle uyum içinde ele aldığı *Reformatio*, gerekli derinlikten yoksundu. P. Congar'ın bir başyapıtında vurgulamış olduğu gibi, Ortaçağ Reformları, "Kilise Yaşamı'nın yapısıyla değil düzeniyle ilgileniyorlardı. Dogmalar, kutsamalar, hiyerarşik sıralama... Bu durum Reform'ları genellikle yolsuzluklarla uğraşma düzeyine indirgiyordu. Yeniden yapılandırılan öğretiler değil geleneklerdi".¹ Halbuki manevi ihtiyaçlara cevap verebilmek için dogmatik alanda yenilikler yapılmalıydı. Bir Luther'in, bir Calvin'in, bir Zwingli'nin heyecanla sarıldıkları uğraş işte buydu. Hareketlerinin hedefi mevcut düzenin Kilise'ce kötüye kullanılmasını engellemek değildi. Onlar hakkında Lucien Febvre'in Farel için söylemiş olduğu söz anımsatılabilir: "Rahipler kötü yaşamakla değil, yanlış inanmakla suçlanıyorlardı".²

16. yüzyıldan önce de çağlarının dinsel yönelişlerine dinsel karşılıklar arayan kişiler ya da topluluklar olmuştur kuşkusuz... Örnek olarak 15. yüzyılda John Wyclif'i ve Lollardlar'ı, Geert Groote ve Birlikte Yaşayan Kardeşler'i, Jan Hus'u ve onun yandaşlarını sayabiliriz. 16. yüzyılda İtalya'da Pico de la Miranda'nın kişiliğinde en parlak öncülerden birini bulmuş olan Hristiyan Hümanizması'nın sayesinde sahneye Reformcular'ın yanıtlarının şekillenmelerine katkı sağlamış olan insanlar çıkmıştır. İngiltere'de John Colet, çürümüş Kilise'yi arındır-

¹ *Vraie Et Fausse Reforme Dans L'Eglise*, (Kilise İçinde Gerçek ve Sahte Reform), Paris, 1950, s. 357-358.

² *Au Cœur Religieux du XVIIe Siècle*, (16. Yüzyılın Dinsel Merkezinde), Paris, 1968, s. 22.

mak için İncil'e dönülmesi gerektiğini savunmuş ve Aziz Pavlus Mektupları'na dindışı yazarların araştırmalarında onyıllardır kullanılan filolojik esasları uygulamıştı. Fransa'da Etaples'li Jacques Lefèvre *Quincuplex Psalterium*'uyla İncil'in Dört Anlamı'na bağlı Ortaçağ yorumu'yla ipleri daha 1509 yılında koparmıştı. 1512'de *Commentaire Sur Les Epitres de Saint Paul* (Aziz Pavlus'un Mektupları Hakkında Bir Yorum) yayınlandı. Bu kitap her ne kadar Emile Doumergue'in öne sürdüğü gibi "İlk Protestan Kitap" sayılmazsa da içeriğinde Reform'un pek sevdiği temalar bulundurduğu da yadsınamaz.³ Rotterdam'lı Erasmus ise ilk ilahiyat programını 1504'de yayınladı. Erasmus *Enchiridion Militis Christiani*'de bir tür Çarmıh Tanrıbilimi önermişti: Ona göre İman'ın ölçütü İncil'dir. İncil'in en önemli ögesi olan Çarmıha Gerilmiş İsa, insanları aklamakta ve böylece onları yapıtlardaki Musevilikten kurtarmaktadır. Yeni bir ilahiyat için oluşturduğu bu manifestodan sonra Hollandalı Hümanist için geriye sadece çağının gereksinim duyduğu yorumsal malzemeyi sunmak kalmıştı. Bu da 1516'da Yeni Ahit'in yayınlanmasıyla gerçekleşecekti. Erasmus, okuyucularına sunduğu Yunanca metne pek çok nottan başka, kendi yaptığı Latince çeviri ve İncil yorumculuğu alanında "gerçek bir yöntem söylemi"⁴ olan çeşitli önsözler de eklemişti.

Ne var ki Kilise'nin yeniden yapılanması Erasmus'un eseri olmayacaktı. Katoliklikten hiçbir zaman bütünüyle kopmamış olan Etaples'li Lefèvre

³ Bkz. "Lefèvre d'Etaples, Artisan ou Spectateur de la Réforme?" (Reform'un Ustası mı Seyircisi mi?) konulu araştırmamız, *Interprètes de la Bible* içinde, Paris 1980, s. 11-29.

⁴ Henri Hauser ve Augustin Renaudet, *Les Debuts de l'Age Moderne* (Modern Çağın İlk Dönemleri), Paris, 4. Baskı, 1956, s. 143.

gibi o da bir Reformcuydu. Gerçi *Eloge de la Folie*'sinde (Deliliğe Övgü) ve *Colloque*'larında (Kollokyumlar) erdemsiz rahipler ve karacahil papazları da aşağılamaya hazır gibiydi, fakat arzu ettiği düzenlemeyi yapabilmek için yine de hiyerarşiden medet umuyordu. Lefèvre gibi onun da günahı yoktu. Vicdanı rahattı. Bu yüzden Hristiyanlık'ı o çağda sarmış olan selamet endişesine pek duyarlı değildi. Nihayet Lefèvre gibi onun da yumuşak başlılığı ve kurnazlığı, bir gerçeği savunmak... ya da uğrunda canını vermek için gerekli kararlılığa sahip olmasını engelliyordu.

Demek oluyor ki Reform, 15. yüzyılda Hristiyanlık'ı kemiren sorulara beklenen cevabı vermişti. Fakat hangi Reform? Hiç kuşkusuz Lucien Febvre, Reformlar dememizi yeğlerdi.⁵ Kavramı tekil kulanmamızın nedeni, Reformcular'ın "Çözölmekte olan Ortaçağ Dünyası'nın uyarılarına getirdikleri cevap çeşitliliğini kabul etmememizden çok, vermiş oldukları mesajın birlik görüntüsüne duyarlı oluşumuzdur. Gerçekten de kendilerini birbirlerinden ayrı düşürmüş olan ve bu çalışmanın bölüm başlıklarını oluşturan farklılıklar bir yana bırakılacak olursa, hepsi de temel sorunlara benzer yanıtlar önermişlerdir. Yargıç olarak algılanmakta olan bir Tanrı'ya inanmanın yarattığı huzursuzluğu ortadan kaldırmak için hepsi de Hz. İsa'nın kurtarıcı kişiliğine sığınmayı düşünmüşler, bağışlamanın gücüne (ünlü *Sola Gratia*) başvurmuşlar, aklanmanın hiçbir ön hazırlık gerektirmeyen, insan davranışlarına bağlı bulunmayan karşılıksız bir armağan olduğu anlamını verdikleri *Sola Fide*'ye aynı sıcaklıkla bakmışlar, Kilise'yi aynı şekilde bir "İnananlar

⁵ Bkz. *Combats Pour L'Histoire*, (Tarih İçin Savaşlar), Paris 1953, s. 140.

Meclisi" olarak görmüşler, İncil'i de aynı şekilde, Tanrı'nın, vaızın canlı sözleriyle sürekli güncelleştirilen kesin vahiyi olarak algılamışlardır -ki bu, *Sola Scriptura*'dır.

BİRİNCİ BÖLÜM SELAMETİ ARAYAN KEŞİŞ

16. yüzyıl başında Wittenberg, 2.000 nüfuslu bir köy azmanından başka bir şey değildi. Bilge Friedrich tarafından 1502'de kurulmuş olan üniversitesi daha yeni geliyordu. Ernestin Saksonyası'nın bu sıradan yerleşim merkezi, adını dünyaya duyuracak olan insanın deyimiyle, "Uygarlığın öteki ucunda"ydı. Kilise'yi yeniden yapılandıracak olan hareket işte burada başladı. Hareketi başlatan ve onun, 1546'da ölene kadar yaklaşık otuz yıl boyunca Melancton gibi yandaşlarıyla bayraktarlığını yapan, Luther'di.

I. Luther'in Reformcu Buluşu

Luther'in karmaşık kişiliğini çözmek kolay değildir. Denemeye kalkan yazarlardan dişe dokunur bir sonuca ulaşabilen de olmamıştır. Katolik tarihçiler yakın zamana kadar onu karalama eğilimindeydiler.⁶ Protestanlar ise Luther'i hep mükemmel bir insan, bir kahraman, imanın yılmaz bir savunucusu olarak görmek istemişlerdir. Burada "Gerçek" Luther'in portresini çizmeyecek, yaşamının değişik

⁶ Katolik Çevrelerin Luther'i kısa süre önce yeniden değerlendirmeleri hakkında bkz. *Le Catholicisme à La Decouverte de Luther*, (Katoliklik'in Luther'i Keşfetmesi) adlı eserimiz, Neuchatel ve Paris, 1966 ve Werner Beyna, *Das Moderne Katholische Lutherbild*, Essen, 1969.

evrelerini inceleyeceğiz. Luther, Eisleben'de (Thüringen) muhtemelen 1483 yılında doğdu. Emeginin gücüyle iyi bir yaşam düzeyine erişmiş köylü kökenli bir madencinin ikinci oğluydu. Çocukluğu Mansfeld'de geçti. 1497 yılına kadar "Basit" bir öğrenim gördü. Bir yıl Magdeburg'da kalarak Birlikte Yaşayan Kardeşler'in öğrencisi oldu. Daha sonra öğrenimini Eisenach'da ve 1501 yılından itibaren de Erfurt Üniversitesi'nde sürdürdü. Burası, o zamanlar altın çağını yaşamakta olan Nominalizm'in kallesi durumundaydı. 1502 yılında mezun, üç yıl sonra da felsefe öğretmenini oldu. Babasının isteği üzerine hukuk fakültesine kaydolduktan kısa bir süre sonra Mansfel'de bir ziyaretten dönüşte yıldırım çarpmasından ölüm tehlikesi atlattı. Canını kurtarabilirse keşiş olacağına and içmişti ve sözünü tuttu. Birkaç gün sonra, babasının tüm hoşnutsuzluğuna karşın, Erfurt'ta kurallarının katılığıyla ünlü Augustinusçu münzevi keşişlerin arasına katıldı. Keşişliğe bu eğilim, aslında dinsel alandaki gizli bir arayışın doğal sonucuydu.

Görünüşe bakılırsa Luther'in keşişlik yaşamı da üniversite öğrenciliği kadar başarılı olmuştu. Gayretkeşliği sayesinde kısa bir çömezlik devresinden sonra 1506 yılında adak adamaya hak kazandı. Bir yıl sonra da papaz oldu. Üstleri tarafından ilahiyat dersleri almakla görevlendirildi. Tam Ockhamcılık'ı öğrenmeye başlamıştı ki, örgütünün piskopos naibi Staupitz tarafından Sanat Fakültesi'nde Aristo Ahlakı'nı yorumlamak üzere Wittenberg'e gönderildi. 1509 ilkbaharında İncil konusunda yetkinliği onaylanmış olarak Erfurt'a döndü ve Pietro Lombardi'nin *Sağsözler*'i hakkında dersler verdi. 1510 yılında öğretimi bırakarak kardeşlerinden biriyle Roma'ya gitti ve Augustinusçular'ın lideriyle görüşe-

rek, din hükümlerine mutlaka uyulmasından yana olup da katı disiplin altına girmek istemeyenlerle bir olmayı reddeden manastırların görüşlerini savundu. Ebedi Kent'te gördüklerinden etkilenmişti fakat bu, inancını sarsmadı. Erfurt'a döndü. Orada fazla kalmayarak Wittenberg'e gönderildi. Birkaç ay içinde başrahip yardımcısı atandı ve yerini kendisine bırakmak arzusunda olan Staupitz tarafından doktora hazırlamakla görevlendirildi. 1512'de ilahiyat doktoru oldu. Derslerinde Mezamir Kitapları'nı (1513-1515), Romalılar'a Mektuplar'ı (1515-1516), Galatlar'a Mektuplar'ı (1516-1517), İbrani-ler'e Mektuplar'ı (1517-1518) yorumladı ve 1519 yılında yeniden Mezamir'e döndü.

Olaylar bunlar... Bunlardan, Luther'in manastıra girdiği andan itibaren kendi selametinden emin olabilmek için verdiği mücadele anlaşılmamaktadır. "Uygun bir Tanrı'yı nasıl elde edebilirim?" Onun zihninde saplantı halini almış olan soru buydu. Bu sıkıntılı arayışın tırmandığı buhrandan, Denifle'den sonra hiçbir tarihçi kuşku duyamamıştır.⁷ 1531'deki *Galatlar'a Mektuplar Hakkında Yorum*'da Luther, bu bunalımdan şu sözlerle bahsetmiştir:

"İncil'in ışığından önce ben de Papalık Yasaları'na ve Kilise Büyükleri'nin geleneklerine herkes gibi şevkle bağlıydım. Onları kutsal ve Selamet için gerekli bilip ciddiyetle savundum. Tüm kurallara elimden gelen bütün özeni göstererek, oruç tutarak, çalışarak, dua ederek, vücuduma bugün benden nefret edenlerden, kendilerini temize çıkarabilme şerefinden yoksun bıraktığım için bana zulmedenlerden çok daha fazla çile çektirerek uydum."

Ne var ki kurallara böylesine sadakat göster-

⁷ Bkz. *Luther und Lutherium*, Mainz, 1904.

mek Luther'e aradığı huzuru sağlamadı. Yukarıda anmış olduğumuz yorumunda, "Bu kutsallık örtüsü altında ve kendi öz adaletime bu güvenle içimde sürekli güvensizlik, kuşku, korku, Tanrı'ya sövme, O'ndan nefret etme arzusu duyuyordum..." diye yazmıştı. Bu denli inatçı ve inançlı bir arayıştan sonra, böylesine günahkâr düşüncelere kapılmanın nedeni ne olabilirdi? Luther bu sorunun yanıtı için, Matthaus İncili hakkındaki vaizlerinden birinde (1539) ipucu vermiş, Hz. İsa'dan sözederken şöyle demişti:

"Çarmıha gerilmiş hali bana yıldırım gibi geliyordu. Adını duydukça şeytanın adını duymayı yeğliyordum. Çünkü hayır işlemem gerektiğine, İsa'nın bana ancak bu hayırlar aracılığıyla olumlu görüneceğine inanıyordum."

Luther'in yaşamış olduğu iç dramı anlamak için onun Nominalizm Okulu'nda öğrenim gördüğünü anımsamak gerekir. Gabriel Biel'in *Collectorium'u* aracılığıyla, inayet girişimlerine Aquinas'lı Thomas kadar duyarlı olmayan ve kendisini, insanın Selamet'e kişisel yetenekleriyle erişebileceğine, daha doğrusu Tanrı'ya karşılıksız bir aşkla bağlanarak Hidayet için gerekli niteliklere kavuşabileceğine inandıran İngiliz Fransisken Ockham'lı William'ın etkisinde kaldı. Bu yüzden kendisini tüm gücüyle buna adamaya çalıştı. Fakat çektiği çileleri hep yetersiz buluyordu. Gözü, yetersiz çaba göstermesi halinde Tanrı'nın kendisini bağışlaması için yeterli olan tövbekârlık ve pişmanlık çarelerini bile görmüyor, Tanrı huzurunda kendisini sınıdığında bir hiç olduğu izlenimi ediniyordu. Benliğinde keşfettiği ve biçeminde gurur ve bencillik anlamlarını taşıyan açgözlülük yüzünden kendisini sefil olarak nitelendiriyor ve selametinden kuşku duyuyordu. Lut-

her'de saplantı halini alan bir düşünce daha vardı ve bu onun tedirginliğini arttırıyordu. Tanrı hakimiyetini korumak isteyen ustaları ona, insan davranışlarının ancak Tanrı tarafından hayırlı olarak kabul edilmeleri koşuluyla gerçekten hayırlı olabileceklerini öğretmişlerdi. Bu, ondaki korkuyu büsbütün arttırdı. Tanrı'nın ilgisini algılayamadığı için bu ilginin kendisinden esirgendiğini, Tanrı Katında reddedildiğini düşünür oldu.

Duygusal bir kişiliğe sahip olan Luther'in sıkıntısı giderek artıyordu. Huzur bulmak için değişik çareler aradı. Aziz Augustinus, Clairvaux'lu Aziz Bernard ve Jean Gerson onu ancak "kısmen rahatlatıldılar". Augustusçu piskopos naibi Staupitz'in öğrettiği *Germen İlahiyatı* bir ölçüde yararlı oldu ve onu Tanrısal Gizler'i araştırmaktan vazgeçip Hz. İsa'nın yaraları üzerinde düşünmeye yönelterek yatıştırdı. Ne var ki bu da yetmedi. Luther'in, hem günah hakkındaki trajik görüşüne, hem de Tanrı hakkındaki yüce fikrine yanıt veren bir çözüme gereksinimi vardı. Hedefine ulaşmak için uzun bir yolda adım adım ilerlemesi gerekti. Yanıtı, yıllar boyu hep karşısına çıkmış bir metin olan Romalılar 1/7'de buldu ve bunu ölümünden bir yıl önce yayınlanmış olan Latince Eserleri'nin önsözünde anlattı:

"Gece olsun, gündüz olsun, düşünceye dalarken hep şu sözcük dizisini inceledim: "Tanrısal Adalet, İncil'de şöyle açıklanmıştır: "Doğru, insanla yaşayacaktır". Tanrısal Adalet'in Tanrı'nın dağıttığı adalet olduğunu ve dürüst insanın bunun sayesinde ve eğer inançlıysa varolabileceğini anlamaya başladım. Demek ki cümlelerin anlamı şuydu: İncil bize Tanrısal Adalet'i açıklar. Bu Adalet edilgendir ve Tanrı onun yoluyla ve iman sayesinde bizi bağışlar ve aklar... Kendimi bir anda yeniden doğmuş ve Cennet'in ar-

dına kadar açık kapısından geçmiş hissettim."

Bu metinden Luther'in, günahkârlara karşı "cezalandırıcı" bir "Adalet" uygulayan Yargıç Tanrı kavramından, çocuklarına Adalet ileten bir Baba Tanrı kavramına geçmiş olduğu anlaşılmaktadır. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse Ortaçağ'ın Katolik İlahiyatçıları Aklanma'yı bilmiyor değillerdi. Fakat onu, Hidayet'in sürekli katkısı ve itkisi altında kazanılmış değerlerin Tanrı tarafından ödüllendirilmesi olarak görüyorlardı. Luther ise Aziz Tanrı'nın, günahkârlığın esiri olmuş insanlığı sevgiyle kucakladığını düşünüyordu. Hidayet'e eren mümin dürüsttür, fakat aynı zamanda günahkârdır da (*Simul Justus et Peccator*)... Dürüsttür çünkü imanı sayesinde Tanrı'yı kendisine günah yazmaktan vazgeçirir ve adaletinden yararlandırmasını sağlar. Günahkârdır çünkü, içinde hep kötülük isteği vardır.

Wittenberg Augustinusçuları'nın manastır kulesinde gerçekleştirildiği varsayıldığı için Alman İlahiyatçıları'nca "Kule Deneyi" olarak adlandırılan Reformcu buluş hangi döneme yerleştirilmelidir? Bu soruya pek çok yanıt önerisi vardır. Bu yüzyılın başında bazı uzmanlar, Luther'in ilahiyat doktoru olduğu 1512 yılından öncesini savunmuşlardı. Son yıllarda Lutherologlar'ın görüşleri Mezamirler Kitabı hakkındaki ilk derslerini verdiği 1513-1515 dönemiyle, daha ender olarak Romalı'lar'a Mektuplar hakkındaki derslerini verdiği 1515-1516 dönemi arasında bölünmüşlerdir. Luther'in 1519 yılına, Mezamirler'i ikinci kez anlattığı, Romalı'lar 1/17'yi kendisini kurtarıcı yorumu dönemine yerleştirdiği Latin Eserleri önsözünü esas alarak buluşun daha ileri tarihlerde yapılmış olduğunu savunan tarihçilerin sayısı fazla değildir. Yine de Bonn Üniversite-

si profesörlerinden Ernst Bizer'in büyük gürültü koparan bir eserinin⁶ 1958 yılında yayınlanmasından sonra ağır basmaya başlayan görüş budur. Bizer, Kule Deneyi'nin 1518 ilkbaharında ya da aynı yılın yazında yapıldığını öne sürmüş, fakat ona, kendisinden öncekilerden daha değişik bir anlam vermiştir: Ona göre Luther, "Kutsal Kelam İlahiyatı"nı bulmuştu. Wittenberg keşişi, "Adalet'in İncil'in içinde açıklanmış" olduğunu bulmuş olsa gerekti. "İncil'in içinde" sözü, daha önce hiç kimsenin anlayamadığı bir anlam yüklüydü: İncil'in sözleri, Tanrı'nın Adaleti olan ve bu özelliğiyle insanların içindeki imanı uyandırarak onların aklanmalarını sağlayan Hz. İsa'yı açınladığı için Hidayet yoluydular. Luther'in Reformcu buluşuna getirilen bu açıklama herkesçe benimsenmemiştir. Öte yandan Franz Lau ve Kurt Aland gibi bazı ünlü Lutherologlar, Kule Deneyi'nin 1518 (ya da 1519) yılında yapıldığı konusunda Bizer'le aynı fikirdedirler. 1513'ten 1519'a kadarki yelpazede kabul edilen tarih hangisi olursa olsun, tüm tarihçilerin paylaştıkları bir görüş vardır: Luther'in buluşu bir günde yapılmamıştır. Uzun ve yorucu bir çalışmanın ürünüdür. İlk derslerinden de anlaşılabilirliği gibi konuya çeşitli yollardan yaklaşmış, bu çabaları sırasında da belli belirsiz şekillerde çözüm anahtarını bulur gibi olmuştur.

II. Endüljans Kavgası

Luther, endüljanslardan (günah bağışlama belgesi) halk önünde ilk kez 31 Ekim 1516'daki vaızın-

⁶ *Fides Ex Auditū*, Neukirchen (Kreis Muer), 3. Baskı, 1966. Bizer'in savı Oswald Bayer tarafından *Promissio Geschichte Der Reformatorischen Wende in Luther Theologie*'de de ele alınmıştır, Göttingen, 1971.

da sözetti. Endüljanslarla ilgilenmesinin nedeni sadece bilimsel değildi. Sorunla, ruh tedavi çalışmalarını sırasında karşılaşmıştı. Papaz olduğu için sık sık günah çıkarıyordu. Böylece bu uygulamanın cemaat üzerindeki korkunç etkisini gözleme olanağı buluyordu: Dindarlık yüzeyselleşiyor, Hristiyanlar gerçek selamet kaynaklarından uzaklaşıyorlardı. Wittenberg Şatosu'nun kilisesinde III. Friedrich'in (Bilge Friedrich) parası ve sofuluğu sayesinde dindar ziyaretçiye yüz otuz bin yıllık endüljans sağlayacak kadar kutsal kalıntı toplanmamış mıydı?

Endüljans alma, Kilise öğretisinin dışında kalan tartışmalı bir uygulama değildi. Öğreti, affolacak günahların bedeli olan cezanın, törensel veya başka kefaretlemlerle ertelenebileceği gibi, endüljanslarla da ertelenebileceğini savunuyordu. Kilise, kefareti bütünüyle ortadan kaldırmadan azizlerin kerametlerinden oluşan birikimden yararlanarak, günah cezasının ertelenebileceği görüşündeydi. Halk, son derece kurnazca hazırlanmış olan bu öğretilen kolay kolay yararlanamazdı. Papalık'm, kendi tarafından verilen endüljansların günahkârları, hem cezadan, hem de suçtan (yani günahtan) arındırdığını öne süren ve bilginlerce pek desteklenmemiş olan savı birçok yanlış yoruma neden olmuştu. Sonuç olarak sıradan insanlar için Papalık Endüljansı eksiksiz bir af anlamına geliyordu. Ortada ciddi bir karışıklık vardı. Karışıklık, Papa IV. Sixtus'tan itibaren (1476) Araftaki ruhlar için de endüljans satın alınabilmeye başlanmasıyla büsbütün arttı.

Luther, endüljanslar hakkında verdiği ilk vaizden bir yıl sonra, anmalıkları azizler yortusunda büyük ziyaretçi kalabalıklarını çeken hükümdarı kızdırmayı göze alarak konuyu yeniden açtı. O'nu böyle davranmaya koşullar zorlamıştı... 1515 yılın-

da X. Leo, II. Julius'un Roma'daki San Pietro'nun tekrardan inşası için çıkarmış olduğu endüljansları yeniledi. Bunların vaızı için Almanya'da, bu durumdan İmparatorluk Şansölyesi ünvanına Magdeburg Başpiskoposluğu ve Helberstadt Yöneticiliği'ni de ekleyerek çok kârlı çıkan Mainz Başpiskoposu Albert von Hohenzollern seçildi. Birkaç ünvan birden taşıyabilmek ve Mainz Pallium'unu elde edebilmek için bir servet harcamış olan Albert, Papalık Hükümeti'yle anlaşarak, endüljans satışlarından sorumlu yardımcısı, Dominiken Rahip Tetzel'in yanına, Fuggerler'in bir memurunu gönderdi. Görevi müminlerin ianelerinden Augsburg bankerlerince Hohenzollernler'in çocuğuna avans olarak ayrılmış olan parayı almaktı. Bilge Friedrich kendi toprakları üzerinde endüljans satışına izin vermeyince, Tetzel'in etkinliği Saksonya Seçim Çevresi'nin sınırlarını aşamadı. Wittenberg halkı, Dominiken'in zor durumdaki ruhlara sağlamakta olduğu kolaylıkları yine de öğrendi. Luther, ilahiyatçıların dikkatini çekmek ve onları konu üzerinde düşünmeye davet etmek zorunda kaldı. Bunu da 31 Ekim (ya da 1 Kasım) 1517'de, *Endüljansların Erdemi* konusundaki 95 teziyle yaptı.

Son yıllara kadar kabul görmüş olan genel kanı Luther'in 95 tezini, tartışılan bir konunun halka açık olarak görüşülmesini sağlamak için, her ilahiyat doktorunun o zamana kadar yapageldiği gibi, Wittenberg Şato Kilisesi'nin kapısına asmış olduğuydu. Luther'in bu görüşü doğrulayacak hiçbir ifadesi olmadığı gibi, son zamanlarda Erwin Iserloh⁹

⁹ Bkz. *Luthers Thesenanschlag, Tatsache Oder Legende?*, Wiesbaden, 1962 ve *Luther Zwischen Reform und Reformation*, Münster, 3. Baskı, 1968.

ve Klemens Honselmann¹⁰ adlı iki Katolik tarihçi ortaya, konuyla ilgili ciddi kuşkular attılar. Iserloh, Luther'in tezlerini Albert von Hohenzollern'e göndererek kendisinden endüljans yayıcılarına yeni talimatlar vermesini istemiş olduğunu gözönüne alarak, en azından üst düzey din görevlilerine saygısızlık etmiş olmamak için onları, bir türlü gelmeyen yanıtı beklemekten usanıncaya kadar saklı tuttuk-tan sonra kendisiyle birlikte bu sorunları irdeleyebilecek birkaç uzmanı tartışmaya davet etmiş olduğunu öne sürmüştür... Protestan Lutherologlar'ın, Honselmann'ın çalışmalarıyla da güç kazanan Iserloh savına şiddetle karşı koymuş olmaları,¹¹ onun ilginçliğini azaltmamaktadır. Bu görüş, günümüz Katolik çevrelerinin Luther'in kişiliğine daha sıcak yaklaşıyor olmalarını da açıklamaktadır. Wittenberg Keşişi'nin tezlerini hiyerarşik üstüne gönderir göndermez halka da açma küstahlığını göstermiş olmadığını kanıtlamaya çalışmak, onun bir ihtilalci olmayıp, sadece Kilise'yi arındırma arzusuyla yanıp tutuşan biri olduğunu da kabul etmek demek oluyordu.

Luther'in 95 Tez'deki amacı yeni bir öğreti getirmek değildi. O, sadece Kilise'nin eskiden öğretmiş olduğunu, yani endüljansların ruhların selameti açısından yararlı hiçbir unsur içermediklerini, cezayı ortadan kaldıramayacaklarını ve samimi ola-

¹⁰ Bkz. *Urfassung Und Drucke Der Ablassthesen Martin Luthers Und Ihre Veröffentlichung*, Paderborn, 1966.

¹¹ Bu konu hakkındaki tartışmanın günümüzdeki durumu için bkz. "L'Affichage des 95 Thèses, Réalité ou Légende?" (95 Tez'in Asılması, Gerçek mi, Söylence mi?) adlı araştırmamız, *Interprètes de la Bible* içinde, Paris, 1980, s. 43-57 ve K. Blocx, "L'Affichage des 95 thèses de Luther, Etat de la Question" (Luther'in 95 Tezi'nin Asılması, Tartışmanın Bugünkü Durumu), *Revue d'Histoire Ecclesiastique* içinde, Louvain 1967, s. 776-791.

rak tövbe edenlerin suçlarının sadece Tanrı tarafından bağışlanabileceğini anımsatmaya çalışmıştı. Sıradan birisi için zor anlaşılır bir dille yazılmış olan 95 Tez, yazarın istememesine karşın çoğaltıldı, dağıtıldı ve olağanüstü ilgi gördü. İlginin nedeni hiç kuşkusuz, Kilise Uygulamaları'na getirilen sağduyu dolu eleştirilerdi. Roma Hazinesi'nin halkın saflığından yararlanılarak doldurulmasından rahatsızlık duyanlar için bu tezler bir tür kurtuluş bildirgesi gibi algılandı.

Tezlerin uyandırdığı ilginin karşısında çok geçmeden şiddetli bir tepki de oluştu. Mainz Başpiskoposu'yla Dominiken'ler Luther'e karşı Roma Mahkemesi'nde dava açarken, Almanya'da heyecanlı bir tartışma süreci başladı. 1518 başında Tetzel, kendi tarikatının üyelerine, Wittenberg Augustinusçusu'nun görüşlerini çürütmeye çalışan niteliksiz tezler sundu. Luther ise geniş halk kitlelerince anlaşıl-mak istiyordu. Bu yüzden karşılığını *Merhamet ve İneyet Hakkında Vaiz* ile verdi. O'nu zorlayan Tetzel'in güçsüz saldırıları değil, Ingolstadt Üniversitesi profesörlerinden Johann Eck'in eleştirileriydi. Eck, Luther'in en zorlu rakibi olacaktı. 95 Tez hakkındaki görüşlerini *Obelisci* adıyla yayınlayan Eck, Luther'i Huscu fikirler savunmakla ve Papalık'ın üstünlüğünü reddetmekle suçladı.

Bu arada X. Leon, Augustinusçular'ın geçici başkanı Gabriel delle Volta'yı, Staupitz'e astını hizaya getirmesini söylemekle görevlendirdi. Luther, "İnsanlar umutlarını dualara, başarılarla ve hayır işlerine değil sadece Hz. İsa'ya bağlamadıkları" derken, gerçeklerden sapmadığına inandığından geri adım atmayı reddetti. Bu yüzden 1518 Nisanı'nda, tarikat meclisinde yargılanmak üzere Heidelberg'e çağrıldı. Burada *Çelişkiler* adı altında biri

felsefi diğeri ise ilahi iki tez sundu. Endüljanslardan hiç söz etmeden, en zeki eleştirmeni Cajetanus'a karşı öğreti konusundaki görüşlerini önce savundu, sonra da Aristo ve Skolastik İlahiyat'a karşı şiddetli bir saldırıya geçerek kanıtladı. Heidelberg tartışması düzeyli ve belirleyici bir hesaplaşma oldu. Gerçi Luther, Aziz Dominicus tarikatının üyesi Thomasçı muhataplarını ikna edemedi, eski ustası Usingen'i de Gabriel Biel'e bağlılıktan kurtaramadı, fakat kendisine Martin Bucer ve Johann Brenz gibi pek çok yandaş buldu. İlerde bunlardan biri İncil Ülküsü'ne kazanılan Strasbourg'un dini lideri, diğeri ise Schwaben'in Reformcusu olacaktı.

Heidelberg olayı 95 Tez'in başlattığı çalkantıya son vermedi. Tetzel *Merhamet ve İneyet Hakkında Vaiz'e* yanıt hazırlarken, Luther de *Resolutiones Disputationum de Indulgentiarum Virtute*'yi tamamlıyordu. Her iki çalışma da hazır olunca Papa'ya sunuldu. Bunlar 1518 Haziranı'nda Roma'ya ulaştıklarında Camera Romana'nın Luther hakkında açmış olduğu ve aşırı bir Papacı olan Kutsal Saray Başkanı Sylvester Prierias tarafından yönlendirilen soruşturma da sonuçlanmıştı. Luther sapkın düşünce taşımak ve Papalık'a karşı gelmekle suçlanıyor, 1518 Temmuzunda iki ay içinde Roma'ya giderek yargılanması isteniyordu. Kendisine Papalık celbiyle birlikte Prierias'ın *In Praesumptuosas Martini Lutheri Conclusiones de Potestate Papae Dialogus* adıyla, 95 tez ilahiyatını çürütmek için yazdığı küfür dolu yergiliği de gönderildi. Luther yazıya hemen tepki gösterdi. Kaleme aldığı *Responsio ad Sylvestri Prieratis Dialogum*, ılımlı biçimine karşın öğretisel açıdan çok cesurca bir çalışmaydı. Papalık'ın Yanılmazlığı'na karşı İncil'in Yanılmazlığı'nı savunuyordu.

III. Roma ile Baęların Kopuşu

Luther, Papalık Hükümet Örgütleri'ne baęlı ilahiyatçıların daha yargılama olmadan kendisine karşı tavır takınmaları üzerine, Bilge Friedrich'e başvurarak davanın Almanya'da görülmesi için Roma'ya etki etmesini istedi. Seçici Prens'in bunu yapacak gücü vardı, çünkü İtalya'da Habsburglar'ın gücünden çekinen Papa, kendisine veliaht olarak torunu İspanya Kralı I. Carlos'u kabul ettirmek isteyen İmparator Maximilian'ın planlarını bozmak için, Bilge Friedrich'in desteęine ihtiyacı vardı. Talep kabul edildi ve Luther'in ifadesini alarak onu geri adım atmaya zorlamak, yoksa ceza göreceęini bildirmek üzere, Diyet Meclisi'nin toplanmış olduęu Augsburg'a, Papalık Valileri'nden eksiksiz bir Thomascı olan Kardinal Cajetanus gönderildi. Luther, Cajetanus'un önünde 12 Ekim 1518'de ifade verdi. Kilise ve dinsel hizmetler konusunda hiçbir ödün vermedi. Onun görüşüne göre Papa'nın yaptıęı bir hatayı, İncil'den dayanak alan bir konsil, hatta tek bir mümin bile bulabilirdi. Üstelik dinsel eylemlerin ancak inanan kişideki iman kadar etkili olabileceklerini savundu. Luther, görüşlerinde ısrar etmekle büyük bir tehlikeye atılmış oluyordu. Bu yüzden Bilge Friedrich'in danışmanları kendisine Augsburg'u gizlice terketmeyi önerdiler. Luther gitmeden önce noter huzurunda *Bilgisiz Papa'dan Daha Bilgili Papa'ya* bir çağrı yazısı yazdı.

Cajetanus'un görevini başaramaması üzerine Papalık Hükümeti Luther'i Seçici Prens'ten teslim alması için Miltitz'li Charles'ı gönderdi. Bilge Friedrich kendisinden istenileni yapmayı kabul etmeyince Papalık Görevlisi, almış olduęu emirleri bir kenara bırakarak Luther'le görüşmeye karar verdi.

Buluşma, 5-6 Ocak 1519'da Altenburg'da gerçekleşti. Görüşmeler sırasında Augustinusçu Keşiş eğer rakipleri susarsa kendisinin de susacağını bildirdi. Miltitz'li de, Cajetanus'a danışmadan, Luther'in "bilge" bir piskopos tarafından yargılanmasını Papa'dan isteyeceği sözünü verdi. Ne var ki bu anlaşma uzun ömürlü olmayacak, kısa zamanda bozulacaktı. Gerçekten de 1518 sonunda, *Obelsci*'lerinde Luther'e karşı olduğunu daha önce de ilan etmiş olan Johann Eck, görünürde Wittenberg İlahiyat Fakültesi profesörlerinden İncilci fikirlere inanmış olan ve Karlstadt adıyla da bilinen Andreas Bodenstein'e karşı yazılmış olan 12 tez yayınladı. Aslında saldırı Luther'i de hedefliyordu. Bu yüzden Luther artık kendini yapılmış olan anlaşmaya uymak zorunda hissetmedi ve 13 tezle birlikte Papa hakkında bir de yorum yayınlayarak, Eck'le halk önünde karşılaşma hazırlıklarına başladı.

Karşılaşma 1519 Temmuzunda Leipzig'te gerçekleşti. Önce Karlstadt'la Eck günler boyu tartıştılar, sonra da sıra Luther'e geldi. Araf, endüljans, kefareti, papazlara sorumluluk yüklenememesi gibi birçok konu ele alındı, fakat görüşmenin odak noktası, Luther'in 13. Tez'inde temellerinden sarstığı Papalık'ın Üstünlük İlkesi oldu.

Tartışmanın heyecanı içinde Luther, İsa'nın egemenliğindeki Kilise'nin Dünyevi bir Lider'e gereksinim duymayacağını, Kilise'nin Papalık üzerine değil, İsa'nın imanı üzerine kurulduğunu söyleyecek kadar ileri gitti. Eck ise daha önce Wyclif ve Hus'un da benzer savlar savunmuş olduklarını anımsatarak, rakibini bu sapkınlarla aynı kefeye koymaya çalıştı. Luther bu özdeşleştirmeyi kabul etmemekle birlikte, Hus'un birçok açıdan İncil'e sadık kalmış olduğunu vurguladı ve sonunda kendisi-

ni yıkmak isteyenlerin eline bekledikleri kozu verdi: Genel Konsil'lerin bile yanılabilirliklerini, bu yüzden Hristiyanlar için bir tek meşru erk bulunduğunu, bunun da İncil olduğunu söyledi.

Şarlken'in seçilmesinden sonra kendisini artık Bilge Friedrich'i kollamak zorunda hissetmeyen Papalık Hükümeti, Luther'e karşı önlem alma çalışmalarına yeniden başladı. Augustusçu'nun yargılanabilmesi için çeşitli komisyonlar kuruldu. Bunlardan, üyeleri arasında Eck'in de bulunduğu sonuncusu çalışmalarını sürdürürken Luther, *Roma Papalığı Hakkında* bir bildiri yayınlarak bu gücün mutlak ve ilahi olmadığını, Papa'nın da İncil egemenliği altında olduğunu açıkladı. Bu yeni yayın Papalık Hükümeti'nin üyeleri arasında bir şok etkisi yarattı. Bunlar, yazılarda 41 hata saptayarak 15 Haziran 1520'de *Exsurge Domine* bullasını hazırlayarak, Luther'in 60 gün içinde savlarını geri almadığı takdirde aforoz edileceğini bildirdiler.

Roma Meclisi'nin kararlarını dostlarından öğrenen Luther, "Savaş Çanları"nı çalmaya ve tartışmayı daha da tırmandırmaya karar verdi. Ulrich von Hotten gibi Hümanizma'ya inanmış pek çok taşra soylusu Luther'in başlarına geçerek, kendilerini Roma'nın boyunduruğundan kurtarmasını istiyorlardı. Luther 1520 Ağustosunda onlara hitaben *Hristiyanlık'ı İslah İçin Alman Milleti'nin Hristiyan Soylularına* bir çağrı yayınladı. Bu, tüm konuları kapsayan bir Reform proramının sunulmasından önce "Romacılar"ın kendilerini hapsettikleri üç sıra "Sur Duvarı"na saldırılan bir bildiriydi. Luther, birinci "Sur Duvarı" olarak Dinci Devlet'le Laik Devlet arasındaki farkı, İkinci "Sur Duvarı" olarak ruhban sınıfını özellikle de Papa'nın, İncil'i kendisinden başka kimsenin yorumlayamayacağını öne sür-

mesini, Üçüncü "Sur Duvarı" olarak da Papalık Hükümdarı'nın Konsil toplama yetkisini kimseyle paylaşmak istememesini görüyor ve her birine karşı bir ilke öneriyordu: Birinci ilke olan Evrensel Papazlık ilkesine göre tüm Hristiyan'lar vaftiz edilmiş olmakla Papalık yetkilerine sahiptiler. İkinci ilke İncil'in Anlaşılabilirliği ilkesiydi. Buna göre Kutsal Kitap'ın açıklamaları iman sahibi herkes tarafından anlaşılabilirdi. Üçüncü ilke ise Müminlerin Dinsel Sorumluluk ilkesi idi ki, buna göre de her inanan gerekli gördüğünde "Hür Bir Konsil'in toplanmasını sağlamaya çalışmak" zorundaydı.

Luther, *Hristiyan Soylularına* çağrısını bitirir bitirmez bir tür yaratı ateşi içinde hemen yeni bereser hazırlamaya koyuldu. 1520 Ekimi'nde yayınlanan *Kilise'nin Babil Tutsaklığı Üzerine* daha çok ilahiyatçılara sesleniyordu. Ana tema, Kilise'nin özgürlükten yoksun bırakıldığı, dinsel işlemlerin papazların elinde birer köleleştirme yöntemine dönüştürüldükleriydi. Luther bu bildiride dinsel işlemlerin yeni bir anlayışla ele alınmalarını öneriyordu. Sayılarını Vaftiz ve Cena olmak üzere ikiye indiriyor, Cena hakkında da Ekmekle Şarap'ın İsa'nın Bedeni'yle Kanı'na dönüşmeleri öğretisine, İsa'nın Bedeni'ni ve Kanı'nı temsil etmek üzere Ekmek ve Şarap'la kutsama ayinlerinin Tanrı'ya birer sungu niteliği taşıdıkları kavramına ve tek cins'in Cena'dan geçmesine karşı çıkıyordu.

Luther Kilise'de yapılacak olan yeniliklerin koşulları hakkında fikir üretmeyi sürdürürken, *Exsurge Domine* bullası da kendi yönünde gelişmeler kaydediyordu. Almanya onun varlığını Eylül sonundan itibaren öğrendi ve şiddetli bir heyecan dalgasına kapıldı. Papalık Büyükelçisi Aleandro ile bullayı yayma görevini üstlenmiş olan Eck yer yer coşkulu

direnişlerle karşılaştılar. Bullayı okuduktan sonra Luther'in duyduğu acı ve tiksinti O'na Papa'nın Deccal olduğunu söyletecek kadar derin oldu. Yine de Roma'ya davranışlarının samimiyetini kanıtlamaya çalışmaktan vazgeçmedi. Miltitz'li Charles'ın da kışkırtmasıyla *Bir Hristiyan'ın Hürriyeti Üstüne*'yi yazdı ve 1520 Ekimi'nde X. Leon'a gönderdi. Yazıda saygılı fakat kesin bir dille özellikle şunları belirtmişti:

"Ey Kutsal Peder'im Leon, kendini, seni sıradan bir insandan üstün varlığa, neredeyse her şeyi isteyebilen, her türlü emri verebilen bir Tanrı'ya dönüştüren denizkızlarına kulak vermekten sakın... Seni Konsil'in ve Evrensel Kilise'nin üzerine çıkaracak kadar ululayanlar yanılğı içindeler".

Bir Hristiyan'ın Özgürlüğü Üstüne, olaylar gereği yazılmış bir yazıdan çok, kapsamlı bir çalışmaydı. Çelişkiliymiş gibi görünen bir ifadeyle - "Hristiyan her şey bakımından hür bir efendidir ve hiç kimseye boyun eğmez. Hristiyan her şey bakımından bir hizmetkârdır ve herkese boyun eğer"- Luther'in maneviyatını mükemmel bir şekilde açıklıyordu.

Eser, kalem kavgası arar hiçbir özellik taşımasına karşın Luther'e yönelik tehditleri ortadan kaldıramadı. Roma, Şarlken'in de desteğini alarak bu "Sapkın Mezhep"i ezme yoluna gitti. Ekim başında Louvain ve Liège'de Augustinusçu Keşiş'in eserleri yakıldı. Ne var ki bu gösteriler beklenen etkiyi sağlamadı. Luther geri adım atmadı. Gerekirse "Naciz Vücudu"nu feda etmeye hazır olduğunu bildirerek mücadelesini Konsil toplanması taleplerini yineleyerek sürdürdü ve *Exsurge Domine* bullasını halk önünde ateşe verdi. Bu hareketinin amacını açıklamak için de yeni bir yazı yazdı. *Assertio*'da

Papalık Hükümeti tarafında mahkûm edilmiş olan tüm savlarını yineledi. Roma yanıt vermekte gecikmedi. 3 Ocak 1521'de *Decet Romanum Pontificem* bullası, Luther ve yandaşlarının aforoz edilmiş olduklarını bildirdi. Artık bağlar kopmuştu. Aforoz, bu yola başvurmayı gerekli görmüş olanların beklentilerinin aksine "Batı Hıristiyanları'nın yarısının kopmasına"¹² neden olacaktı.

¹² Henri Strohl, *Luther Jusqu'en 1520*, (1520'ye Kadar Luther), Paris, 1962, s. 380.

İKİNCİ BÖLÜM LUTHER REFORMU

Les Origines de la Réforme ¹³ (Reform'un Kökenleri) adlı dev eserinde Pierre Lombart de La Tour, Martin Luther'in sıkıntısının ve arayışının, buluşunun ve mücadelesinin binlerce Hristiyan tarafından paylaşılmış olduğunu doğru olarak saptamıştır. Augustusçu'nun görüşlerine verilen coşkulu destekten burada Wittenberg "Hareketi" olarak anacağımız olgu doğmuştur. Çünkü -altını ne kadar çizsek yine de az olur- Luther'in ne bölücülük hevesi, ne de Tarikat kuracak heyecanı vardı. Bütün istediği Evrensel Kilise'ye bir çeki düzen verilmesiydi. Kilise'nin birliğini çok önemli bir değer olarak görüyordu. Jaroslav Pelikan'ın da belirtmiş olduğu gibi Luther, "İlk Protestan olmuş olmakla birlikte, Roma'daki karşıtlarının çoğundan daha Katolikti".¹⁴ Aforoz edildikten sonra dahi Roma'ya karşı yeni bir Kilise kurmaya kalkışmadı. Gerçek İncil olduğuna inandığını öğretmeye ve vazetmeye devam etti. Kendi ülküsünü benimsemiş olan toplulukları örgütlemeyi birkaç yıl sonra düşündü. O zaman dahi yeni bir kurum oluşturma niyetinde değildi. O, Roma'nın Kilise'den uzaklaşmış olduğunu, kendisininse İncil'e bütün inananlar

¹³ Bkz. Cilt 3 *L'Évangélisme* (İncil Yazarlığı), Paris 1914, s. 56.

¹⁴ *Obedient Rebels. Catholic Substance and Protestant Principle in Luther's Reformation*, New York, 1964, s. 11.

gibi İsa'nın bedenine ait olmayı sürdürdüğünü savunuyordu.

I. Wittenberg Hareketi

Wittenberg, Luther'in mücadele yıllarında İncilci Öğreti'nin kalesi olmuştu. Görüşlerini benimseyenler arasında Karlstadt olarak da bilinen Andreas Bodenstein ve ileride Magdeburg Başdenetimsi olacak olan Nikolaus von Amsdorf da vardı. Reform'u Halle'ye taşımış olan Justus Jonas ve 1523'ten itibaren Wittenberg Papazı olacak olan Johann Bugenhagen de Luther'in fikirlerine yakınlık duyuyordu. Luther'i bunlardan başka Bilge Friedrich'in özel papazı Georges Spalatin ve 1521 yılında *Loci Theologici Communes* adı altında İncilci düşüncenin ilk kez sistematik olarak sunulduğu bir eser yayınlamış olan Hellenist Philipp Melancton da destekliyordu.

Demek oluyor ki Luther, yeni İmparator Şarlken başkanlığında toplanan Worms Diyeti'nin önüne çıkmaya çağrıldığında artık yalnız bir insan değildi. Dönemin yöneticileri de bu durumun farkındaydılar. O kadar farkındaydılar ki, bir halk ayaklanmasından çekinerek "Sapkın"ı Papalık Valisi Alessandro'nun talebi doğrultusunda Roma mahkemesine teslim etmeyi kabul etmemişler ve O'na tutumundan vazgeçmesi için bir şans daha tanımışlardı. Ne var ki Augustinusçu bu şansı kullanmaya hiç niyetli değildi. Yine de Worms'a gitti. Kendisine bunun tehlikeli bir girişim olduğu söylenmişti, fakat O, "İncil'in dinsizler elinde rezil olmasını önlemek için" inandığı konuyu savunmakla yükümlü olduğuna inanıyordu.

Yolculuk tam bir zafer yürüyüşüne dönüştü.

Luther her geçtiği yerde coşkulu kalabalıklarca karşılandı ve 17-18 Nisan 1521'de Diyet Meclisi'nin önüne çıktı. Trier Piskoposu'nun yargıcı tarafından yürütülen sorgusu sırasında eserlerindeki savları, hatalı oldukları Kutsal Kitap'ça kanıtlanmadıkları sürece geri almayacağını bildirdi. "Papa'ya da Kon-sil'lere de inanmıyorum... Kutsal metinlere bağlıyım ve vicdanım Tanrı sözlerinin egemenliği altındadır. Hiçbir konuda geri adım atmam da atamam da, çünkü insanın kendi vicdanına aykırı hareket etmesi doğru da dürüst de değildir. Tanrı yardımcım olsun". Yargıç, bu açıklamalara karşı öne birçok delil sürdü. Bunlardan Luther'i hiç etkilemeyen sonuncusu şu sözlerle neredeyse yalvarıyordu: "F. Martin, vicdanını bir yana bırak! Seni tehlikelerden kurtaracak tek yol kurulu düzene boyun eğmektir".

Luther'in Hristiyanlık Dünyası'nda geniş yankılar uyandıran tutumu Şarlken'in öfkelenmesine yolaçtı. Fakat İmparator, August'a yakınlık duyan Bilge Friedrich'in ve öteki prenslerin varlığını da dikkate almak zorundaydı. Bu yüzden Luther'i fikirlerinden vazgeçirme görüşmelerinin sürdürülmesine istemeye istemeye dahi olsa izin verdi. Fakat görüşmelerden hiçbir sonuç alınamadı. "Sapkın", kendi görüşlerinden ödün vermiyordu. 26 Nisan'da İmparator'un verdiği bir izin belgesiyle Worms'dan ayrıldı. Bu aslında kendisine karşı yürütülmekte olan kampanyaya kısa bir süre ara verilmesi demekti. Nitekim bir ay sonra Worms Fermanı yayınlandı: Luther İmparatorluk topraklarından kovulmuştu. Artık O'nu barındırmak, saklamak, ona yiyecek ve içecek vermek, yardım etmek yasaktı. Ferman ayrıca herkesi Luther'i yakalayarak ya da yakalatarak mahkemeye çıkmasını sağlamakla yükümlü kılıyor, aksine davrananların Haşmetneap'a

karşı gelme suçunu işlemiş sayılacaklarını bildiriyordu.

Bilge Friedrich tehlikeyi sezmiş ve Luther'i uyarmıştı. Wittenberg yolunda saldırı süsü verilmiş bir girişimle O'nu Eisenach yakınlarındaki Wartburg Şatosu'na kaçırarak emniyetini sağladı. Augustinusçu burada geçirdiği on ay boyunca boş durmadı. *Operationes In Psalmus*'larını 22. Mezmur'a kadar ilerletti ve Worms Diyeti'ne gitmeden önce başlamış olduğu *İkindi İlahisi Yorumu*'nu tamamladı. Protestanlık'ın ilk yayıcılarına örnek oluşturan *Postilles Ecclésiastiques*'i (Kilise'ye Tükürükler) yazdı ve kendisine Bağışlanma Öğretisi ile ilgili olarak saldırmış bulunan Louvain'li İlahiyatçı Loto-mus'a önemli bir yazı ile cevap verdi. *Günah Çıkarma Hakkında* bir bildiri ile zorunlu günah çıkarmaya karşı olduğunu, bununla birlikte isteğe bağlı günah çıkarmayı desteklediğini belirtti ve Wittenberg'li yandaşlarının kaygılarını gideren iki eser yayınladı. Bunlardan birincisi olan *De Votis Monasticis*'de birer sevap gibi gösterilen, bu durumda da Tanrı'ya karşı gelmek demek olan keşiş adaklarını sert bir şekilde eleştirmiş, ikinci eseri olan *De Abroganda Missa Privata*'da müminler olmadan yapılan ayinler hakkında görüşlerini bildirmişti. Tüm bunların yanı sıra en önemli uğraşı Yeni Ahit'in tercümesi oldu. Luther bu eseriyle Çağdaş Almanca'nın anahatlarını çizmiş, dahi bir yazar olduğunu da kanıtlamıştı.

Luther Wartburg'dayken Wittenberg'de üzücü olaylar yaşanıyordu. Gelişmekte olan Reform hareketi genç ve çekingen Melanchton'un kontrolünden çıkmış, köktenci bir yapıya sahip olan, Wittenberg tereddütlerini hiçe sayan ve İmparator'la açık bir çatışmaya girmek istemeyen Bilge Friedrich'in kay-

gılarına da aldırmayan Karlstadt'ın denetimine girmişti. Karlstadt halkın desteğini ve Ulrich Zwingli adlı bir keşinin de yardımını alarak 1521 Ekimi'nde İki Cins Bakımından Communio verdi. Noel'de ilk Almanca ayin yapıldı. 1522 Ocağı'nda kiliseleri görünümülerinden arındırdı ve "Wittenberg Kent Yönetmeliğı"ni yayınladı. Böylece ibadeti, içerdığı tüm Katolik unsurlardan koparmış oluyordu. Tüm dinsel malvarlığını sosyal yardım kuruluşuna devretti. Şubat'ta ise Hristiyan Halk'ın kendi kendini yönetebilme hakkını talep etti. O kadar hızlı hareket ediyordu ki gayet elverişli koşullarda başlamış olduğu eseri tehlikeye bile girebilirdi. Zwickau'dan gelen ve Tanrı tarafından kendilerine özel vahiyler indirildiğini öne süren, bu yüzden de Zwickau "Peygamberleri" olarak da bilinen iki dokuma işçisinin etkisi altında, Yazılı Kelam'a zihnin iç hareketlerini yeğleyerek Tanrısal Gerçek'i kişisel sezgiyle kavrama eğilimi göstermeye başladı.

Luther, saklandığı yerden, başlatmış olduğu hareketin gelişimini kaygıyla izliyordu. Bilge Friedrich'in O'nun İmparator'un eline geçmesinden duyduğu korkuya rağmen Wittenberg Üniversitesi ve Konsey'in davetine uymak için sığınağından çıktı. Kente gelir gelmez vaız vermeye başladı. 9-16 Mart 1522 tarihleri arasında yaptığı konuşmalarda Wittenbergliler'i ihtiyatsızlıkları yüzünden güçsüzlere destek olan sevgiden, Kilise içinde hüküm sürmesi gereken disiplinden ve gerekli şeylerden insanla ilgili olanlarla, hiçbir gereklilik ögesi taşımayan, dinsel uygulama ve Kilise yapılanması ile ilgili olanları birbirlerinden ayırabilmeyi sağlayan Hristiyan Özgürlüğü'nden yoksun kalmakla suçladı. Bu sert ve inançlı vaızlar hatırı sayılır bir etki yaptılar. Halk, Karlstadt'ın zamansız yeniliklerine sırt çevirdi. İba-

det yine Latince yapılmaya başladı. Dinsel kıyafetler yeniden giyildi ve Tek Cins Altında Commu-
nio'ya geri dönüldü. Luther her şeyden önce yeni in-
sanlar yetiştirmek istiyor ve vicdanlarda oluşacak
bir yenileşmeyi dış görünüşün de izleyeceğine ina-
nıyordu. Bu yüzden tapınma törenlerini değiştirme-
ye 1526 yılından önce başlamadı.

Wittenberg çalkantıları durulunca Luther, Yeni
İncil'i Romalı ilahiyatçılara ve açmış olduğu yoldan
yürüyüp kendini geçmeye çalışan 'Peygamberler'e
karşı savunmak için bir dizi yolculuğa çıktı. Gez-
ginci yaşamında tüm vaktini fikirlerini yaymaya
harcıyordu. Fakat yine de çok yoğun bir edebi çalış-
ma sürdürüyordu. 1522 ve 1523 yılları arasında ya-
yınlamış olduğu pek çok eserden iki tanesi, Kilise'yi
oluşturmak için dayanak olarak kullanacağı Yeni-
den Biçimlenmiş Hristiyan topluluklarına ne ka-
dar önem vermiş olduğunu göstermekteydi. Bunlar
tüm vaftiz olmuşlara emanet edilen Papazlık'a ek
olarak vaizliği de meşru ilan eden *De Instuendis
Ministris Ecclesiae* ve başlığından içeriği yeterince
açık olarak anlaşılan *Vaizleri Çağırma, Atama, Gö-
revden Alma, Öğretisel Açidan Yargılama Konula-
rında Bir Hristiyan Meclisi'nin Hak ve Yetkisi* adlı
bildiriydi.

II. Kesin Red

Ulrich von Hutten başta olmak üzere küçük
soylular Leipzig tartışmasından sonra Luther'i Ro-
ma boyunduruğundan arınmış Yeni Almanya'nın
müjdecisi olarak görmüşlerdi. Wittenberg Keşişi'ni
böylesine coşkuyla desteklemeleri aslında acı bir
yanlış anlamaya dayanıyordu. Bu durum, şövalye-
lerin ayaklanması sırasında açıkça ortaya çıktı. Şö-

valyeler durumlarından şikâyetçiydiler. İmparator'un, yerel hükümdarların ve kentsoyluların arasında kalmışlardı. Bir yandan da, etkileri en çok Rhein ve Schwaben bölgelerinde görülen ayaklanmanın yandaşlarınca kışkırtılıyorlardı. 1522 başında Franz von Sickingen'in yönetiminde Trier Başpiskoposu'nun topraklarını istila ettiler. Ne var ki başarıları uzun sürmedi. Kısa zamanda yenildiler. Kendilerine katılmasını istedikleri Luther de davasını onlarınkiyle birleştirmeyi reddetti. Luther'e göre, savunduğu Hristiyan Özgürlüğü'nün ulusal özgürlükle bağdaşan hiçbir yanı yoktu.

İki yıl sonra Luther bir konuya daha karşı çıktı ve bu kararı ondan kendilerini desteklemesini isteyen köylülere çok pahalıya maloldu. 1524 ortalarında Güney Almanya'da derebeylerinden bazı sosyal haklar, siyasal özgürlükler ve dinsel ayrıcalıklar elde etmek amacıyla köylü komiteleri kuruldu. Bunlar, taleplerini haklı gösterecek delillerin İncil'de bulunduğunu öne sürüyorlardı. Kürkçü Sebastian Lotzer'le vaiz Christophe Schappeler'in kaleminden çıkmış olan *Schwabe Köylüleri'nin Yaşamı Hakkında On İki Makale*'de anlatılan programlarında, vergilerle angaryaların azaltılması, serfliğin kaldırılması gibi sosyopolitik taleplerle rahipleri seçme hakkı, İncil Hakimiyeti'nin tanınması gibi ilahi anlamlar taşıyan istekler birbirlerine karışmıştı. Köylü komiteleri önceleri barışçı iken, derebeylerinin tepkileri üzerine tutumlarını sertleştirdiler. Luther tarafından bir kışkırtıcı olarak nitelenmiş olan eski papaz ve Protestan fikirlerin eski yandaşı Thomas Münzer, kendisini destekleyenleri de asilere katılmaya çağırırdı. Ayaklanma hızla yayıldı ve Alsace, Pfalz, Hessen, Thüringen ve Saksonya gibi birçok bölgeye sıçrayarak bazı büyük kentleri de etkiledi.

Hareketin geçtiği her yerden geriye yıkıntılar kalıyordu. Derebeyleri isyanı dehşet verici yöntemler kullanarak bastırabildiler. 15 Mayıs 1525'de Frankenhause'n'de köylü çeteleri dağıtıldı. Müntzer tutuklandı. Önce vahşice işkence gördü, sonra kafası kesilerek öldürüldü.

Bu olaylar karşısında Luther'in tepkisi ne olmuştu? Kendisinden köylülerin programı hakkında fikir yürütmesi istenmişti. O da *Schwabe Köylülerinin Yaşamı Hakkındaki On İki Makale Konusunda Barışa Çağrı* ile cevap verdi. Prenslere, isyanın onların zulmünden kaynaklandığını anlattı, asilere ise güç kullanmamalarını öğütledi. İman alanında en yüce erk olan İncil, gündelik yaşam veya ekonomik koşullarla ilgili hiçbir soruna çare bulamazdı. Hatta O, Hıristiyan özgürlüğünün siyasal özgürlükle karıştırılmasına da karşıydı. Bu tutum, Augustusçu'nun yaydığı İncil'in yaşam koşullarını düzeltceğini sananları derin bir düş kırıklığına uğrattı. Halbuki her şey Luther'in ilkelerine uygundu. İki Erk Öğretisi'ne göre imanla dünyevi yaşam alanları birbirlerinden bütünüyle ayrıydılar ve dünyevi yaşamın kuralları sivil yöneticilerce saptanırdı.

Barışa Çağrı amacına ulaşamadı. İlgililerin eline geçtiğinde artık çok geçti. Ayaklanma yayılmıştı. Luther, yaşamı pahasına Thüringen asileriyle temas kurmaya çalıştıktan sonra, *Katil ve Yağmacı Köylü Çetelerine Karşı* sert bir yergi yazısı yazdı ve derebeylerine, davalarını savunmak için silaha sarılma cüretini göstermiş olanların acımasızca cezalandırılmalarını öğütledi. Bu yazı, köylülerin Luther'e verdikleri desteğin daha da azalmasına neden oldu. Eleştirilerinde yermekten geri durmamış olduğu derebeylerinin nazarında güvenirliliği ise aynı oranda arttı. Özetle köylü savaşlarının Luther aç-

sından önemli sonuçları oldu. Gerçi halkın güveni sarsıldı ama, Reform'un tutunabildiği yerlerde Devlet Kiliseleri kurma girişimlerine göz yumulmasını sağladı.

Köylü ayaklanmasının sıkıntılarını üzerinden atan Luther, kendisine altı çocuk verecek Katharina von Bora adlı eski bir rahibe ile evlendikten sonra, 1525 sonunda Erasmus'a yönelerek ona ve yandaşlarına kesin bir biçimle karşı çıktı. Hatırlanacağı gibi Erasmus, Reform'un kaynaklandığı İncil Yenilenmesi'nin temellerini atmış, yorumculara Yeni Ahit metninden başka bir de yorum metodu hazırlamıştı. Endüljans kavgasından beri de ihtiyatlı davranıyordu. Zaman zaman Luther'i onayladığını söylemekle birlikte, cüretinin Kilise için tehlikeli olduğunu düşünüyor, yine de çevresini kullanarak O'nu koruyordu. Başka bir ifadeyle Erasmus, oynanmakta olan trajediye seyirci kalmayı yeğliyordu. Bu tutum ise ne Roma'yı ne de Luther'i memnun ediyordu. Her iki taraf da ünlü Hümanist'in kendilerinden yana tavır koymasını istiyordu. Özellikle Katolik Kanat, tartışmaya katılması ve gücünü kullanarak "Sapkın"ı halk önünde kınaması için baskı yapıyordu.

Sonunda Erasmus sessizliğini bozmak zorunda kaldı ve 1524'te *De Libero Arbitrio Diatribe*'yi yayınladı. Kilise'nin ahlâk ve disiplin açısından yenilenmesi taraftarıydı. Roma'nın Hükümranlığı'na ve dinsel işlemlerine şüpheyle bakıyordu. Bu yüzden Wittenberg hareketinin yaratıcısına ancak sınırlı sayıda noktada karşı çıkabildi. Luther'in kutlaması gereken bir öngörüyle temel bir konuya, iyiyle kötüye, özgürlükle köleliğe, Tanrı'yla kula değindi. *Diatribe*'de özgür istenci savunarak "İnsana Selamet çabasından pay verilmemesini kabul etmeyen" Hüma-

nist Hristiyanlık'm yanında yer aldı.

Luther Erasmus'a *Büyük Kateşizm*'le birlikte en sevdiği eseri olan *De Servo Arbitrio* ile cevap vererek, benzersiz bir güçle *Sola Fide* ve *Sola Gratia* öğretilerini açıkladı ve sonuç olarak İnsan Günahı'nın önemini vurguladı. "Tanrı ile Şeytan arasında kalmış" olan İnsan İradesi'ni bir "Yük Hayvanı" gibi görüyordu. "Ona Tanrı binerse Tanrı'nın istediği yöne gider. Şeytan binerse Şeytan'ın istediği yöne gider". Luther'e göre Hristiyan Özgürlüğü, iradesinin mutlak güçsüzlüğünün bilincinde olabilmekten ibaretti. Başka bir deyimle, Ortaçağ İlahiyatçıları'nın bir insan davranışı olarak kabul ettikleri İman, Tanrı Bağışı idi.

Luther, 1522-1525 yılları arasında "kendini" İncil'ine sadık kalarak Hristiyan Özgürlüğü'nü Ulusal Özgürlük'le, Siyasal Özgürlük'le, Özgür İstenc'le karıştırmayı reddetti. Bu üçlü redle önemli yandaşlar kaybetme pahasına şövalyelerin milliyetçiliğine, köylülerin "sosyalizm"ine ve Hristiyan Hümanizması'na karşı çıkmış oluyordu. Artık tek başınaydı. Buna rağmen başlattığı hareket gerilemedi. Hatta 1526 yılından itibaren yeni bir ivme kazandı.

III. İncil'in Yayılması ve Savunulması

Köylü savaşlarından sonra Albertin Saksonyası'nın hükümdarı Georg (Albertin Saksonyası ile Ernstin Saksonyası birbirlerine karıştırılmamalıdır), birçok Orta ve Kuzey Almanya prensini Dessau Birliği etrafında topladı. Amacı ayaklanmanın tehdit ettiği devletleri güçlendirerek yeni bir isyanı önlemek ve karışıklıkların sorumlusu olarak gördüğü "Luther Sapkınlığı"nın kökünü kazıydı. Dessau Birliği'ne karşı 1526'da Torgau (veya Gotha)

Birliđi kuruldu. Bařında Melanchton tarafından Reform Hareketi'ne kazandırılmış olan Philipp von Hessen'le Bilge Friedrich'in kardeři ve varisi Saksonyalı Johann vardı. Johann, Luther'in fikirlerini kendi kendine benimsemiřti. Torgau Birliđi'nin üyeleri, Protestanlık'ı savunmanın ötesinde o zamana kadar gelişen yayılımı da yoluna koymak istiyorlardı.

Luther, bu örgütlenme çabalarına olumlu bakmıyordu. İki Erk Öğretisi ile Dünyevi ve Manevi Merhamet ve Hizmet, İsa Ülkesi ve Dünya Ülkesi arasında belirlediđi kesin farklılıklar yüzünden Wittenberg hareketinin yönetimini, davaya sadık bile olsalar, prenslere bırakmak istemiyordu. Ne var ki Protestan Kiliseleri'nin prenslerin denetiminde kurulmalarını istemese de, köylü ayaklanmasından aldığı derslerle, güçlü koruyucularının isteklerine boyun eğdi ve Protestanlık'ın yayımını onlara bırakmak zorunda kaldı. Bu sorumluluđu vermekle onları birer derebeyi deđil, görevlerinin bilincinde dini bütün Hristiyan'lar olarak kabul etmiş, kendilerini kardeşlerine adayan ağabeyler olarak görmüřtü. Bu açıklamaların tüm şiirselliklerine karşın İncilci Duyuru'nun yayımı için dindışı güçlerin kullanılması acı sonuçlar doğurdu. Franz Lau'nun yerinde bir görüşle belirtmiş olduđu gibi,¹⁵ 1525'ten önce Reform, "Kendiliğinden oluşmuş, doğal bir halk hareketi" idi. Öz gücüyle gelişmişti. Köylü savaşlarından sonra ise prenslerin, güney ve güneydoğuda ise kentlerin denetimine geçti.

Protestan Kilisesi'nin ilk örgütlenme çalışması 1526 Ekimi'nde Homberg Sinodu'ndan sonra, Franche-Compté asıllı deđerli bir ilahiyatçı ve eski

¹⁵ *Reformationgeschichte Deutschlands bis 1555*, Göttingen, 1964, s. 46.

bir Fransisken olan François Lambert d'Avignon'un (1486-1530) yardımıyla Philipp von Hessen tarafından yapıldı. *Reformatio Ecclesiarum Hassiae* adı altında hazırladığı anayasa taslağında Lambert, gerçekten inananlardan oluşan toplumların kurulmasını ve yönetimin din kurallarına bağlı olmasını (yani her bölgede bir İnananlar Meclisi kurulmasını, başında bir dinadamının bulunmasını, bölgele-rarası iletişimin Yıllık Sinod'larca sağlanmasını) önermişti. Bu taslak, onu erken ve ihtiyatsız bulan Luther'in karşı çıkması sonucu Hessen'de uygulamaya konulamadı. Reform'a inanan prensler yeni dinsel oluşumlar yaratmaktansa Luther'in, ülkele-rinde Protestan Ülkü'nün zafere ulaşması için denetlemeler yapılması yolundaki önerisini benimse-diler. Piskoposların kendi bölgelerindeki kiliselere yapmakla yükümlü oldukları ziyaretlerden esinle-nen sistem basitti. Prens ya da özgür kentlerde yö-netici, hukukçu ve ilahiyatçılardan oluşan denetle-me komiteleri kurulacak, bunlar dinadamlarını Yaşam ve İman yönünden gözaltında bulunduracak-lardı. İlk ziyaretler pek çok papazın manevi sefaletini ve cemaatlerin içinde bulundukları dinsel tehli-keleri ortaya koydu. Bu yüzden Wittenberg İlahi-yatçıları denetçilere gereksinim duydukları malzemeleri sağlamaya çalıştılar. Melanchton talimatlar hazırladı, Luther de 1529'da *Küçük ve Büyük Kate-sizm*'ini yazdı.

Siyasal ortam da, Reform'un prensler himaye-sinde gelişmesine uygundu. 1526 yılında I. François, Şarlken'e karşı mücadelesini sürdürebilmek için Papa VII. Clemens'le anlaştı. Böylece kendisini yurtdışından bir tehdit altında bulan İmparator, Almanya'da istediği politikaları rahatça uygulayamadı. Torgau Birliği'nin kurulmasına göz yummak

zorunda kaldı. Hatta birlik bünyesinde kendisini temsil eden kardeşi Ferdinand aracılığıyla Speyer Diyeti'nde (Haziran 1526) Worms Fermanı'nın askıya alındığını ve ikinci bir emre kadar prenlere her türlü dinsel özgürlüğün tanındığını bildirdi. Bu ödünün ağır sonuçları oldu. Henri Strohl bunda, "*Cujus Regio Ejus Religio* ilkesinin ilk ilanını" görmüştür.¹⁶

Protestan prenlere sağlanmış ve "Yeni" İncil'in yayımını büyük ölçüde kolaylaştırmış olan bu özgürlük, 1529 Nisanı'nda toplanan II. Speye Diyeti'nde ciddi bir sarsıntı geçirdi. Şariken, Roma'yı yağmaladıktan sonra Papa ile arasını düzeltmek, Fransa Kralı ile de Cambrai Barışı'nı imzalamak üzereydi. Artık rahat hareket edebilirdi. Hem Worms Fermanı'nın yeniden uygulamaya konmasını, hem de yeni bir konsil toplanana kadar Reform'un yayılmasını durdurmasını ve Reform'un kabul edilmiş olduğu bölgelerde Katolik ibadete de izin verilmesini istedi. Diyete katılanların çoğunluğu Katolik'ti. Bu yüzden İmparator'un kararları coşkuyla karşılandı. Küçük bir Reformcu azınlık ise gelişmeleri protesto etti. Üç yıl önce Speyer'de tanınmış olan hakların geri alınmasına karşı çıkan Reform yanlılarına bu yüzden "Protestan" denile gelmiştir.

Protestan azınlık beş prenten, Saksonya seçicisi Johann, Landgraf Philipp von Hessen, Margraf Georg von Brandenburg-Ansbach, Brunschweig-Lüneburg dükü Ernst ve prens Wolfgang von Anhalt ile, Yukarı Almanya'nın Strasbourg, Nürnberg, Ulm, Konztanz, Lindau ve Memmingen gibi on dört

¹⁶ *Luther: Sa vie et Sa Pensée* (Luther: Yaşamı ve Düşüncesi), Strasbourg, 1953, s. 258.

kentinin temsilcilerinden oluşmuştu. Bu güçlerin hepsi biraraya gelince bile İmparator'a ve Katolik Devletler'e kafa tutabilecek bir düzeye erişemiyorlardı. Bu yüzden, Philipp von Hessen'in önyayak olmasıyla Wittenberg'le Yukarı Almanya arasındaki öğretisel farklılıkların ortadan kaldırılması yoluna gidildi. Amaç önce dinsel birliği oluşturup, sonra da İsviçre dahil "Yeni" inancı destekleyenlerin hepsini bünyesine alan siyasi bir birlik kurmaktı. Zaten İsviçre, Ulrich Zwingli önderliğinde, Danimarka ve Fransa'yı da kapsayan geniş bir ittifak arzuluyordu. Ne var ki Luther bu çalışmalardan hoşnut değildi. Hükümdarı Saksonya'lı Johann'la birlikte, İmparator'a karşı çıkmanın yasal olmayacağını savunuyordu. Cena hakkındaki fikirleriyle yıllardır mücadele ettiği Zwingli ile bir yakınlaşmanın gerçekleşebileceğine de inanmıyordu.

İsa'nın Bedeni'ni ve Kanı'nı temsil etmek üzere Ekmek ve Şarap kullanarak Kutsama konusu, Reformcu'lar arasında en keskin görüş ayrılıklarının bulunduğu noktaydı. Luther bir yandan Roma'nın Cevher Dönüşüm Öğretisi'ni reddederken, bir yandan da İsa'nın gerçekten varolduğuna inanıyor, bunun Kudas Ayini'ni yaptıran gizemli ve kutsayıcı bir bileşim olarak sunulduğunu, Ekmek'in İsa'nın Bedeni, Şarap'ın ise İsa'nın Kanı olduğunu savunuyordu. Cevher Dönüşümü'nü Zwingli de reddediyordu, fakat "Bu benim bedenimdir" (Matta 26/26) sözünün, "Bu benim bedenimi temsil eder" olarak yorumlanması gerektiğini savunmuş olan Hollandalı Hoen'in etkisiyle, İsa tarafından söylenmiş olan sözlerin simgesel anlamlarının gözönüne alınmaları gerektiğini öne sürmüştü. Ekmek ona, kendini Çarmıh'a gerdirerek sonsuza dek feda etmiş olan Hz. İsa'nın Beden Simgesi gibi geliyordu. Ona göre Ce-

na, Hz. İsa'nın çektiklerini anma töreniydi.

Zwingli, Basel'li Reformcu Johannes Oecolampade'nin de paylaştığı bu görüşleri 1524'den itibaren *İsa'nın Cena'sı Hakkında Açık Bilgi* (1526), *Amica Exegesis* (1526) ve *"Bu Benim Bedenimdir" Sözlünün Eskil Anlamının Edebi Değeri* (1527) gibi pek çok eserinde anlatmıştır. Luther Cena hakkındaki bu öğretilerden dehşete düştü. Ona göre bu öğreti, Karlstadt'ın Wittenberg yenilgisinden sonra bir dizi kitapçıkta topladığı Kudas Kavramı'ndan esinlenmişti. Bu yüzden tepkisi son derece sert oldu. Kendi görüşlerini savunmak için kaleminden kan damlatarak *"Bu Benim Bedenimdir" Sözlünün Henüz Sarsılmamış Sağlamlığı* adlı bir kitap (1527) ve *İsa'nın Cena'sı* hakkında bir bildiri (1528) hazırladı.

Öğretisel bir uzlaşma sağlayarak Katolik güçlere karşı koyabilecek bir Protestan Koalisyonu oluşturmak isteyen Philipp von Hessen, 1529'da Marburg'da, Almanya ve İsviçre'nin Reform'a inanmış kentlerle devletlerin ilahiyatçılarını işte böylesine sert bir çekişme ortamında topladı. Görüşmeler, beklendiği gibi, iki grubun çatışması halinde geçti. Bir yanda Agricola, Brenz ve Osiander'ce desteklenen Luther ve Melancton, diğer yanda da Strasbourg delegeleri "Stettmeister" Johannes Sturm ve İlahiyatçı Martin Bucer ve Gaspard Hedion'ca desteklenen Zwingli ve Oecolampade vardı. Üç gün süren hararetli tartışmaların sonucunda iki tarafça da kabul edilebilecek bir orta nokta bulmaya çalışan Strasbourglu'ların, özellikle de Bucer'in çabalarına karşın hiçbir anlaşma sağlanamadı. Kudas'da İsa'nın gerçekten varolduğunu savunan Almanlar'la İsviçreli'ler, İsa'nın Huruc'tan beri Tanrı'nın sağında oturduğunu, insanların arasında olmadığını söylüyorlardı. Simgecilik'lerini savunmak için

Juhanna İncili'nin altıncı bölümünü anımsatan İsviçreli'lere karşı Alman'lar, "Bu Benim Bedenimdir" sözünün gerçek anlamıyla çıkıyorlardı.

Marburg görüşmesine katılanlar, anlaşmanın olanaksız olduğunu görünce dağılmaya karar verdiler. Yine de çalışmalarının konu başlıklarını toparlayan on beş maddelik bir metin imzalamayı kabul ettiler. İlk on dört madde Reform'un ilahi temelleri hakkındaki görüşleri içeriyor, on beşinci ve son madde ise kollokyuma katılmış olanların İki Cins Bakımından Communio'yu kabul etmede, ayinin övgüye değer bir yanının bulunmadığında, İsa'nın Beden ve Kanı'nın manevi olarak yenilip içilmesinin gereğini vurgulamada anlaştıklarını, fakat "Efendi'nin gerçek Beden ve Kanı'nın Cena Ekmek ve Şarabı'nda bulunup bulunmadığı" konusunda görüş ayrılığında olduklarını belirtiyordu. Böylece Marburg toplantısı Alman'larla İsviçreli'ler arasında Kudas konusundaki "Lutherci"ler - "Zwinglici"ler ayrımını resmileştirmiş oldu. "Bucerci"lerin yılmasına ise ramak kalmıştı. Strasbourglu'lar, kollokyumun bitmesinden birkaç gün sonra Lutherci'lerin Schwabach Meclisi'ne sundukları on yedi maddeyi Zwingli ilahiyatına saldırıldığı gerekçesiyle reddettiler.

Marburg Kollokyumu'nun başarısızlığa uğraması Philipp von Hessén'in planlarını altüst etti. Durum oldukça tehlikeliydi çünkü İmparator, Almanya'daki dinsel sorunu kişisel olarak çözmeye niyetleniyordu. Bunun için 1530 yazında Augsburg Diyeti'ni topladı. Söz vermiş olduğu gibi, Reform temsilcilerini de davet etti. İsviçreli'ler bir zamanlar İmparatorluk'un bir parçası olmuş olduklarını hatırlatmamak için katılmadılar. Zwingli, İmparator'a *Fidei Ratio Aol Carolum Imperatorem* adlı öğretisini göndermekle yetindi. Wittenberg'le aralarına me-

safe koymak isteyen Yukarı Almanya kentleri Strazburg, Konstanz, Luidan ve Memmingen kendi bildirileri *Tetrapolitan*'ı sundular. İmparatorluk sınırları içine girmesi yasak olan Luther Şarlken'in karşısına çıkamadığından Saksonya Seçim Bölgesi ve Hessen'in sözcülüğünü Melanchton yaptı. Schwabach Makaleleri'nden etkilenen Melanchton, *Confessio Augustana* ya da *Augsburg İnanç Bildirisi* olarak anılan çalışmasını hazırladı. Amacı Protestan Kiliseleri'nin "İman'ın, hiçbir noktasında Katolik Kilisesi'nden farklı olmadığını", getirilen bazı değişikliklerin "Belirli kötüye kullanmaları" önlemeyi hedeflediğini vurgulamaktı. Bunun için Wittenberg'le Roma arasındaki dogmatik farkları olabildiğince önemsiz göstermeye çalıştı.

Augsburg İnanç Bildirisi, coşku ve ustalıkla kaleme alınmış olmasına karşın, diyete katılan Katolik Devlet Temsilcileri'nce rağbet görmedi. Melanchton'a cevap vermekle Luther'in rakibi Eck görevlendirildi. Böylece Protestan'lara karşı bir iddia-name niteliği taşıyan *Confutation Catholica* doğdu. Bu metin, "Sapkılar"ı kızdırmaktan başka hiçbir işe yaramayacak gibiydi. Şarlken ise onları eski imana güzellikle döndürmek istiyordu. Bu yüzden metnin dilini yumuşattı. Ve ortaya çıkan yeni belgeyi *Augsburg İnanç Bildirisi*'ne karşı kendi cevabı olarak sundu. Cevabın sonunda bir de ek vardı: İmparator "Protestan"ların Roma Kilisesi'ne dönmelelerini emrediyordu. Philip von Hessen, Saksonya'lı Johannes ve Ernst von Brunswick-Lüneburg emre uymayı reddettiler. Melanchton ise her zamanki tutumuyla bir uzlaşma arayışına girişti. Ne var ki başarılı olamadı, çünkü Coburg Şatosu'ndan gelişmeleri izleyen Luther tarafından engellendi. Bunun üzerine bir *Övgü* ile *Augsburg İnanç Bildirisi*'ni sa-

vunmak istedi. Bu da Şarlken'ce reddedildi. Artık zarlar atılmıştı. İmparator Worms Fermanı'nı uygulamaya karar verdi. 19 Kasım 1530'da Diyet'i dağıttı ve "Protestan"lara Roma Kilisesi'ne boyun eğmeleri için 15 Nisan 1531'e kadar süre tanıdı.

Tehlikenin büyüklüğü karşısında Protestan Prensler'le Reform'u destekleyen Yukarı Almanya kentleri Philipp von Hessen'le Saksonya'lı Johannes başkanlığında birleşmeye karar verdiler. Seçici Prens'in hukukçularınca İmparator'a karşı direnmenin meşru olduğuna inandırılan Luther, siyasi bir birlik kurulmasına karşı çıkmadı. Böylece 1531 yılında Smalkalde Birliği kuruldu. Fransa gibi dostlarının da yardımını alan Birlik, Türk'lerin yeniden saldırganlaştıkları bir dönemde kurulduğu için Şarlken için ciddi bir tehdide dönüştü. İmparator, Protestan Güçler'le uyuşmak zorunda kaldı. 23 Temmuz 1532'de Nürnberg Anlaşması imzalandı: Protestan'lar dinsel alanda erişmiş bulundukları noktayı yeni bir konsil toplanana kadar korkusuzca koruma özgürlüğünü elde ettiler.

IV. Luthercilik'in Mücadelesi ve Yerleşmesi

Nürnberg Barış'ın imzalandığı tarihte artık Almanya'da iyice yerleşmiş olan Reform, Kuzey ve Doğu Avrupa'da da büyük ilerleme kaydetmişti. Danimarka'da II. Christian dönemindeki başarısız bir denemeden sonra Jan Hansen'in çalışmaları ve Odensee Diyeti'nde (1527) "Lutherci"ler için bir sonraki konsile kadar özgürlük elde etmiş olan I. Frederik'in desteği sayesinde tutundu. Danimarka boyunduruğundan yeni kurtulmuş olan İsveç'te ise Luther'in öğrencilerinden Olaf ve Laurent Petersen (ya da Petri) kardeşlerle Laurent Andersen (ya da

Andreae) tarafından vazedilen "yeni" iman, Västeraas Diyeti'nde (1527) Reform'un serbestçe yayılması kararını çıkarttırmış olan Kral Gustaf Vasa tarafından destekleniyordu. "Luthercilik" doğruya doğru da yayıldı. 1523'de Reformcu düşünceye Riga katıldı. Teutonia tarikatının Büyük üstad'ı, tarikatına bağlı tapınakları dinden bağımsızlaştırdı ve Reform'a açarak Prusya Dükalığı halinde yeniden örgütledi. İmparatorluk Sınırları'nın dışına taşmış olan hareket Nürnberg Anlaşması'ndan sonra yeni yandaşlar kazandı. 1533'de Mecklenburg, 1534'de de Pomeranya ve Württemberg Protestan oldular.

Reform böylesine yayılırken acı olaylar patlak vermek üzereydi. Meczipçuluk ölmemişti. Luther Wartburg'dayken Wittenberg'de ortaya çıkmış, Köylü Savaşları sırasında görülmüştü. Şimdi de Hollanda ve Aşağı Almanya'da yayılmaya çalışıyordu. Havarisi Schwabenli bir kürkçü olan ve yandaşlarını yeniden vaftiz ettiği için çoğunlukla Anabaptist olarak nitelendirilen, genellikle de "Schwärmer" yani basit anlamıyla "Vecd İçinde", Tanrı tarafından esinlendirilmiş diye adlandırılan Melchior Hoffmann'dı. Hoffmann Livonya'da Reform'u yayıyorken sonraları Protestan öğretilen ayrılmış ve kendisine geldiklerini ileri sürdüğü vahiylerle öncelik vermeye başlamıştı. Yandaşları olan Melchiorcu'lar tarafından gerçek bir peygamber olarak görülüyor, kıyametin 1533'de kopacağını bildiriyor, yaşadığı kent olan Strashourguya Apocalypsis kitabında belirtilen "Yeni Kudüs" olarak ilan ediyordu. Cennet'in oluşacağını söylediği yıl, Strashourg mahkemelerince ömür boyu hapse mahkûm edildi. Acı sonu tüm kehanetlerini yalanlar gibiydi.

Melchiorcu'lar durumu böyle algılamıyorlardı tabii. Hoffmann hapse atılınca başlarına yeni lider

olarak Haarlemli bir fırıncı olan Jan Matthijszoon'u seçtiler. Kehanetlerin gerçekleşeceği yer olarak da Strasbourg'dan vazgeçerek Münster'i kabul ettiler. Bir süre sonra da mesihsel umutlarla dolu olarak Vestfalya'nın başkentine akın ettiler. Aralarında Leidenli Jan olarak da bilinen Jan Beukelszoon da vardı. Matthijszoon onları ziyarete geldi. Münster Reformu'nun öncülerinden manifaturacı Bernd Knipperdolling'le vaiz Bernhard Rothmann da kendilerine katılınca, kentsoyluların yönetiminden memnun olmayan esnafın da yardımıyla iktidara el koydular. "Dinsizler"i kentten kovdular ve tüm malvarlıklarını yoksullara dağıttılar. Bu arada Münster piskoposu şehri kuşatmıştı. Çılgınca bir coşku içinde savunma hazırlıkları yapıldı. Matthijszoon'un 1534 paskalyasında bir çıkış esnasında öldürülmesi bile cesaretlerini kırmadı. "Sion Kralı" olarak ilan ettikleri Leidenli Jan'ın önderliğinde aylarca dayandılar. Münster piskoposu karşı karşıya olduğu direncin üstesinden gelebilmek için komşu prenslerden, özellikle de Philipp von Hassen'den yardım istemek zorunda kaldı. Sonunda 24 Haziran 1535 gecesı, bir hainin kent kapılarını kuşatmacılara açmasıyla piskoposla prenslerin orduları meczupların "Komünist İlahiyatı"na, kolaylıkla tahmin edilebilecek bir katliam ile son verdiler.

Münster felaketinin önemli sonuçları oldu. Katolikler, Köylü Savaşları gibi bunun da Wittenberg hareketi yüzünden olduğunu öne sürüyorlardı. Bu yüzden Roma'ya sadık devletlerde "yeni" imana karşı duyulan düşmanlık daha da arttı. Melchior Hoffmann'ın hata ve aşırılıklarından dehşete düşmüş olan "Protestanlar" ise Münster peygamberleriyle aralarında hiçbir ortak yanın bulunmadığını olabildiğince açık bir biçimde ortaya koymaya özel-

likle gayret ediyorlardı. Hatta Luther 1536 yılında *Sivil Güçlerin Anabatist'leri Bedensel Cezalara Çarpturmaları Gereği* hakkında bir de bildiri yayınladı. Calvin de Vestfalya Meczupları'nın yenilmelerinden birkaç ay sonra yazdığı *Kral'a Mektup*'ta I. François'ya Reform yanlılarının asi ya da ihtilalci olmadıklarını kanıtlamaya çalıştı.

Mecklenburg, Pomeranya ve Württemberg'in Protestanlık'a geçmeleriyle Smalkalde Birliği daha da güçlendi. Artık Katoliklik'in karşısında sağlam bir ittifak oluşmuştu. Ne var ki hassas Eukharistia (Cena) konusunda aynı birlik henüz sağlanamamıştı. Wittenberg yanlısı Devletler'le Yukarı Almanya'dakiler arasında derin görüş ayrılıkları vardı. Strasbourg'lu Reformcu Martin Bucer tarafları birbirlerine yaklaştırmak için çok uğraştı ve sonunda 1536'da Wittenberg Anlaşması ile başarıya ulaştı. Anlaşmada her iki taraf da İsa'nın Bedeni ile Kanı'nın Cena'nın Ekmek ve Şarabı'nda gerçekten ve madden varolduğunu kabul ettiler. İsviçreli'ler madden varolmaya karşıydılar ve Yukarı Almanya'da Luthercilik'in etkisini arttırmaya ve Merburg Kollokyumu'nun bırakmış olduğu bölünmüşlük izlenimini silmeye giriştiler. Protestanlık ise Wittenberg Anlaşması ile güçlenmişti. Gelişmeye devam etti ve 1539'da iki yeni devletin, Brandenburg Marklığı ile aynı adı taşıyan seçim çevresinin aksine, o güne kadar katı Katolik kalmış olan Saksonya Dükalığı'nın katılımıyla daha da büyüdü.

Bu arada Roma, Reform'un olağanüstü yayılımını engellemek, Protestan'ların dileklerine yanıt vermek, en azından sorunlarını anladığını belli edecek hiçbir ciddi girişimde bulunmuyordu. VII. Clemens, "Sapkınlar"ın talep ettiği Kilise Kurultayı'nı toplamaya hiç niyetli değil gibiydi. III. Paulus daha

iyi niyetliydi ve 1537 yılında Mantova'da bir konsil toplanmasına razı oldu. Saksonyalı Johann Friedrich bu toplantı için Luther'den Protestan'ların kesinlikle ödün vermeyecekleri konularla, "akıllı ve bilgili insanlarla pazarlık konusu yapabilecekleri" noktaları saptayan bir çalışma istedi. Luther'in hazırladığı bildiri, Protestan Devletler'in 1536 sonunda toplandıkları Smalkalde'de dağıtıldığı için bu kentin adını aldı. Ne var ki, *Smalkalde Maddeleri* gerçek amaçlarına hizmet edemediler, çünkü Protestan Devletler en az iki neden ileri sürerek Mantova'ya gitmeyi reddettiler. Birinci neden İmparator'un konsilin Alman Toprakları'nda toplanacağı sözünü vermiş olmasıydı. III. Paulus'un topladığı konsilin özgür olacağına inanmıyorlardı. İkinci neden ise, konsilin toplanacağını ilan eden bullanın, hedef olarak "Sapkınlık"ın mahkûm edilmesini göstermekle, öğretileri hakkında alınacak kararlar ilgili peşin hüküm verdiği sanısıydı.

Protestan Devletler'in Smakalde'de de sergiledikleri uzlaşmaz tutum üzerine Katolik Devletler 1538'de Nürnberg Birliği'ne karşı bir "Savunma Birliği" kurdular. Almanya artık iki cepheyle ayrılmıştı ve bir iç savaşın eşiğindeydi. I. François'ya karşı yürütmüş olduğu ve kendisine çok pahalıya patlamış olan bir savaştan sonra kalan gücünü Türk'lerle mücadele etmek için kullanmak zorunda olan İmparator, 1539'da Frankfurt Anlaşması'nın yapılmasını kabul etti. Şarlken altı aylık bu barış döneminde Katolik'lerle Protestan'ların dinsel konulu sohbet toplantıları yapmak için biraraya gelmelerini sağlamaya söz vermişti. 1540-1541 arasında Haguenau, Worms ve Regensburg kollokyumları işte böyle gerçekleşti. Luther hiçbirine çağrılmadığı için onu birçok kez Melanchton temsil etti. Re-

form'cu öğreti ise Bucer tarafından savunuldu. Worms ve Regensburg'da Bucer'in yanında Calvin de vardı. Katolik'lerden dikkat çekenler Worms'da piskopos Tomasso Campeggi, Regensburg'da kardinal Gaspere Contarini ve Luther'in her üç toplantıda da hazır bulunan eski rakibi Jan Eck'le Papalık büyükelçisi Giovanni Morone'ydi. Bütün Hristiyan Alemi'nin kiliselerini yeniden birleştirme amacının egemen olduğu yüzyılımızda, üzerine yeniden eğilinen bu kollokyumlardan hiçbir sonuç alınamadı. Halbuki Regensburg'da Contarini'nin, insanın özünde olan adalet kavramından vazgeçmemekle birlikte aklanmanın inanana Tanrı tarafından bağışlandığını kabul etmeye razı olmasıyla az daha bir anlaşma sağlanabilecekti.

Kollokyumların başarısızlığı üzerine Almanya'nın iki cepheye ayrılmışlığı sürdü. Tarafları birbirleriyle çatışmaktan ancak hassas bazı dengeler alıkoyuyordu. Beklenmedik bir olay Smalkalde Birliği'ni zayıflatınca denge bozuldu ve Reform Mücadelesi tehlikeye girdi: 1540 yılında ortaya atılan bir dedikodu tüm Hristiyan Alemi'ni sarsmıştı. Protestanlık'ın bayraktarlarından Philipp von Hessen iki karılı olmakla suçlanıyordu. Landgraf, saray çevresinden bir hanıma aşık olmuş, soylu çevrelerde uygulanagelen ve göz yumulan yöntemle onu kendisine metres yapmakla yetinmeyip, resmi karısının ve biraz tereddüt etmekle birlikte sonuçta kendisinden yana tavır alan Wittenberg İlahiyatçıları'nın onayı ile onunla da evlenmeye karar vermişti. Philipp von Hessen cezası idam dahi olabilecek böyle bir suçun bedelini, 13 Haziran 1541'de, Smalkalde Birliği'ne başka üye almamaya ve hiçbir yabancı güçle ittifak kurmamaya söz vererek ödedi. Artık devre dışı kalmıştı ve bu yeni durum gelişmeleri etkilemekte ge-

cıkmedi. Şarlken 1543'de Reform yanlısı Kleve Dükü'nün elinden ona ait Gelderland Dükahğı'nı aldı ve Smalkalde Birliğı buna karşı hiçbir tepki göstermedi. Protestan Devletler'in olaya böylesine kayıtsız kalmaları Rhin kıyısı topraklarının, özellikle de Başpiskopos Hermann von Wied'in Bucer'in tavsiyelerinden etkilenererek Reform Ülküsü'ne sıcak baktığı Köln Piskoposluğu'nun kendilerine katılmaktan vazgeçmelerine neden oldu.

İmparator, elde ettiğı başarılarla yetinmemişti. Fransa ile 1544'de Crépy Barışını imzaladıktan, Roma ile yeni bir ittifak kurduktan ve Saksonyalı Moritz gibi bazı prenslerin tarafsızlıklarını, hatta desteklerini sağlayarak Protestan Hareket'i böldükten sonra Reform'a katılmış olan devletler sorununu kökünden çözmeye karar verdi. Amacına ulaşmak için Papa III. Paulus'un 15 Mart 1545'de Trento'da bir konsil düzenlemesini sağladı (Aslında konsil, ancak 13 Aralık 1545'de başlayabilmişti). Katolik tarihçi Hubert Jedin'in¹⁷ de saptamış olduğu gibi, Şarlken'in asıl amacı bu konsilin toplanması değil, Protestan'ların katılmayı reddetmeleriyle bir savaş sebebi elde edebilmektir.

İmparator'un hesapları doğru çıktı. 1545 Martı'ndaki Worms Diyeti'nde Protestanlar, düzenlenmesi planlanan konsili, istemiş oldukları "Alman Topraklarında Hristiyan Konsili" olmadığı gerekçesiyle reddettiler. Çoğu Luther gibi tepki gösterdi. 1546 Şubatı'nda, Mansfeld Kontları'na arabuluculuk etmeye çalışırken doğduğu şehir olan Eisleben'de ölecek olan yorgun, hasta ve yaşlı Luther, tüm gücünü toplayarak en sert eserlerinden birini

¹⁷ Bkz. *Histoire du Concile de Trente* (Trento Konsil Tarihi), cilt 1, Paris 1965, s. 449.

yazdı: *Şeytan'ın Eseri Roma Papalığı'na Karşı...* Çalışmalarının ilk dönemlerinde Papalık'ın Kilise sorunlarına çare bulacağını ummuştu. Artık Roma'dan beklenebilecek hiçbir şey olmadığını, Reform'un Papa'ya karşı yapılması gerektiğini düşünüyordu.

1546 yılında Protestan'lar Trento Konsili'ni tanımayı reddetmiş, Reformcu devletler arasındaki uyum da Luther'in ölümüyle sarsılmışken Şarlken'in saldırı planı uygulamaya kondu ve Smalkalde Savaşı başladı. Amaç bir din savaşı başlatmak değil, Smalkalde Birliği'ne katılarak asi durumuna düşmüş olan devletleri cezalandırmaktı. Kuzey ve güneyde çarpışmalar oldu, fakat savaşın kaderi Kuzey Almanya'da belirlendi. 24 Nisan 1547'deki Mühlberg Savaşı'nda Şarlken'in kardeşi Avusturya Hükümdarı Ferdinand ve Protestanlık'tan dönmüş olan Saksonyah Moritz, Saksonya Seçicisi Johann-Friedrich'i yenerek esir aldılar. Bu felaket üzerine Philipp von Hessen de teslim oldu ve tutuklandı. Smalkalde Birliği dağılmıştı...

İlk hedefine böylece ulaşmış olan İmparator, Lutherci'lerce de kabul edilebilecek bir uzlaşma zemini bularak çözmeyi umduğu din sorununu ele aldı. Bu arada Papa ile arası yeniden bozulmuştu. Trento Konsili'nin kararlarını beklerken, Alman devletleri arasındaki dinsel anlaşmazlığı giderecek uzlaşma metnini hazırlama görevini Reform'a yakın görüşler taşıyan iki Katolik ilahiyatçı Julius Pflug ve Michel Helding'e verdi. Onlara yardımcı olmak üzere de Brandenburg Marklığı genel denetimsi Johannes Agricola'yı atadı. *Augsburg İnterimi* olarak bilinen ve 30 Haziran 1548'de Augsburg Diyeti'nde İmparatorluk Yasası olarak yayınlanan metin Protestan'lara bazı ödünler veriyordu: İki

Cins Bakımından Communio'ya ve dinadamlarının evlenebilmelerine izin veriyor, Aklanma Öğretisi gibi temel konularda ise Reform'un beklentilerine cevap vermiyordu. Otuz yıllık Reform çabalarını boşa çıkaran *İnterim*, Almanya'da düş kırıklığı yarattı. Güney Kentleri'nde tepki çok şiddetli oldu. Kuzey'in tepkisi ise o kadar büyüktü ki Şarlken boyun eğmemekte direnen Protestan'ları dize getirebilmek için, sığındıkları Magdeburg kentini kuşatmak zorunda kaldı.

İnterim'e böylesine inançla karşı konulmasına karşın Alman Protestanlığı sönmeye mahkûm gibiydi. Hareket'i canlandırmak için hiçbir yol kalmamışken, yine beklenmedik bir dönüş yapan Saksonyalı Moritz, İmparator tarafından aşağılanmış Protestan Prens'lerin safına ve başına geçmeye karar verdi. Fransa'yla ittifak kurdu, Augsburg'u aldı ve Şarlken'i Innsbruck'ta yendi. Zaferden sonra yapılan Passau Anlaşması'yla (1552), yeni bir diyet toplanana kadar Protestan'ların hoşgörölmelerini sağladı. Diyet 1555'de Augsburg'da toplandı. Diyeti toplantıya Şarlken çağırmıştı, fakat İmparator, en çok değer verdiği planlarını suya düşürecek olan görüşmeleri yönetmek istemedi ve Reform'la ilgili kavgalara son verecek olan oturumlara Avusturya Hükümdarı Ferdinand başkanlık etti.

Augsburg Barışı olarak bilinen 25 Eylül 1555 kararları iki ana başlıkta toplanabilirler. Dinsel bölünmenin resmileştirilmesi, Reformcu Devletler'e inançlarının *Augsburg İnterimi*'nde belirtilen şekilde uygulama hakkının tanınması ve dinsel alanda maddesel iktidar gücünün tanınması... *Cujus Regio, Erus Religio* ilkesi uyarınca kişiler hükümdarlarının dinini benimsemek ya da başka bir ülkeye göçetmek zorunda bırakılıyorlardı. Başka bir deyimle

din özgürlüğü, halka değil, efendilere tanınmıştı. Augsburg barışı, tüm eksikliklerine karşın yine de yararlı oldu. Ne var ki uzun ömürlü değildi. Protestan ve Katolik'ler arasında kurulan denge kısa bir süre sonra başka etkenlerle bozuldu. Bu etkenlerden biri 1560'dan itibaren Seçici-Prens III. Friedrich'in desteğiyle Pfalz bölgesine yerleşen Calvinci'lik, bir diğeri de Katolik'lerce uğranılan kayıpları gidermek isteyen Karşı-Reform'du. Bu iki gücün de ortaya çıkmasıyla Almanya'da Reform süreci tamamlanmış oldu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZWINGLI VE BUCER REFORM'LARI

Reform'un doğduğu ve yayıldığı yer Wittenberg'di, fakat kısa zamanda Saksonya Seçim Çevresi'nin dışında da, en önemlileri hiç kuşkusuz Zürih ve Strasbourg olan çeşitli ilgi odakları buldu. Bu iki kentin 16. yüzyıldaki etkinliğini günümüzde anlamak kolay değildir. Acaba bu iki kentin bir zamanlar bu kadar önemli olmuş olmalarının sebebi neydi? İmparatorluk'un uç noktasında bulunan ve Cermen Dünyası'yla Fransa arasında bir tür kavşak olan Strasbourg için coğrafi konumun önemi gözardı edilemez. Rhin kıyısındaki kentin 14. yüzyılın önemli mistik merkezlerinden birisi olduğu da anımsanacak olursa, Strasbourg'un öneminde tarihsel etkenlerin bulunduğu da düşünülebilir. Fakat Strasbourg da, Zürih de Reform yüzyılında ağırlık noktaları oluşturmuş olmalarını asal olarak Martin Bucer ve Huldych Zwingli'nin kişiliklerine borçludurlar. Bu iki insan, İncil öğretmek üzere geldikleri kentlerin sınırlarını hem etkinlikleri, hem de düşünceleriyle aştılar ve Yukarı Almanya ile İsviçre'nin kent merkezlerinde, Luther'inkini bile gölgede bırakan bir dinsel güç kazandılar.

Aralarında birçok konuda farklılıklar bulunan Zürih ve Strasbourg Reformları'nı, birbirlerinden pek çok açıdan farklı iki insan olan Zwingli ve Bucer'i aynı bölümde incelemek ilk bakışta biraz kolay kaçmak gibi görülebilir. Halbuki kısa bir süre

önce Bernd Moeller'in de kanıtlamış olduğu gibi¹⁸ böyle bir yaklaşım özellikle gereklidir. Dikkati Reform'un en kolay hür kentlerde yayılmış olduğuna çeken Moeller, yerleşim merkezlerindeki toplumların, siyaset alanında da sorumluluk almaya alışık olmalarından ötürü Reformcu'lara da sıcak ve açık davranmış olduklarını, Zwingli ve Bucer'in iyi örgütlenmiş kentlerde daha rahat hareket edebilmiş olduklarını saptamış, "her ikisinin de ilahiyat kuramlarının önemli konularda ve belirleyici ölçüde" - Moeller burada özellikle Devlet'i ve Eukharistia Öğretileri'ni düşünmüştür- "iç içe bulundukları kentsel toplumun varlığından etkilenmiş olduklarını" inandırıcı bir şekilde ortaya koymuştur. Bu yüzden Luther Hareketi'ne paralel olarak bir de kentli ilahiyatçılar Zwingli ve Bucer'in önderliğinde Moeller'in ifadesiyle "Reforme olmuş" hareket bulunduğunu savunmak yanlış olmaz.

I. Zwingli ve Zürich Reformu

Zürich Reformu asal olarak Huldych Zwingli'nin eseridir. 1 Ocak 1484'de dinsel açıdan St. Gallen manastırına bağlı Toggenburg Kontluğu içinde küçük bir dağ köyü olan Wildhaus'da doğan Zwingli, oldukça varlıklı, bol çocuklu, Kilise'ye içtenlikle bağlı ve yurttaşlık sorumluluklarının bilincinde köylü bir aileye mensuptu. Çocukluğunda beş yıllığına, papaz olan amcasının yanına verilmişti. Latince'nin anahatlarını muhtemelen evde öğrendi. Okumak için önce Basel'e, sonra da Bern'e gönderildi ve 1498'de birkaç yıl okuyacağı Viyana Üniversitesi'ne kaydoldu. 1502'de Basel Üniversitesi'ne gir-

¹⁸ Bkz. *Reichsstadt und Reformation*, Gütersloh, 1962.

di. Buradan mezun olduktan sonra 1506'da doktor oldu. 22 yaşında, ciddi bir felsefe kültürü ve mükemmel bir hümanist eğitim almış olarak üniversiteden ayrıldı ve Glarus Rahibi olarak Kilise hizmetine girdi.

Bu küçük kentte bir yandan Antikçağ yazarlarını okur ve 1513'den itibaren Yunanca öğrenirken, bir yandan da toplumsal konularla etkin olarak ilgilendi. Papa'nın hizmetindeki Helvet Orduları'na dinadamı olarak katılarak, Melegnano ve Novare Savaşları'nda bulundu. İsviçreli'ler I. François'ya yenilince paralı askerliğe karşı çıktı ve tarafsızlığı öğütlemeye başladı. Bu tutumu cemaatin hiç hoşuna gitmedi. Cemaatiyle sürtüşmeye girmemek için yerine bir vekil bırakarak Glarus'tan ayrıldı. 1516'da Einsiedeln Vaizi oldu. Burası çok önemli bir hac merkeziydi. Halkı pek çok batıl inanca sahipti. Ne var ki O, bu durumdan hiç sarsılmadı. Einsiedeln'de geçirdiği yıllar boyunca okuduğu, Erasmus tarafından yayınlanmış Yeni Ahit'ten ise çok etkilendi. dinsel çizgisi Luther'inkinden farklı gelişti. Zwingli Luther gibi kendi kişisel selametinden kuşku duymuyordu. "İlahi buyruklara zorlukla boyun eğebilen duygusal ve kibirli doğasına karşı mücadele ise onu oldukça yıprattı".¹⁹ Kendinde kendini yenecek güç bulamayınca İsa'nın kurtarıcılığı ve İncil'in merhametinde affı keşfetti.

Hacı olmaya gelenlerle yaptığı konuşmalar sonucunda yavaş yavaş Einsiedeln dışında da tanınmaya başladı ve 1518 yılının sonunda Zürich Piskoposluğu'na "Leutpriester", yani vaiz ve rahip olarak atandı. 1 Ocak 1519'da göreve başladı. Bu arada,

¹⁹ J. V. Pollet, *Huldrych Zwingli et La Reforme en Suisse* (Huldrych Zwingli ve İsviçre Reformu), Paris 1963, s. 23.

Erasmuscu bir anlayışla yürütmeye karar verdiği Reform çalışmalarına da başlamaya karar vermişti. Amacına ulaşmak için vaızlarında *Lectio Continua* ilkesine göre bölüm bölüm anlattığı bir dizi dinsel eseri konu etti ve çevresine birkaç görev arkadaşını alarak ilahiyat ve Yunanca'ya ağırlık verilen bir edebiyat kulübü *Sodalitas Litteraria* kurdu. Bu etkinliklerde Roma'yı rahatsız edecek hiçbir yan yoktu. Aksine, Roma Zwingli'yi takdir dahi ediyordu. Zürih'in bağlı olduğu Konstanz Piskoposluğu genel naibi Johann Faber (ya da Fabri) de Zwingli'yle iyi ilişkiler içindeydi.

Ne var ki bir süre sonra Erasmuscu Reformcu'luktan ayrılarak Köktenreformcu bir çizgiye kayd. Bu tutuma yolaçan ortamı iki olay hazırlamıştır: Zwingli 1519'da kaphıcalardayken, veba salgını olan Zürih'e dönerek üzerine düşen görevi yapmaktan çekinmemiştir. Burada hastalığa yakalandı ve iyileşmeyi beklerken insanın güçsüzlüğünü ve Hidayet'in büyüklüğünü anladı. 1521'de Roma tarafından Glarus Rahipliği döneminden beri ödenmekte olan maaşı almayı reddetti. İki olayın ışığında Zwingli'nin evriminin, bazen ileri sürülmüş olduğu gibi, kısmen bile olsa Luther etkisiyle oluşmadığı anlaşıyor. Arthur Rich'in, Zwingli'nin Erasmus tarafından öğütlenen "Hristiyanlık'ın yeniden doğuşu" hakkında kuşkuya düşmesine yolaçan kişisel bir araştırma sonucu Reformcu olduğu savı²⁰ akla daha yakındır. Erasmus'un programındaki yetersizliği anlayıp 1520 yıllarında kendi görevinin bilincini daha sağlam olarak oluşturan Zwingli, Luther'de kendisinininkine yakın bir düşünce yapısı buldu. Eserle-

²⁰ Bkz. *Die Anfänge der Theologie Huldrych Zwinglis*, Zürih 1949, s. 73-95.

rini inceledi, fakat kendi özgünlüğünden hiç uzaklaşmadı.

Zwingli'nin Erasmus'un Hristiyan Hümanizması'ndan Reformcu'ların safına geçmesine yolaçan evrimin sonuçları 1522'den itibaren açık olarak görülmeye başladı. Yılın başında Zürih Piskoposluk vaizi, oruç sırasında sosis yemiş olan matbaacı Frochaner'in savunmasını üstlendi. *Yiyeceklerin Özgürce Seçimi ve Tüketimi* başlıklı bir vaizinde Hristiyan'ların din hükümlerine bağımlı olamayacaklarını savundu. Ona göre bu bağımsızlığın nedeni zevke yönelebilmeye özgürlüğü değildi kuşkusuz... Hristiyan, kendini Tanrı'ya özgürce adayabilmek için bağımsız olmalıydı. Oruçla ilgili din kurallarının meşru olmadıklarına inanıyor, dinadamlarının evlenme yasağının da İncil'de yeri olmadığını savunuyordu. 1522'de Zürihli bir soylunun dul karısıyla gizlice evlendi ve Konstanz Piskoposu Hugo de Hohenlandenberg'e on bir arkadaşıyla birlikte imzaladığı bir *Supplicatio* göndererek dinadamlarının evlenebilmelerine izin verilmesini istedi. Aynı yılın Ağustos ayında da Zürih Ruhani Meclisi'ne "Karışıklıklar"a karşı önlem alması için gönderilmiş olan Papalık Buyrultusu'nu reddederek, tek bir güç tanıdığını, bu gücün de Kutsal Kitap olduğunu ilan ettiği *Apologeticus Archeteles*'i yayınladı.

Zwingli'nin vaizleri ve etkinliklerinden doğan duruma bir çözüm bulmak isteyen Zürih Konseyi, Konstanz Piskoposu'ndan bir taşra konsili toplamasını istedi. Zürih yetkilileri bu çağrıya bir yanıt alamayınca bu kez Hugo de Hohenlandenberg'i, kent ve kanton rahiplerini ve Konfedere Devlet temsilcilerini dini bir tartışmaya, Birinci Zürih Tartışması'na davet ettiler. Bu toplantıya Zwingli, konuşmalarının esasını oluşturan 67 tez sundu. Öğ-

retisi büyük ölçüde Aziz Paulus'dan esinlenmişti. Özelliği, Luther'in aksine, İman'ın, insan içinde Kutsal Ruh'un doğrudan etkisiyle, Kutsal Kitap'ın aracılığı olmadan uyandığını savunan, Tinselci dokularla bezenmiş köktenci bir İsaicincilik'ti. Birinci Zürich Tartışması, 600 kişinin katılımıyla 29 Ocak 1523'de gerçekleşti. Piskopos şahsen katılmamış, yerine Meclisi'nin yetkisini tanıyan naibi, Johann Faber'i göndermişti. Delegeler de onun sözlerini tanımadılar. Tartışmalar yine de önemli bir sorun çıkmadan süratle tamamlandı ve 67 tezden yola çıkılarak hazırlanan Reform programı kabul edildi.

Bu zafer Zwingli'nin hızını kesmedi. Toplantı biter bitmez *67 Tezin Açıklaması*'nı yazdı. Bu, İncil dogmatığı hakkında Almanca yayınlanan ilk bildiriydi. Daha sonra da *Tanrısal Adalet ve İnsansal Adalet* adlı vaiziyle toplumsal sorunlara eğildi. Din Reformu'yla ilgilendi. Tapınmada Latince'yi kaldırdı ve *Ayin Kuralları Hakkında Deneme* ile Eukharistia'daki tüm kurbansal özellikleri reddetti. Böylece yetkililerin denetiminde ve düzen içinde yapılacak bir Reform'un temellerini atmayı amaçlıyordu.

Zwingli'nin umutları 1523 Eylülünde bazı ikonoklastların tapınaklardaki resim ve heykellere saldırılarıyla suya düştü. Olayları görüşmek üzere 1523 Ekimi'nde İkinci Zürich Tartışması düzenlendi. Toplantıya 800 civarında delege katıldı, fakat Konstanz ve Chur piskoposları, çağrılı olmalarına karşın gelmediler. Sadece resimlerden ve ayinlerden sözedildi. Bazı sabırsızlar resim ve heykellerden derhal vazgeçilmesini istiyorlardı. Sonunda Lutherci fikirlere yakınlığıyla tanınan Şövalye Schmidt'in de etkisiyle, inananların vicdanından hâlâ sökilememiş bulunan putataparlıkla mücadele edilmesine, eski tapınma biçiminin kahntılarının

ne zaman yokedileceğininse Konsey tarafından saptanmasına karar verildi. Resimler ancak 1524 Haziranı'nda Zwingli, vaizleri ve onların cemaatlerini Reform'un ilkeleri hakkında aydınlatan *Kısa Hıristiyanlık Eğitimi*'ni yayınladıktan ve Zwingli ile Piskoposluk Kurul üyelerinin korkak bir Reformculuk'un savunucusu Hoffmann'ın karşı karşıya geldikleri Üçüncü Zürich Tartışması'ndan sonra kaldırılabilirdiler.

Zwingli, Kilise'nin yeniden yapılanma çalışmalarını tek başına yürütmüyordu. Çevresinde değerli ilahiyatçılar vardı. Megander adıyla tanınan ve Zwingli'yi ilk destekleyenlerden biri olan Zürich'li Gaspard Grossmann'a zaman içinde Alsace'lı Leon Jud ve Luzernli Oswald Myconius da katılmıştı. Böyle bir ekip tarafından yürütülen Reform'un başarıya ulaşamaması imkânsızdı. 1524'de manastırlar kamulaştırıldı ve malvarlıkları sosyal yardım kuruluşlarına devredildi. Aynı yıl Zwingli'nin öna-yak olmasıyla Rahipler Meclisi'nin gelirleri ve malvarlığı, 1525'de açılan ve çalışmaları hakkında halka haftada beş gün vaizler şeklinde bilgiler vermeye başlayan bir İncil Yorumlama Okulu "Prophezei" a devredildi. Tüm bu gelişmeler hiç kuşku yok ki yadsınamayacak kadar önemliydi, fakat Zürich'i Reform'a bütünüyle katılmış bir kente dönüştürmeye yetmiyordu. Eski türde ayinler hâlâ yapılıyordu ve ancak 1525'de durdurulabilirdiler. Yerlerine Cenna'dan farklı, yılda dört kez yinelenen, tamamen arınmış bir tapınma biçimi kondu.

Reform böylece Zürich'te yerleşik bir evlilik mahkemesinin de kurulmasıyla günlük yaşama yayılırken, Zwingli I. François'ya adadığı *Commentarius De Vera et Falsa Religione*'yi yayınlarken (1525), "Yeni İnanç" yandaşları da direniş odakları

kuruyorlardı. "Bu örgütlere katılan Reform taraftarları Reformcu'ların yeterince hızlı ve yeterince ileri gitmediklerini düşünüyorlardı."²¹ Anabatistler olarak bilinen, fakat bu ismi reddetmiş olduklarından "Batistler" olarak adlandırılmaları daha uygun olacak olan sabırsız ve köktenci Hristiyanlar önce-leri Zwingli'yi desteklemişlerdi. Fakat hümanist eğitim aldıktan ve Reform davasına gençliklerinin heyecanı ile sarılmış olan Conrad Grebel ve Felix Manz'ın önderliğinde 1523'den sonra Kilise Reformları'nın mevcut sivil düzene bağımlı ilerlediklerini öne sürerek ondan uzaklaşmışlardı. Sivil yöneticilerin yetkisini tartışarak, yemin etmeyi ve silah kullanmayı reddederek, kendi rahiplerini kendilerinin atamasını ve çocuklarının vaftiz edilmemelerini isteyerek açık olarak bir Azizler Tarikatı kurmak istiyorlardı.

Zwingli, sivil yönetime bağımlı olduğu suçlamasına *Subsidium* ile yanıt verdi ve Hristiyan Devlet'in Kilise adına karar verebileceğini, vereceği kararların meşru olacağını bildirdi. Yetişkinlerin vaftiz edilmeleri gerektiğini öne sürenlere karşı çocuk vaftizlerinin meşruluğunu savundu. *Vom Tauf, Vom Wiedertauf und Vom Kindertauf* adlı eserinde vaftizle sünnetin Tanrı ile kulları arasındaki bağın simgesi olduğunu açıkladı. Zwingli, karşıtlarını ikna etmek için eline kalem almakla yetinmeyecek, bir dizi özel görüşme ve halka açık üç tartışma toplantısında özellikle Grebel ve Manz'ın fikirlerini benimsemiş bir rahip olan Balthazar Hubmaier'e karşı çıkararak, Batist'leri "hatalarından" döndürmeye çalışacak, fakat başarılı olamayacaktı. Başkaldırı-cları yola getirmek için devreye Konsey girdi ve ele-

²¹ Jacques Courvoisier, *Zwingli*, Cenevre, 1947, s. 114-115.

başlıları tutukladı. Bu önlemler karşıtları susturmayaya yetmeyince de 1527'de dehşet verici bir karar alarak "Su günahı işlemiş olan Manz'ın, kefareti de su içinde ödemesi gerektiğini" bildirerek gölde boğdurdu. Bu üzücü idamdan sonra Zürih'teki Batist Hareket söndü. Başka yerde yeniden doğacak, ülkülerini yaşamları pahasına savunan propagandacıların çalışmaları sayesinde Yukarı Almanya'nın, Avusturya ve Moravya'nın birçok bölgesine yayılacaktı.

II. İsviçre Reformu'nun Yükselişi ve Duraklayışı

Zürih'in Reform'a katılması Helvet Konfederasyonu'nun içinde çalkantılara yolaçtı, Daha 1522'de Konstanz Piskoposu, Baden Diyeti'nden Reformcu Öğreti'nin vazedilmesinin yasaklanmasını istemişti. Ertesi yıl yine Baden'de toplanan diyetle Lüzern temsilcileri dinsel alanda her türlü yeniliği engelleyen bir bildiri yayınlattılar. Bu yasaklamalar Reform'un Konfederasyon'da yolaçacağı tehlikeli bölünmenin habercileri gibiydiler. "Yeni fikirler, birliğin ilk kantonları olan Schwyz, Unterwalten, Lüzern ve Zug'da sert tepki görmüş, sınırlı bir destek bulabildikleri Solothurn ve Friburg'da ise süratle ezilmişlerdi. Basel, Bern, Konfederasyon'a ortak üye Sankt Gallen'de ise Reform başarıya ulaşmak üzereydi. Basel'de zafer Saint Martin Üniversitesi İncil Yorum Profesörü Oecolampade olarak tanınan Jan Husschin'in çalışmaları sayesinde kazanıldı. Bern Reform'a resmen 1528 yılında katıldı. Öncüsü Berthold Haller ve en önemli destekleyicisi şair-ressam Nicolas Mansel'di. St. Gallen'de 1528'de tanınan Reform, Viyana Üniversitesi'nin Vadian adıyla

la tanınan eski rektörü Joachim von Watt (1483 veya 1484? - 1551) tarafından savunuldu.

"Sapkınlık" tehlikesine karşı önlem alma gereğini duyan Katolik kantonlar 1524'de Beckenrieo İttifakı'nı oluşturdular. Bu, Z rich i in  ok tehlikeli olabilecek bir giri imdi. Tehdidin ne kadar b y k oldu unu anlayan Zwingli *Dindar Konfedereler'e Sadık ve Ciddi bir  a rı* yayınlayarak, İsvi reli'lerin Din konusunda birbirleriyle  atı mamalarını    tledi.  a rı dikkate alınmadı ve ortak y netilen, yani Konfederasyon'ca fethedilmi  olup da Katolik ve Reformcu kantonlardan sıra ile gelen valiler tarafından y netilen topraklarda, iki inanın yanda ları arasındaki gerginlik giderek b y d . Hatta kantonlar arasındaki birlik anla masının yenilendi i 1525 yılında Z rich Kantonu, eski inana sadık olanlar tarafından dı lanmak istendi. Reform'u "Yasaklamak, Cezalandırmak, Ortadan Kaldırmak" azmindeki Katolik Kantonlar, Din sorununu 1526 Diyetinde   zmeyi kararla tırdılar. Bu diyet sırasında Baden (Aargau) Tartı ması da yapıldı.

21 Mayıs 1526'da ba layan Tartı ma,    hafta s rd . Ortamı uygun bulan Roma Kilisesi tartı maya, i inde Basel, Coire, Konstanz ve Lozan piskoposlarının temsilcilerinden ba ka Johann Faber, ve Luther'in Leipzig'deki rakibi Jan Eck'le, zamanının en b y k polemik ilerinden Fransisken Thomas Murner'in de bulundu u kalabalık bir heyetle katıldı. Reform'u ise Basel'li Oecolampade ile Bern'li Haller savundu. Oturumlarda Eck  ok ba arılı konu malar yaptı ve Luther'li Zwingli'nin Eukharistia   retilerini birbirlerine vurarak Protestanlık i inde ikilik  ıkmasını sa ladı. Baden Tartı ması -tahmin edilece i gibi- Katolik'lerin zaferiyle son buldu. Zwingli aforoz edildi ve Diyet Z rich'e "Sapkın"ı

terketmesini, aksi takdirde Konfederasyon'dan atılacağını bildirdi. Bu tehdide kulak asmayan Z rich, Zwingli'ye inanmayı s rd rd . Katolik Kantonlar ihra  kararını uygulamak isteyince Bern, Basel ve Schaffhouse kantonları kar ı  ıktılar.

Baden Tartı ması'ndan sonra İsvi re Reformcuları'nın durumu belirsizlik i ine girdi. Reform'a sadece Z rich ko ulsuz olarak katılmı tı. Bern ve Basel gibi ba ka merkezlerde h l  umut besleniyordu, fakat "yeni" iman h l  b t n yle kabul edilmemi ti. Durum, siyasal bir olay sonrasında tamamen de i ti: 1527 se imlerinde Bern B y k Konseyi'nde  o unluk Reform yanlılarınca kazanıldı. Dinsel b l nmelerden ve Katolik Kantonlar'ın kendilerine kar ı yakı ksız tavır takınmı  olmalarından rahatsızlık duyan B y k Konsey, din konusunda kapsamlı bir oturum d zenlemeye karar verdi.

B ylece 1528 Oca ı'nda, Bern'li dinadamlarından ve İsvi re Kanton temsilcilerinden ba ka Yukarı Almanya kentlerinden, Konstanz'dan, Lindau ve Memmingen'den delegelerin de katıldıkları Bern Tartı ması d zenlendi. Davet edilmi  bulunan Lozan, Basel, Konstanz ve Sion piskoposları gelmediler. Roma Kilisesi de ikinci dereceden temsilciler tarafından savunuldu. Reform ise Strasbourg'lu Bucer ve Capiton, Basel'li Oecolampade, Konstanz'lı Blarer, St. Gallen'li Vadian,  nemli bir rol  stlenmi  olan Zwingli ve Dauphine'li Farel gibi  nl  ilahiyat ılardan olu an bir heyetle temsil edildi. Tartı malar, Zwingli'den esinlenen ve Bern'li iki rahip olan Berthold Haller ve Franz Kolb tarafından hazırlanmı  10 tez esas alınarak    hafta s rd  ve Reformcu   reti savunucularının zaferiyle sonu lanarak, Reform'un resmen tanınmasına yola tı. Olayın yankıları  ok b y k oldu,   nk  Bern, Z rich'le bir-

likte Konfederasyon'un en güçlü kantonuydu. Üstelik 1536'da Vaud ülkesini ele geçirerek Sarine ve Jura arasındaki Fransızca konuşulan tüm toprakların dinsel denetimini de üstlenecekti. Hiç kuşkusuz eğer Bern Katolik kalmış olsaydı Reform Cenevre'ye giremeyecek, Fransa Protestanlığı'nın kaderi de bugün olduğundan farklı gelişecekti.

Bern Tartışmasından sonra kazandıkları başarının ve edindikleri gücün bilincinde olan Reform Yanlısı Kantonlar, 1524 yılında Beckenried İttifakı'nı kurmuş olan Katolik Kantonlar'a karşı örgütlendiler. Çekirdeği oluşturan Zürich ve Konstanz'a 1528'de Bern ve St. Gallen, 1529'de da Basel, Biel, Schaffhausen ve Konfederasyon'un müttefiki Mulhouse katıldı. Zwingli'nin daha da genişletmek istediği Protestan Birliği'nin kurulmasına tepki olarak Katolik Kantonlar da, İsviçre'nin ezeli düşmanı Avusturya'ya yakınlaştılar. Konfedereler din kavgasının içinde en basit siyasi çıkarlarını dahi gözardı eder olmuşlardı. Çatışmanın çıkması için bir kıvılcım yetecekti. Aranan gerekçe, Schwyzli'lerin Zürichli bir rahibi tutuklayarak idama mahkûm etmeleriyle bulundu. 1529'da Zürich, hemen arkasından da Bern, Katolik Kantonlar'a savaş ilan ettiler. Konfedereler arasında çarpışma Cappel'de olacaktı ki, Glarus "Landamman"ı arayıp bulmayı başardı. Artık hiç kimsenin dinsel inançlarından ötürü rahatsız edilmemesi ve Katolik Kantonlar'ın Avusturya ile ittifaktan vazgeçmeleri kararlaştırıldı.

Zwingli, Protestan bir İsviçre ve Habsburg'lar siyasetine karşı çıkabilecek bir Protestan Birliği düşlüyordu. Bu yüzden sonuçtan memnun olmadı ve Cappel Barışı'nı izleyen aylar boyunca Büyük Ülküsü'nün temellerini oluşturmaya çalıştı. 1529 Ekimi'nde Marburg'a giderek Luther'le Eukharistia

konusunu görüştü ve Protestan Alman'larla Reformcu İsviçreli'ler arasındaki birliği sağlayacağına inandığı öğretisel anlaşmayı yapmaya çalıştı. 1530'da, Augsburg Diyeti'nden hemen önce de Zürih'in Strasbourg ve yandaşlarıyla anlaşarak hareket etmesi düşüncesiyle Bucer'in önderliğinde *Tetrapolitan Bildiri* metnini hazırlamış bulunan Yukarı Almanya kentlerinin ilahiyatçılarıyla konuştu. 1531'de ise Reform'a kazanmayı umduğu I. François'ya son eseri *Brevis Ac Distincta Somma*'yı adadı. Ne var ki Zwingli, tüm çabalarına karşın umduğu ilgiyi göremedi. Üstelik Zürih'te "Kirchenzwang" yani Reformcu dinadamlarıyla sivil iktidar temsilcileri arasında giderek sıkılaştan işbirliğinin doğurduğu dinsel güçlükler yüzünden durum gerginleşiyordu. Zwingli sonunda Konsey'den istifa etti, fakat kendisine gereksinim duyuluyordu. İstifası kabul edilmedi. Kaçınılmaz olarak gördüğü iç savaş ise patlamak üzereydi. Çeşitli olaylar nedeniyle Protestan Kantonlar'ın uyguladıkları ekonomik ambargodan bunalmış olan Katolik Kantonlar Zürih üzerine yürümeye hazırlanıyorlardı. Saldırı 1531 Ekim'inde gerçekleşti ve Cappel'deki Zürih Kuvvetleri bozguna uğratıldılar. Zwingli, Zürih ordusuna katılmış bulunan çok değerli yurttaşlarının pek çoğu gibi bu savaşta yaşamını yitirdi.

Protestan Kantonlar bozgunundan sonra mücadeleyi sürdürebilirler, hatta kazanabilirlerdi. Yeterli güçleri vardı. Fakat başlarında Reform karşıtı bir komutan bulunan Bernli'ler savaşmaktan vazgeçtiler. Büyük kayıplara uğramış olan Zürihli'ler ise tek başlarına yeni kurbanlar vermeye razı olmadılar. "Yeni" iman taraftarları için çok ağır koşulları olan bir barış yapıldı. Zürih'in bağımsızlığı ve dini özgür bırakılması, fakat Reform'un yayılması durdu-

rulmuştu. Cappel Bozgunu, İsviçre'nin dinsel sınırlarını yıllar boyu değişmeyecek biçimde belirledi. Katolik'lerle Protestan'ların konumlarında 19. yüzyıl başlarına kadar hiçbir oynama olmadı.

Eğer Alsas'lı Leon Jud ve özellikle de Bremgarten'li genç ilahiyatçı Heindrich Bullinger. (1504-1575) olmasaydı, kimilerince Cappel Felaketi'nin sorumlusu olarak kabul edilen Zwingli'nin ölümü Zürih Reformu'nu da durdurabilirdi. Reform'a Luther ve Melancton tarafından kazanılmış olan Bül-linger, Zürihli'lerce Zwingli'nin yerine geçmeye ve "Antistès" yani Piskoposluk Kurul Başpapazı görevini yüklenmeye davet edildiğinde daha 25 yaşındaydı. Çalışmaları sırasında son derece zeki bir insan olduğunu kanıtladı ve ilkelerinden ödün vermeden dengeli bir yönetim gösterdi. Cappel Bozgunu sırasında Zürih'te oluşan Katolik muhalefeti dizginlemeyi başardı. Batistcilik'in hortlamasıyla karşı karşıya kalınan tehlikeyi önledi. Zwingli'nin siyasete karışmış olmasını unutmayan ve bu yüzden vaiz özgürlüğünü kısıtlamak isteyen sivil yöneticilere karşı vaizlerin haklarını savundu. En büyük başarısını ise Eukharistia Sorunu yüzünden bölünmüş olan Reform'ların birleşmesi için yaptığı çalışmalarla kazandı. 1536'da Zürih'in Basel, Bern, Mulhouse, Strasbourg ve diğer bazı kentlerle birlikte Myconius tarafından kaleme alınmış ve Zwingli Şimgeciliği'ni aşarak Cena'da İsa'nın inananlara kendini sunduğunu savunan İsviçre Birinci İnanç Açıklaması'nı imzalamasını sağladı. Bu sadece ilk adımdı. 1540'dan itibaren de Eukharistia anlaşmazlığını çözmek için Calvin'le görüşmelere başladı. Yıllar süren zorlu pazarlıklardan sonra 1549'da Cenevreli Reformcu ile *Consensus Tigurinus*'u oluşturmayı başardı. Bu anlaşmayla Cena'nın Zwing-

li'nin ısrarla savunduğu simgesel niteliği korunmuş, fakat olguda Calvin'in inandığı İsa'nın manevi varlığının gerçekten bulunduğu da kabul edilmişti. Lutherci'lerce içler acısı olarak nitelenmiş olan *Consensus Tigurinus*, tüm eksiklerine rağmen, Protestanlık Tarihi'nin dönüm noktalarından biridir. Zürih ve Cenevre'yi birleştirerek Zwingli ve Calvin Reformları'nı birbirlerine, yıllara meydan okuyacak bir sağlamlıkla yaklaştırmıştır.

Zürih'in Zwingli'nin ölümünden birkaç on yıl sonraki gelişmesi ve Bullinger'in 16. yüzyılda Cenevre Reformcusu'nu bile gölgede bırakan ünü sadece Calvin'le yapılmış olan anlaşmayla açıklanamayacak kadar büyüktü. Bullinger'in ünü esas olarak tüm Reformcu Hristiyanlık için, özellikle de Anglikanlık için bir tür Bilgelik Simgesi oluşuna dayanıyordu. 40 yıldan fazla süren "Antitès"liği sırasında Zürih'i Reformcu'lar için bir sığınak haline getirmesinin ve inançlarından dolayı baskı gören herkesi kabul etmesinin de sağladığı üne büyük katkısı olmuştu. Bullinger Kilise'ye de en güzel simgelerinden biri olan İsviçre İkinci İnanç Açıklaması veya *İsviçre Son İnanç Açıklaması*'nı sunarak büyük bir hizmette bulunmuştu. Bullinger bu inanç açıklamasını aslında 1560 civarında kendi özel kullanımı için hazırlamıştı. Benimsemiş olduğu Reform Öğretisi ile Papalık Eğitimi arasında gerçekten uyumsuzluk bulunmadığını kanıtlamak isteyen Saray Seçicisi III. Friedrich fikirlerinden yararlanmak isteyince ona da gönderdi. Saray Seçicisi'nin 1566'da bu metni bir inanç bildirisi olarak kabul etmesiyle, aynı yıl, Cenevre Kilisesi ve İsviçre'deki Reform Kiliseleri'nin büyük çoğunluğu da metni resmen tanıdılar. Bildiri, İsviçre dışında da duyuldu. Theodore Beza tarafından tanıtıldığı Fransa'da

ilgi gördü. İskoçya'da Glasgow Sinodu'nca 1566'da, Macaristan'da Debrece Sinodu'nca 1567'de, Polonya'da Sendomir Sinodu'nca 1570'de, Avusturya'da İmparator II. Jozef'in Protestan'lara din özgürlüğü verdiği 1781'de tanındı.

III. Bucer ve Strasbourg Reformu

15. yüzyılda Kilise'nin hataları Strasbourg'da pek çok kişi tarafından kınanmıştı. Bunlardan Kaiserberg'li olarak bilinen Jean Geiler'i (1445-1510) anarak, sona ermekteki Ortaçağ'da vaizlerin gelenekleri eleştirmede ne denli cüretli, dinsel kurumları gerçekten yenilemekteyse ne kadar yetersiz olduklarını gösterebiliriz. Geiler hiç kuşkusuz Hristiyanlık'ın gereksinimleri kadar kendi sınırlı yeteneklerinin de bilincindeydi -ki, anlatıldığına göre, Tanrı'nın Kilise'nin hastalığına ilaç olacak birisini kendisinden sonra göndereceğini söylemişti. Bu kahnet, Geiler'in ölümünden yedi yıl sonra gerçekleşti ve tarihin sahnesine Luther çıktı.

Eserlerini inceleyerek etkisinde kalmış olan Strasbourg katedral rahibi Matthieu Zell, bir dizi vaizle Romalılar'a Mektuplar'ı yorumlamaya başladığında, Wittenberg Keşişi Worms Diyeti'nin karşısına çıkıyordu (1421).

Bu söylevlerde basit bir dil kullanıldığı ve Reformcu Düşünce'den esinlenildiği için halk büyük ilgi gösterdi. Piskopos ise hiç memnun olmadı ve Zeill'i "sapkınlık"la suçlayarak 1523'de Strasbourg Reformu'nun ilk manifestosu olarak kabul edilen *Hristiyanlık Sorumluluğu*'nu yayınlarak savunma yapmak zorunda bıraktı.

Böylece 1523'de kendisini mücadelenin içinde bulan Zell'in yetenekli iki yardımcısı vardı. Çapiton

olarak bilinen Wolfgang Köpfel (1478-1541), özellikle de Martin Bucer ya da Butzer (1491-1551). Capiton, Aziz Thomas Rahipleri meclis üyesi olarak Strasbourg'a yerleştiği zaman da ünlüydü. Üç ayrı doktorluk ünvanı almış, Basel Katedrali'nde vaizlik ve Üniversitesi'nde profesörlük yapmış, Mainz Başpiskopusu'nun danışmanlık ve vaizliğinde bulunmuştu. Bucer ise 1523'lerde henüz tanınmıyordu. Selestat'da yoksul bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, eğitimini sürdürebilmek için 15 yaşında Aziz Dominicus Tarikatı'na girmişti. 1516'da Heidelberg Manastırı'na nakledildi. Bu kentte hem üniversiteye gitti, hem de Erasmus Hümanizması'nı benimsedi. Heidelberg Tartışması'nda (1518) Luther'in fikirlerine yakınlık duydu ve kendini keşişsel yükümlülüklerden sıyrarak, bir süre Franz von Sickingen'in himayesine girdi, evlendi ve Speyer Piskopusu tarafından kentten kovuluncaya kadar Wissenberg'de Reform'u vazetti.

Bucer, Zell'in önerisi üzerine Strasbourg'da hem dinadamlarına, hem de dindışı kimselere ilahiyat dersleri verdi. 1523'de ise *Kimse Kendisi İçin Yaşamayın, Herkes Başkası İçin Yaşayın* adlı küçük bir bildiri ve Luther'den esinlenen *Wissembourg Vaiz Özeti* adlı bir kitapçık yayınladı. Bu iki çalışma o kadar beğenildi ki, Bucer bir anda tüm yöneticilerin güvenini kazandı ve kamuoyunun büyük bir kısmınca benimsendi. "Yeni" inanın ilgisini karşısında Capiton da Erasmus'un gölgesinde çekilmiş olduğu kabuğundan çıktı ve Reform'a katıldı. Yeni Ülkü giderek yayılıyordu. Birkaç ay sonra, Katedral'in Rahipler Meclisi'nce Reform'u durdurmak için çağrılmış olan ünlü vaiz Gaspard Hedion da (1494-1552) "Yenilikçiler"e katıldı. Bu durum karşısında, ortalığın durulmasını sağlamak isteyen yönetim, tüm

vaizlere "Kutsal İncil'e bağlı kalınması" çağrısını yaptı.

Sivil yöneticiler bu kadarla da kalmayarak, Jacques Sturm'un da baskısıyla Bucer ve Capiton'u çeşitli kutsal kitapları halk önünde yorumlamaya davet ettiler. Capiton Eski Ahit'i aldı. Bucer'e ise Yeni Ahit ve özellikle de İncil'ler düştü. Metinlerin "Özgün Anlamı"nı arayan iki yorumcunun çalışmaları geniş yankı uyandırdı. Çoğunluğu bostancılıkla uğraşan Sainte Aurelie Kilise mensupları Bucer'den kendilerine vaizler vermesini istediler. Saint-Pierre-le-Jeune Kilise mensupları da Capiton'a benzer talepler yönelttiler. Halk temsilcilerinin baskısı ve Kilise'nin yetersizliği karşısında yönetim, bu taleplere cevap verebilmek için kentin yedi kilisesine vaiz atamayı kararlaştırdı (1524). Vaizlerin göreve başlamaları bir ibadet reformunu da beraberinde getirdi. 1524 başında Thibaut Nigri, "Almanca Ayin"i başlattı ve aynı yılın sonuna doğru Bucer, arkadaşları adına Zwingli doğrultusunda bir yaklaşımla Strasbourg'da dinsel tören yöntemlerine getirilen yenilikleri savunan *Yeniliklerin Dayanak ve Nedenleri* adlı bir eser yayınladı.

Reform yanlılarının Kilise'de böylesine bir yeniden yapılanmaya gitmeleri Saint-Pierre-le-Jeune ve Saint-Pierre-le-Vieux Katedral Meclisleri'nin üyeleri arasında tedirginlik yaratmakta gecikmedi. Papazlar, sivil yönetimin zekice bir davranışıyla din işlerine karışmama sözü karşılığında ödeneklerinin kesilmeme güvencesini alınca rahatladılar. Kilise Meclisleri böylece safdışı edildikten sonra yeniden yapılanma başarıyla yürümekte olduğu yoluna devam edebildi. Kilise Reformu'na paralel olarak manastırlarda ve eğitimde de reformlar yapılyordu. Birkaçı dışında tüm manastırlar kapatılarak var-

lıkları sosyal yardım ve eğitim kurumlarına devredildi. Tüm kiliselerde kız ve erkek çocuklara açık ilkokullar kuruldu. Strasbourglu dindarlığın özelliklerinden biri olan Hristiyanca Yaşam'a değer veren Capiton'un 1527'de yayınladığı *Catechisme*'le din eğitimi de kolaylaştırıldı.

Strasbourg, sadece "Saf" İncil'e bağlı bir Kili-se'nin temelleri atılırken İmparator karşısında oldukça zor durumdaydı. Speyer'de toplanan İkinci Diyet'te (1529) Strasbourg temsilcisi Jacques Sturm birçok başka Devlet delegesiyle birlikte Worms Fermanı'nı uygulamaya koyan ve Reform'un yayılmasını yasaklayan İmparatorluk kararını "Protesto" etmek zorunda kalmıştı. Kent 1530'daki Augsburg Diyeti için ilahi savunmasını oluşturmak durumundaydı. Bucer ve Capiton bu amaçla, Konstanz, Lindau ve Memmingen'in de onaylamasıyla *Confession Tetrapolitaine* adını alan belgeyi hazırladılar. Başarılı devlet adamları ve ilahiyatçıları sayesinde İmparatorluk'ta kalmayı başaran Strasbourg İsviçreli'lerle Wittemberg'e bağımlı Alman Devletleri'nin aralarını bulma çalışmalarındaki etkinliğiyle Protestan Dünyası'nda kendisine saygın bir yer de edindi, fakat Cappel Felaketi'nden sonra o da Wittenbergli'lerle uydularına yanaşmak zorunda kaldı. Bu yakınlaşmanın sonucunda Luther ve Bucer'in Eukharistia konusundaki görüş ayrılıklarını giderme olanağı buldukları Wittenberg Anlaşması (1536) yapıldı.

Strasbourg Reformu'nun sadece İmparatorluk düzeyinde engellenmek istenmiş olduğunu, yerel boyutta hiçbir zorlukla karşılaşmadığını sanmak yanlış olur. Gerçi Katolikler süratle safdışı edilmişlerdi, fakat "Heyecanlılar" hâlâ ciddi bir tehdit oluşturmuyorlardı. Wittenberg'de oynamış olduğu rol bili-

nen Karlstadt Strasbourg'a yerleşmenin yollarını aradı, fakat bölücü çalışmalarda bulunduğu gerekçesiyle yöneticiler tarafından kısa sürede kovuldu. Özgürlük ortamından yararlanarak kentte hızla çoğalan, hatta Capiton'a sevimli gelmeyi bile başaran her türden Anabatist ve Spiritüalist, Karlstadt'tan bile tehlikeliydiler.

Bucer yöneticileri, Meczupluk'un Reform'u düşürdüğü tehlikeye bir önlem olması amacıyla, "Heyecanlılar"ı yasaklamaya teşvik etti. Aynı zamanda Kilise'yi de daha sıkı bir disiplin altına almaya çalıştı. Oecolampade'nin bir fikrinden esinlenerek 1531'de her keşişin yanma, hem dinadamını, hem de Hristiyan Cemaat üyelerini denetleyen dindışı bir "Kirchenpfleger" atanmasını sağladı. Capiton sonunda tüm yobazca tereddütlerinden arınınca Bucer bir adım daha attı ve Kilise'ye bir Anayasa kazandırdı. Kilise Yönetmeliği'nin hazırlanması için 1533 yılında sivil yöneticilerin başkanlığında bir Sinod toplandı. Konsey'in 1534'de kabul ettiği Anayasa'nın öğretisel temeli, *Confession Tetrapolitaine* ile 1533'de yazılan 16 ek madde idi. Anayasa Din Meclisi'ni kurumlaştırıyor, yani papazlardan üç "Kirchenpfleger" in katılımıyla her hafta toplanarak öğretisel konuları ve papazlık sorunlarını tartışacak bir kurul oluşturunuyordu. Dinsel disiplinin meşruluğu kabul edilmekle birlikte, sorumluluk Bucer'in dilemiş olduğu gibi müştereken dinadamlarıyla sivillere değil, sadece ilk Kilise'nin kıdemlilerinden esinle "kıdemliler" olarak adlandırılan "Kirchenpfleger" lere verilmişti.

Bu önlemler gerici hareketi zayıflatmakta ve Meclis Başkanlığı'na getirilen Bucer'in gücünü arttırmakta çok etkili oldu. Artık Strasbourg Reformu sağlam temellere dayanıyordu. Yine de gereksinim

duyduğu adamları ve papazları eğitecek bir kurumdan yoksundu. Bu eksiklik de 1538'de ilk rektörlüğüne Strasbourg'a gelip yerleşmeden önce Paris Kraliyet Koleji'nde dersler vermiş olan değerli hümanist Jean Sturm'un getirildiği Yüksek Okul'un açılmasıyla giderildi. Okul'da ilahiyat doğal olarak önemli bir yer tutuyordu. Bucer'le Capiton Kutsal Kitap'la ilgili konuları, Hedion'sa Eski Kilise Tarihi'ni okutuyorlardı. Strasbourg'da bulunduğu süre içinde Calvin de bazı dersler verdi. 1541'den sonra ise Lucques Augustinusçu Manastırı'nın eski rahibi Pierre Martyr Vermigli ile aynı manastırın İbranice eski öğretmeni Emmanuel Tremelli parlak öğretim dönemleri geçirdiler. Yüksek Okul ilahiyatçılarının ünleri ve arabuluculuk çabaları onların çok önemli rol oynadıkları Hagenau, Worms ve Regensburg kollokyumlarına bizzat imparator tarafından davet edilmelerini sağladı. Özellikle Bucer'e çok güveniliyordu. Philipp von Hessen ona tüm düşüncelerini açıyordu. 1542'de Köln Başpiskoposu Hermann von Wied Reform'u kendi piskoposluğuna da getirmeyi düşününce Melanchton'la birlikte ona danışmıştı.

Üyesi bulunduğu Smalkalde Birliği yenilince Strasbourg Reformu'nun "Altın Çağ"ı da sona ermiş oldu. 1547'de Jacques Sturm, "stettmeister" olarak kent adına İmparator'un huzurunda suçlu olduğunu itiraf etmek zorunda kaldı. Ertesi yıl da Augsburg *İnterim*'i yayınlandı. Bucer, içeriği genel olarak Reform'a karşı olan bu belgeyi kabul etmeyi reddedince, sivil yöneticilerin O'nun sürülmesini isteyen İmparator ve Piskopos'un baskılarına tüm direnme çabalarına karşın, 1549 Nisanı'nda Strasbourg'dan ayrılmak zorunda kaldı. İngiltere'ye gitti ve çok iyi karşılanarak Cambridge Üniversitesi'ne Kraliyet Profesörü olarak atandı. Gelişinin üzerin-

den iki yıl bile geçmeden 1551'de öldüğü zaman *Prayer Book*'un elden geçirilişine katkılarıyla en kapsamlı eseri olan ve İngiltere'yi "Dünya Üzerinde Gerçek Bir İsa Krallığı"²² kurmayı hedefleyen *De Regno Christi*'yi VI. Edward'a adanmasıyla Anglikan Kilisesi'nin Reformu'na da yardımcı olmuştur.

Strasbourg Reformu Smalkalde Savaşı'ndan oldukça yıpranmış çıktı. Bucer'in yerine geçen Hedion, durumu düzeltmeye olanak bulamadan 1552'de vebadan öldü. Strasbourg'da Protestanlık'ın durumunu, onun yerine geçen Jean Marbach (1521-1581), Bucer Reformu'nu yoketme pahasına düzeltebildi.

Wittenberg Üniversitesi'nin eski öğrencilerinden Marbach, sert mizacı ve ödün vermez Luthercilik'ile Kilise'ye sertlik önerdi. Strasbourg Reformu'nun değerli özellikleri olan "Zihin Açıklığı" ile "Yürek Genişliği"ni²³ ortadan kaldırdı. Hatta 1555'ten itibaren Confession Tetrapolitaine'in tüm normatif değerlerini yoketmeye çalıştı. Amacına Augsburg İnanç Bildirisi'ni ve Wittenberg Anlaşması'nı iman kuralları olarak kabul ettirdiği 1568'de ulaştı. Bütün benliğiyle Lutherci olan Marbach, militan bir antipapacıydı. Ateşli, biraz da demagojik vaizleri sayesinde 1560'dan sonra Protestan tapınma, *İnterim*'ce kovulmuş olduğu Katedral'e ve kiliselere geri döndü. Bizce Katoliklik'e karşı kazanılmış olan bu zafer aslında Reform'un bir başarısı değil, Protestanlık tarihinde dogmatik sertleşmeler ve dinsel ortodoksluk sayfasının açılışıdır.

²² Bkz. François Wendel'in giriş yazısı, *Du Royaume De Jesus-Christ* (Hz. İsa Krallığı Hakkında), Paris, 1954, s. VI.

²³ Bkz. Henri Strohl, *Le Protestantisme en Alsace* (Alsace'da Protestanlık), Strasbourg, 1950, s. 45.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM CALVIN REFORMU

Reform, Fransızca konuşulan ülkelerde çok çabuk duyuldu. Basel’li matbaacı Jean Froben 1519’da Luther’e, eserlerinin Paris’te Sorbonne doktorlarınca bile okutulduğunu yazmıştı. Pierre Imbart de la Tour’un “İncilcilik” olarak adlandırmış olduğu hareket derin bir özleme yanıt verdiği için çok olumlu tepkiler alıyordu. Yalnız, Briçonnet piskoposunun koruması altında Meaux’da biraraya gelen ilahiyatçıların fikirlerine yakınlık duyanların sadece Luther’e inanıyor olduklarını düşünmek yanlış olur. Lefèvre d’Etaples ve yandaşlarına çoğu zaman yeterince anlaşılamamış öğretisel dinadamlığı egemendi. Lefèvre, Basel Reformu’nun mimarları olan Zwingli, Oecolampade ve Pellikan’a da büyük saygı duyuyordu. İncilcilik bir yandan Wittenberg’in, bir yandan da İsviçre kentlerinin etkilerine açikken, Bucer’in Strasbourg’da oluşturduğu yenileşme hareketine karşı da duyarsız değildi. Zaten Engizisyon’un takibinden kaçan Lefèvre, Gerard Roussel’le birlikte 1525’de Strasbourg’a sığınmıştı.

Reform, İncilcilik’in Kilise’de yeniden yapılanma beklentisi uyandırdığı çevrelerde büyük umut yarattıysa da, Fransa’da Reformcu toplulukların oluşması oldukça gecikti. Meaux’lu Lutherci’lerin, Calvin’in Fransa’da kurmuş olduğu Fransız Kilisesi gibi “kendi aralarında bir Kilise modeli” oluşturmaları 1540’ı geçti. Fransa’daki Reform Kiliseleri, var-

hıklarını borçlu oldukları *Hıristiyan Din Öğretimi* yazarının -ki o da, kilisebilim alanında Alsace'lı ilahiyatçılardan etkilenmişti- Cenevre'de ikinci bulunuşu sırasındaki kişilik yapısında deneyimli bir danışman, hatta bazen de biraz buyurucu bir eğitmen özelliği buldular. Fransız Jean Calvin, yabancı bir şehirde görev yapıyor olmanın yüküne karşın, Reform'un kendi ülkesindeki gelişimini tutkuyla izlemekten geri kalmadı. Bir anlamda "Fransız Kalvinci tarikatının rahibi" oldu.²⁴ Bu durumda onun Le-man Kenti'ndeki çalışmalarıyla Fransa'daki dindamları yararına sürdürdüğü etkinlik birbirinden ayırlamaz. Cenevre Calvin Reformu'nun kalesi, Fransa ise etki alanı olmuştur.

I. Reform'a Kazanılmış Bir Hümanist

Ricardie'ye bağlı Noyon'da 1509'da dünyaya gelen Jean Calvin, yerel kiliselerde görev yapan dindamlarının hizmetindeki bir işadamlarının ikinci oğluydu. Doğduğu kentteki Copettes Koleji'nde 14 yaşına kadar öğrenim gördükten sonra Kilise'nin de yardımıyla Paris'e gitti. Babasının hesaplarına göre Calvin'in Paris'te göreceği öğrenim ona papazlık yolunu açacaktı. Birkaç ay Marche Koleji'nde okuduktan sonra Reformcu Fikirler'e karşı direnişin kalelerinden biri olan Montaign Koleji'ne girdi ve sanıldığına göre burada 1528 yılında doktor ünvanı aldı. Calvin, Montaign'de geçirdiği dört ya da beş yıl zarfında muhtemelen Luther'in "sapkınlığı" hakkında da bilgi sahibi oldu. 1523'de Paris'e dönüşünde hak dininden ayrılmakla suçlanan Augustinusçu keşiş

²⁴ Williston Walker, *Jean Calvin, L'Homme et l'Oeuvre* (Jean Calvin, İnsan ve Eser), Cenevre, 1909, s. 415.

Jean Vallière yakılarak idam edildi. 1524'de Kral'ın kızkardeşi, aynı zamanda Alençon Düşesi de olan Marguerite, Aklanma'nın sadece İman yoluyla sağlanabileceğini savunduğu *Gece Düşünceleri Şeklinde Diyaloglar*'ını yayınladı. 1525'de I. François'nın Pavia Savaşı'nda esir düşmesinden yararlanan Parlamento, Sorbonne'un da desteğini alarak, "İman Karşıtı Düşünce Sahipleri"ni ezmeye başladı. Hür kent Metz'de ise, yün hallacı ve laik vaiz Jean Leclerc ölüm cezasına çarptırıldı. 1526'da Jacques Pavannes (veya Pauvant)'in Grèves Meydanı'nda idamı, Meaux Hareketi'ne ağır bir darbe indirdi. Calvin, tüm bu olaylardan haberdar olmakla birlikte yine de Reform'un yanında yeralmadı.²⁵

Calvin, felsefe öğrenimini tamamladıktan sonra Paris'ten ayrılarak Hukuk Fakültesi ile ünlü Orleans'a gitti. Babasının din çevreleriyle arası bozulmuş, bu yüzden planları da değişmişti. Artık oğlunun ilahiyat öğrenimi görmektense hukuk okumasının daha yararlı olacağını düşünüyordu. Calvin Orleans'da sadece ünlü hukukçu Pierre de l'Estal'ün öğrencisi olmakla kalmayıp Lutherci fikirlere açık Würtemberg'li bir Hellenci olan Melchior Wolmar'dan da dersler aldı. 1529, Calvin'in üniversite değiştirerek Roma Hukuk Kürsüsü'ne İtalyan Andre Alciati'nin atandığı Bourges'a gittiği yıldır. Babasının öldüğü 1531 yılına kadar Bourges'da kalacaktı. Babasını kaybettikten sonra artık gönlünde yatan doğrultuya yönelmekte özgür kaldığından edebiyat öğrenimine başladı. Orleans Üniversitesi'nden 1532 civarında mezun olduğuna bakılırsa Calvin I. François'nın Paris'te Sorbonne'un karşı çık-

²⁵ François Wendel, *Calvin, Sources et Evolution de sa Pensée Religieuse* (Calvin, Dinsel Düşüncelerinin Kaynağı ve Gelişimi), Paris, s. 7.

masına kulak asmadan kurduğu Kraliyet Koleji'ne devam ederken hukuku da ihmal etmedi. Kraliyet Koleji'nde Hellenci Pierre Danes ve belki de İbrani-ce uzmanı François Vatable'den dersler aldı. Bir yandan da Seneca'nın, 1532'de yayınlanmasıyla Calvin'e Hümanist çevrelerde belli bir saygınlık kazandıracak olan *De Clementia Yorumlaması*'nı hazırladı.

Calvin, 1533 yılında, hukuk öğrenimi görmek için gitmiş olduğu Orleans'dan Paris'e döndüğünde ortamın İncilciler için uygun olduğunu gördü. İktidar, Sorbonne üyesi Noel Bedier'yi, Navarra'lı Margarita'nın vaizi Gerard Roussel'a karşı geldiği gerekçesiyle sürgüne göndermişti. Bir komedide Margarita ve papazına hakaret dahi etmiş olan Navarra Kolej öğrencilerinin tepkisine ve Sorbonne'un Kral'ın kızkardeşince yazılmış olan *Günahkâr Bir Ruhun Aynası* adlı eserini kınamasına karşın, Reformcu'lar yine de oldukça elverişli bir konumdaydılar. Üniversite'nin yeni rektörü, Hümanist Nicolas Cop, Calvin'in arkadaşıydı ve Margarita'yla uğraşanları yola getirmeyi başardı. Bununla da yetinmedi. 1533'ün Azizler Yortusu'nda akademik yılın açılış konuşmasını Erasmus ve Luther'den etkilenmiş bir Ahiret Mutluluğu vaızına dönüştürdü ve İman Yoluyla Arınma başta olmak üzere Reform'un önem verdiği temalar üzerinde özellikle durdu. Bu kadarı fazlaydı! Kral'ın yokluğundan yararlanan Parlamento, Üniversite Rektörü hakkında soruşturma açtı. Cop yurtdışına kaçtı ve tehdit altındaki Calvin, Claix rahibi arkadaşı Louis du Tillet'nin yanına, Angoulême'e sığınmak zorunda kaldı.

Nicolas Cop'un akademik söylevinde iki karanlık nokta vardır. Öncelikle, metnin, ileride Cenevre Reformcusu olacak olan kişi tarafından yazılmış

olup olmadığı tartışılabilir. Tarihçiler tarafından bu konuya tatmin edici bir açıklama getirilememiştir. Kapsamlı bir araştırma sonucu söylevin Calvin'in kaleminden çıktığını savunan Jean Rott²⁶ kadar kesin bir ifade kullanmadan, Calvin'in konuşmayı hazırlamakta Cop'a yardım etmiş olduğunu kabul edebiliriz. 1 Kasım 1533 söylevinin gündeme dolaylı olarak da getirdiği ikinci karanlık nokta, Calvin'in Reform Ülküsü'nü ne zaman benimsediğidir. Nicolas Cop'a konuşmasını hazırlamakta yardım etmiş olsun veya olmasın, Calvin 1533 yılında Kilise Reformu'na taraftardı. Daha kesin bir ifade kullanmak olanaksızdır, çünkü "Calvin kendisinden her zaman son derece ihtiyatlı bir dille söz etmiştir."²⁷ Ne var ki *Mezamir Yorumları* (1557) önsözünün bir bölümü birçok varsayıma açıktır. Calvin burada Tanrı'nın kendisini "Papalık'ın batıl düşüncesinden döndürerek", kalbini "eğittiği ve uysallık safına geçirdiği" *Subito Conversio*'dan söz etmiştir. Bu metin, Calvin'in Reform'a ne zaman katıldığını anlama olanağı vermemektedir. Bu anın, kendisine bağlanan gelirden vazgeçtiğini bildirmek için Noyon'a döndüğü 1534 ilkbaharını izleyen aylar içinde olduğunu kabul edersek yanılma payımızı en aza indirmiş oluruz.

Noyon'dan Reform Ülküsü'ne inanmış olarak dönen Calvin, bir süre Paris'te kaldıktan sonra başta Orléans olmak üzere çeşitli kentlere gitti ve ilk ilahiyat eseri *Psychopannychia*'yı yazdı. Burada

²⁶ Bkz. Calvin hakkındaki Strasbourg Belgeleri: I. Elyazması bir özyası: Rektör Niclas Cop'un Ringa'sı, *Regards Contemporains Sur Jean Calvin* içinde, Paris, 1965, s. 28-43.

²⁷ Bkz. "Les Discours à Première Personne Dans Les Sermons de Calvin" (Calvin'in Vaizlarında Birinci Şahıs Konuşmalar), *Interprètes De la Bible* içinde, Paris, 1980, s. 183-223.

Anabatistler'e karşı, "Ruhların vücudu terkettikten sonra da yaşadıklarını" kanıtlamaya çalıştı. 1534 sonbaharında bir olay üzerine Fransa'yı terketmek zorunda kaldı. 17 Ekim'i 18 Ekim'e bağlayan gece Kral'ın Konutu'na kadar her yere Neuchatel'li keşiş Antoine Marcourt'un ayini aleyhine afişler yapıştırılmıştı. I. François, böylesine bir hakareti sineye çekemezdi. Sorbonne'ca da desteklenen Parlamento hemen belirli kişileri cezalandırdı. Calvin kendisini, Basel'e kaçarak kurtarabildi. Orada, olağanüstü bir gayret göstererek bir yıldan daha kısa bir süre içinde *Hristiyan Din Öğretimi*'ni yazdı. Önsözünde Fransa Kralı'na hitaben bir de savunma bulunan eser 1536'da yayınlandı. Calvin'in tüm ömrü boyunca elden geçirdiği ve geliştirdiği, ilk baskısı altı bölümden oluşurken, 1559'da yayınlanan son baskısı, ilahiyat dışında kurtarıcılık, pnömatoloji, kilisebilim konularına ayrılmış dört ayrı kitapta toplanan 80 bölüm halinde olan bu eseri yayınlanır yayınlanmaz yazara Reformcular safında saygın bir yer kazandırdı.

Calvin, *Öğretim*'in ilk provalarını gözden geçirdikten sonra İtalya'ya gitti. Düşes Renée de France'in etrafında küçük bir Reform Yanlıları Grubu'nun oluşturduğu Ferrare'de kısa bir süre kaldıktan sonra Basel'e döndü. Buradan da, ülkeyi kesin olarak terketmeden önce bazı işlerini halletmek üzere Fransa'ya geçti. Ashında Strasbourg'a yerleşmek istiyordu. Fakat Noyon'daki arazilerini sattırdıktan sonra ayrıldığı ülkesine yeniden dönme umudu yoktu. 1536'da I. François ve Şarlken arasındaki savaş yeniden başlamıştı. Bu yüzden Alsace'dan geçemeyerek Cenevre'den dolaşmak zorunda kaldı. Kente 1536 Temmuzunda geldi ve Reform'u sağlamlaştırma tasasında olan Guillaume Farel'in, kalması yolundaki talebiyle karşılaştı.

II. Calvin ve Cenevre Reformu

Reform öncesinde Cenevre, on bin kadar nüfuslu, fuarları canlı, manastırları çok olan başıboş bir kentti. İmparatorluk Kenti olarak çok karmaşık bir siyasi yapısı vardı. 14. yüzyılın sonundan beri soyut hükümdar piskopos, Savoie düklerinin valisi ve "Bağışık"lıklarına çok önem veren kentsoylular arasında paylaşılmış olan iktidar, son andıklarımızın eline geçmek üzereydi. Savoie Sarayı'nın açgözlülüğüne karşı başarıyla direnebilmek için Freiburglu'larla ve Bernli'lerle anlaşılan kentsoylular, gerekirse onlardan askeri destek alabileceklerinin güvencesini de edinmişlerdi.

Cenevreli'ler bir yandan bağımsızlıklarını kazanmak ve sağlamlaştırmak için çabalarlarken, bir yandan da Reformcu Düşünceler'i giderek daha yakından benimsiyorlardı. Luther'in eserlerinin yayınlanmasıyla ve Avignon'lu Fransiskan François Lambert'in vaızlarıyla hazırlanan, yayılması ve benimsenmesi cemaatinin haklarını Savoie'li'ların taleplerine karşı savunmamakla tepki çeken piskopos Pierre de La Baume'ca dolaylı yoldan da olsa kolaylaştırılan, Cenevre'de, içlerinde Protestan dinadamlarının da bulunduğu Berne ordularının bulunmasından da etkilenen Reform, Leman Kenti'nde 1532'den itibaren Dauphiné'li Guillaume Farel (1489-1565) tarafından vazedildi. Farel, Meaux Grubu'nun eski üyelerindendi. Kilise Reformculuğu'ndaki belirsizliğe karşı çıkıyordu. Tüm coşkusunu İncil'in hizmetine adanmış, Cenevre'ye gelmeden önce Gap Piskoposluğu'nda, Montbeliard Kontluğu'nda ve bugünkü Roman İsviçresi'ni oluşturan bölgelerde bulunmuştu. Yurttaşı Antoine Froment ve Vaud'lu Pierre Viret'nin yardımıyla coşkulu bir Reform Propaganda-

sı'na girdi. Rive Tartışması'ndan sonra Cenevre yetkililerinin ayini kaldırmalarını, 1536 Mayıs'ında ise kentsoyluların "İncil ve Tanrı Kelamı doğrultusunda" yaşama kararı almalarını sağladı.

Farel, Calvin'i Cenevre'de alkoymakla ileri görüşlü bir davranışta bulunmuş, başlamış olan yenileştirme çalışmalarını başarıyla sonuçlandırabilecek kişiyi keşfetmeyi bilmişti. "Kutsal Kitap Okuyucusu" ünvanı verilen Calvin, Katedral'de Aziz Pavlus'un mektuplarını yorumlamakla yetinmedi. Reform'a katılmış olan Cenevre Kilisesi'ni örgütlemeye süratle girdi. Farel'le uyum içinde Şehir Konseyi'ne sunulmak üzere dört *Madde* hazırladı. Bunlardan hiç kuşkusuz en önemlisi olan birincisinde Kutsal Cena konusuna eğildi. Kudas Ayini'nin haftada bir yapılmasına taraftar olmakla birlikte, "Halkın Güçsüzlüğü" nedeniyle Eukharistia'nın sadece ayda bir kere kutlanmasına razı oldu. Buna karşılık Cena'nın O'na layık olmayan kişilerce bozulmaması ve kirletilmemesi için Kilise'ye uslanmaz günahkârları aforoz etme yetkisinin tanınmasını istiyordu. Calvin *Maddeler*'den başka *Cenevre Kilisesi'nde Uygulanan İman'ın Öğretimi ve Açıklaması*'nı ve muhtemelen Farel'le birlikte hazırladığı, 21 maddeden oluşan ve tüm Cenevreli'lerin imzalamasını istediği bir İman Bildirisi yazdı.

Cenevre Reform Kilisesi'ne sağlam bir disiplin ve öğreti çatısı kazandırmaya yönelik bu çabalar sert direnişlerle karşılaştı. Kilise'ye disiplin yetkisi tanımanın iktidarının bir kısmından vazgeçme anlamına gelmesinden korkan sivil yönetim, toplum yaşamını denetleme erkinin kendisinde kalmasına özen gösterdi. Kentsoylular ise inançlarını açıklamayı çoklukla reddettiler. Kimileri hâlâ Roma Kilisesi'ne bağlıydı, kimileri ise Reform'un getirdiği öz-

gürlüğü yanlış yorumlayarak her türlü dinsel disiplini reddediyordu. Calvin, Cenevre'ye gelişinden bir yıl sonra, tam Meaux'nun eski üyelerinden Lozan'da rahiplik yapan ve kendisini yanlış yere Arisçu'lukla suçlayan Pietro Caroli üçlem hakkında duyarlılaştırmışken, arkadaşlarıyla birlikte, kısa zamanda tehlikeli boyutlara tırmanacak olan tepkilerle karşılaştı.

Yöneticilerle Reformcu'lar arasında için için kaynayan anlaşmazlık 1538 yılında sertleşmeye başladı. Calvin ve yandaşlarının Cena'ya İman Bildirimi'ne karşı olanların alınmamaları yolundaki düşüncelerine karşı Konsey de, törenden kimsenin dışlanamayacağına karar verdi. Bu çok önemli bir karardı. Siyasilerin din işlerine hükümrınca karışabilecekleri anlamını taşıyor, sivil iktidarı Kilise'nin efendisi durumuna yükseltiyordu. Konsey yetkisini bir kere daha aşp Bern'li müttefiklerini memnun etmek için, onların dinsel yöntemlerini benimsemeye karar verince, Reformcu'lar sert tepki gösterdiler. Sivil otorite'nin emirlerine uymayı reddederek 1538 yılının Paskalya Günü Cena'yı kutlamadılar. Sivil yönetim derhal karşı tepki göstererek Calvin'i, Farel'i ve yandaşları Coraud'yu görevden aldı ve üç gün içinde Cenevre'yi terketmelerini istedi.

Farel Neuchatel'e giderek etkinliklerini ölümüne kadar (1565) orada sürdürdü. Calvin ise Basel'e yerleşerek öğrenimine yeniden başlamak istiyordu. Bu sırada Bucer'den ilginç bir teklif alıp fikrini değiştirdi ve 1538 Eylülünde dinsel fikirleri yüzünden Strasbourg'a sığınmak zorunda kalmış olan Fransız'larla ilgilenmeye başladı. Alsace Başkentli'nde sadece üç yıl kalacaktı. Fakat bu kısa süre dahi son derece önemli olacaktı. Calvin, Strasbourg'lu Reformcu'larla ilişkisinden dinsel usul ve

ekleziyoloji alanları başta olmak üzere çeşitli konularda pek çok şey öğrendi.

Gerek sivil, gerekse dini otoritelerin güvenlerini kazanan Calvin, Strasbourg'da yeteneklerini ortaya koyma olanağını buldu. Fransız Kilisesi Rahibi görevinin yanı sıra Yüksekokul'da Yorum Profesörlüğü de yaptı. Haguenau, Worms ve Regensburg Kollokyumlarında önce asistan, sonraları ise temsilci olarak bulundu. Edebi alanda da son derece verimli olduğunu kanıtladı. 1539'da *Hiristiyan Din Öğretimi*'nin ikinci Latince baskısını ve 1541'de birinci Fransızca baskısını hazırladı. Bir dizi yorumsal eserden sonra *Romalı'lara Mektuplar Hakkında* çok değerli bir *Yorumlar* kitabı hazırladı. Strasbourg'a hareketinden sonra Cenevreliler Roma Kilisesi'ne dönmeye çağıran üst düzey Hümanist Dinadamlarına cevap yazdı ve *Sadolet'ye Mektup* adıyla bilinen sert yazısını hazırladı. Reform yanlıları arasında Eukharistia konusunun yarattığı görüş ayrılıklarını gidermek için *Kutsal Cena Hakkında Kısa Bildiri*'sini yazdı. Böylece bir yandan Roma Öğretisi'ne karşı çıkarken, bir yandan da Lutherci ve Zwinglici görüşlerle arasına da mesafe koymuş oluyordu: Amacı, "Dinsel İşlem'i (bundan anlaşılması gereken 'Eukharistia'yı'dır) İman'la yaşayarak, İsa'nın Bedeni'yle Kanı'nın gerçek varlıklarına katılımımız"ın "sağlandığı"nı kanıtlamaktı.

Calvin Strasbourg'dayken Cenevre Kilisesi derin görüş ayrılıklarıyla sarsılıyordu. Kendilerine Guillaume Farel'in anısından esinle Guillerminler denen grup, sivil yöneticilerce atanan yeni dinadamlarını tanımıyordu. Bünyesinde iç barışı Calvin'in çabaları sayesinde sağlayabilmiş olan Kilise'de Protestanlık'ı güçlendirmekle görevli papazların, Cenevre üzerindeki etkilerini arttırmak isteyen Bern-

li'lerin yarattığı belirsizliğin üstesinden gelecek yetenekte olmadıkları kısa zamanda anlaşıldı. Bu yüzden Guillerminler'in başarılı oldukları birkaç seçimden sonra Cenevre yöneticileri Calvin'in geri çağrılmasını kararlaştırdılar. Calvin ise Strasbourg'da mutluydu ve eski cemaatiyle yaşamış olduğu zorlukları yeniden çekmeye hiç niyetli değildi. Ne var ki Cenevreli'lerin ısrarları giderek artıyordu. Sonunda bu görevin kendisine Tanrı tarafından verildiğine inanan Calvin, dileği geri çeviremedi. 1541 Eylülünde Cenevre'ye geri döndü. Amacı orada sadece Kilise'yi biraz düzene koyacak kadar kalmaktı. Halbuki ölümüne kadarki 23 yılın tamamını Cenevre'de geçirecek, uyguladığı yöntem bazılarınca gerçek bir diktatörlük olarak nitelenecekti. Bu sav doğru değildir. Hatta iftira olarak dahi kabul edilebilir. Calvin Cenevre'de yaşamının son yıllarına kadar bir yabancı olarak kalmış (kentlilik hakkı kendisine ancak 1559'da tanınmıştı), Şehir Konseyi'nde yeralamamıştı. Yönetimce uzun süre yadsınmış olan otoritesi, Jean Daniel Benoit'nın da belirtmiş olduğu gibi,²⁸ "Rahip Ruhlu" oluşunda, parlak zekâsında, olağanüstü çalışkanlığında, her türlü güçlûge karşın kırılmayan inadı gibi çağdaşlarımızın çoğu zaman gözardı etme eğiliminde oldukları nedenlerde gizli olan yükselmesinin ürünüydü.²⁹

Calvin Cenevre'ye gelir gelmez Kilise'yi örgütlemeye girişti. Hazırladığı yöntem, sivil yöneticiler tarafından özellikle dinadamlarının atanmasında ve aforoz uygulamalarında belirli ölçüde söz sahibi olabilme gibi ayrıcalıkları korumaya yönelik bir dizi

²⁸ Calvin, *Directeur d'Ames* (Calvin, Ruh Yönetmeni), 1947, s. 18.

²⁹ Bu gizi *Humanité de Calvin* (Calvin'in İnsanlığı) adlı küçük bir kitapta aralamaya çalıştık. Neuchatel ve Paris, 1964

değişikliğe uğratıldıktan sonra, 1541 Kasım'ında *Kilise Düzenlemeleri* adı altında kabul edildi. *Düzenlemeler*, Bucer'in görüşlerinden esinlenmişlerdi ve Kilise bünyesinde dört ayrı makam öngörüyorlardı: Görevi "Tanrı'nın Kelamı'nı iletme" ve "Kutsal Öğreti'yi inananlara ulaştırma" doktorluk, disiplini sağlamakla yükümlü "Kıdemli"lik ve yoksullara yardım etmekle ve hastaları iyileştirmekle ilgilenen "Diyakos"luk... *Düzenlemeler*'in öngördüğü hususlar içinde çocukların dinsel eğitimini kapsayan Calvin için son derece önemliydi. Düzenlemelerin uygulanabilmeleri için 1542'de Havarî'lerin simgeleri, On Emir, Pazar Duası, Vaftiz ve Cena gibi kutsama öğretileri konularında soru ve cevaplardan oluşan bir *Din Dersi* kitabı hazırladı. Calvin, *Düzenlemeler* ve *Din Dersi*'nden başka Cenevre Kilisesi'nin yapılanmasını mükemmelleştirebilmek için Strasbourg Ayin Usulleri'nden pek çok unsur içeren *Dua ve İlahilerin Biçimi* adlı bir de dinsel tören yöntem yönetmeliği hazırladı.

Böylece Reform'un temellerini atan Calvin, bu kez de Cenevre'yi Georges Goyau'nun deyimiyle bir "Kilise-Kent" yapmanın zor uğraşına girişti. Dinadamları, Kurul üyeleri ve 12 ihtiyardan oluşan bir organ olan Consistorium'un da yardımıyla Cenevreli'leri, 1536 Mayıs'ında da istemiş oldukları gibi "İncil'e göre yaşama"ya yöneltmeye çalıştı: Tanrı'nın buyruklarına uymayanlar Cena'dan dışlanacaktı. Törenlere katılımı böylece salt iman ilkelerine uyumlu Hristiyan'larla sınırlama girişimi çeşitli tepkilere yolaçtı. Öncelikle sivil yönetim, aforozları belirleme ve kaldırma yetkisinin kendisinde olduğunu savunuyordu. Yöneticilerin direnişine, uygulanan manevi denetime tahammül etmekte güçlük

çeken halk kitlelerinin hoşnutsuzluğu da eklendi. Zaman zaman homurdanma, zaman zaman da düpedüz hakaret yoluyla ifadesini bulmak için hiçbir fırsatı kaçırmayan halk direnişine 1546'dan itibaren Calvin'in Cenevre'ye geri çağrılmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuş olan iki kent ileri geleninin tavrı da eklendi. Consistorium tarafından, toplumsal konumları gözönüne alınmaksızın defalarca azarlanan Guillerminciler'in lideri Ami Perrin'le kayınpederi François Favre, Reformcu'ların karşısına geçtiler ve çevrelerine Reform'u reddetmemekle beraber, kentlerinde uygulanan dinsel yapının katılığından rahatsızlık duyan yaşlı Cenevreli'leri topladılar. Çoğunluğunu Fransız ve İtalyan mültecilerin oluşturduğu "Kalvinciler"ce "İnançsızlar" olarak nitelenen Perrin yanlıları, 1548 seçimlerini kazanarak yedi yıl boyunca Cenevre Konseyi'nde çoğunluğu ellerinde bulundurdular. Onların iktidara gelmesi, kolayca anlaşılabilceği gibi Devlet - Kilise ilişkilerini kolaylaştırmadı.

Calvin'e, Kilise disiplini hakkındaki son derece katı görüşleri kadar, İncil'e uygun gerçeği (ya da en azından İncil'e uygun olduğuna inandığı gerçeği) savunma girişimleri de düşman kazandırdı. 1543'de İlahilerin İlahileri'nin Kilise Yasaları'na uygunluğunu reddettiği için Kutsal Kitap'ın yetkinliğinden kuşku duymakla suçladığı Kolej başöğretmeni Savoie'lı Sebastien Castellion'la araları bozuldu. Sekiz yıl sonra ise çifte yazgıyı reddederek kendisini Tanrı'yı günahın yaratıcısı olarak göstermekle suçlayan eski Mont-Carmel'ci Jerôme Bolsec'in saldırılarına göğüs germek zorunda kaldı. 1553'de Teslis Dogması'nı reddeden İspanyol hekim Michel Servet'i ihbar ederek, idama mahkûm edilmesine yolaçtı. Ölüm, 16. yüzyılda Katolik olsun Protestan olsun, tüm si-

vil otoritelerin kendilerini sapkılara karşı uygulamakla zorunlu saydıkları acı bir cezaydı. 1555'de ise Reform'un Kuzey Almanya'daki başarılarından etkilenen *Consensus Tigurinus*'da Calvinci'lerle Zwinglici'leri aynı kınama yazısında eleştirme fırsatını bulmuş olan Hamburlu Lutherci dinadamı Westphal'le sert ve kısır bir tartışmaya girişti.

Calvin'in Cenevre'yi İncil'e boyun eğmiş bir kent haline dönüştürme çabaları bazı tarihçilerce bir hoşgörüsüzlük ürünü olarak nitelenir. Eğer Reformcu'nun disiplin ve öğreti alanlarındaki mücadelesi hakkında böyle bir hüküm vermek istersek, 16. yüzyılın birinci yarısında hoşgörü kavramının emekleme devresinde olduğunu ve Reform yandaşlarınca Calvin'in taleplerinin Hristiyan inancına uygun bulunduğunu unutmamalıyız. Halkın Tanrı Kelamı'na uygun yaşamaya çalışması Cenevre'nin, Katolik ülkelerde inançlarından dolayı baskı altında olanlarca yeni bir Kudüs gibi görülmeye başlamasına yolaçtı. Kentin, Calvin yaşadığı süre içinde görmüş olduğu ilgiyi yadsımak haksızlık olur. 1540-1564 yılları arasında bin kişinin kente kabul edildiğini biliyoruz.

Cenevre sadece Fransız, İtalyan ve Felemenkli Reformcu'ların sığınma kenti olarak kalmamış, Avrupa çapında bir dinsel merkez haline gelmişti. Kent ününün bir kısmını Calvin'in Hristiyan Birliği çabalarına borçluydu. *Hristiyan Dîn Öğretimi*'nin yazarı, Reform Kiliseleri'ni birleştirebilmek için elinden geleni yaptı. Zwingli yandaşlarıyla 1549'da *Consensus Tigurinus*'u oluşturmayı başardı. Bu anlaşma sayesinde Calvin Reformu ile Zwingli Reformu yavaş yavaş birbirine karıştı. Calvin, Luther'in halefleriyle de görüştü. Görüşmeler Westphal'le tartışmasının sonrasında, Almanya'ya

birçok yolculuk yapan, fakat muhataplarıyla Cena konusunda bir anlaşma sağlamayı başaramayan Theodore de Bèze ve Guillaume Farel aracılığıyla yürütüldüler. Anglikon'larla ise uzun bir yazışma süreci yaşayan Calvin, genç Kral VI. Edward ve Somerset Dükü Edward Seymour'a İngiltere Kilisesi'nin piskoposluk yapısını muhafaza eden bir Reform planı önerdi.

Cenevre ününü, Calvin'in "Ekümenik" çabalarından çok, bir Akademi kurmasına borçludur. Kent Reform'a katılır katılmaz bir halk eğitim kurumuna kavuşturulmuştur. Farel 1536'da bir Kolej açtı. Calvin iki yıl sonra Maturin Cordier ve Antoine Saunier ile birlikte kurumun statüsünü belirledi. "İnançsızlar"ın baskısından kurtulur kurtulmaz da ona üçüncü eğitim devresini katmayı düşündü. Tasarısını gerçekleştirmede Berne yetkilileriyle Lozan Akademi Profesörleri arasındaki anlaşmazlıktan yararlandı. Lozan Akademisi'nin pek çok öğretim üyesi, görevlerinden alındıktan sonra Cenevre'ye sığınmıştı. Calvin onların hizmetlerinden yararlanarak 1559 yılında hayalindeki Akademi'yi kurdu. Yönetimi, kendisinden sonra Cenevre Kilisesi'nin de başına geçecek olan Théodore de Bèze'e (1519-1605) teslim etti. Uyum içinde özellikle Kut-sal Kitap yorumlarından oluşan bir ilahiyat öğretim programı uyguladılar. Öğretim üyelerinin düzeyi Cenevre Akademisi'nin kısa zamanda ünlenmesini sağladı. Kuruluşundan birkaç yıl sonra Avrupa'nın tüm ülkelerinden gelen 300 öğrencisi oldu. Bunlar arasında sonradan Sessiz Willem'in danışmanı olacak olan Filips van Sint Aldegonde ve 1562'de Calvincilik'i Pfalz'a getiren Zacharias Ursinus'la birlikte Reform'un temel taşlarından *Heidelberg Katesizmi*'ni yazan Gaspard Olevianus da vardı.

Calvin Akademi'nin kuruluşundan sonra sivil yöneticilerin kendisine olumlu bakmalarını fırsat bilerek, 1561'den itibaren *Dinsel Düzenlemeler*'i gözden geçirmeye başladı. Her ne kadar aklındaki tüm değişiklikleri gerçekleştiremediyse de "Tüm Hristiyan'ları Tanrı'ya mutlak itaat ve gerçek hizmet çizgisine çekmek, rezaletleri önlemek ve düzeltmek için Kilise'de olağanüstü yetkilerin bulunması gerektiği"ni vurgulamayı başardı. Dinsel görevlerinin, öğretim üyeliğinin ve Kilise Başkanlığı'nın yanı sıra, boyutları 59 ciltlik *Calvini Opera Omnia* ile de anlaşılabilecek olan edebi kişiliği de vardı ve çok yorucu bir yaşam sürüyordu. Buna hastalığı da eklenince 1564 yılında hayata veda etti. Arkasında, John Knox'un ifadesiyle "Dünya yüzünde Havariler devrinden bu yana mevcut olan en mükemmel İsa Okulu" haline getirmiş olduğu bir Cenevre bıraktı. İskoçyalı Reformcu'nun övgüsü kuşkusuz biraz abartılıdır. Emile G. Léonard'm saptaması daha gerçekçidir: "Calvin Cenevre'de "Yeni bir insan türünü, "Reformlanmış"ı yaratmıştır".³⁰

III. Calvin ve Fransa Reformu

Reform'un Lefèvre d'Etaples'in ürünü olduğunu savunan Emile Doumergue ve Jean Bernardaud'nun tezlerini çürüten Jean Cadier, "Eğer Fransa'da 1520 ve 1535 yılları arasında sadece "Fabrist" Protestanlık olmuş olsaydı hiç Protestanlık olmazdı"³¹ diye yazmıştı. Gerçekten de Fransa'nın birçok kentinde Reform adına biraraya gelen gruplar, Luther

³⁰ *Histoire Générale du Protestantisme* (Protestanlık'ın Genel Tarihi), Cilt 1, 1980, s. 307.

³¹ *Calvin*, Paris, 1966, s. 45.

Mesajı'nın etkisiyle toplanmış gibiydiler. Genelde Kutsal Kitap'ı incelemekle uğraşan, Kurtuluş sorunuyla ilgilenen bu gruplarda herhangi bir örgütlenme yoktu. Bireyleri Kilise Törenleri'ne katılmayı sürdürüyorlardı. Siviller çocuklarının vaftiz edilmelelerini istiyor ve ayinlere katılıyorlardı. İçlerindeki rahipler görevlerini ve Eukharistia'yı ihmal etmiyorlardı. Bir yandan yerleşik ibadet düzenine bağlı gibi görünüp, bir yandan da içinde Reformcu duygular taşımak 1544'den itibaren Calvin tarafından, kendisini tehlikeye atmamak için İsa'yla gece görüşen Ferisi Nikodemos'un adından esinle "Nikodemoscülük" olarak nitelenmiştir. Bu tutumun taşıdığı birçok tehlikeden en önemlisi Kilise'nin sorunlarına çözüm getirebilmekten aciz bir Reformculuk'u desteklemesiydi.

"Orta Yolcular"ın Reform'u nasıl bir tehlikeye attıklarının farkında olan Calvin, 1537'den itibaren iki önemli mektupla Protestan İman'la, Resmi İbadet'e katılım arasında herhangi bir uzlaşmanın olmayacağını bildirdi. İlk mektup dindışı kimselere hitap ediyor ve "Papalık'ın batıl inançlarıyla ayinlerinden nasıl kaçınılacağını ve kaçılacağını" anlatıyordu. İkinci mektup ise "Hıristiyan İnsanı'nın Papalık Kilisesi'nin üstünlüğünü yaymak ya da reddetmekteki görevinin ne olduğunu" açıklıyordu. Reformcu'ya göre bu yazılar, bütün varlıkla katılınmadığı takdirde Roma Tarzı Törenler'in etkisiz olduğunu kabul eden ilahiyat düşüncesinin tehlikesini ortadan kaldırmaya yetmeyeceklerdi. Bu yüzden 1534 yılında *Sadık ve İncil Gerçeğini Bilen İnsanın Papacılar Arasında Ne Yapması Gerektiğini Gösteren Kısa Bildiri* ile yeniden saldırıya geçti. Bu yazıda özetle şöyle deniyordu: "Bir Hıristiyan tutarlı olmalıdır. Eğer inancını açıkça ifade edemiyorsa Ba-

bil'i terketmelidir. Bu mümkün olamıyorsa her türlü "Putataparlık"tan kaçınmalıdır." Bu tavsiyeler Fransa'da Reform'a inanmış pek çok kişiye ters geldi. Bunlardan kendilerini baskı altında ya da göçetmek zorunda hissetmeyenler metni insanlık dışı olarak nitelendirdiler. O da bunu *Sayın Nikodemosculardan Özür'ünü* yazarak hiçbir ödün vermeden yanıtladı (1544).

Nikodemosculuk böylece mahkûm edildikten sonra Fransa'daki Protestan Topluluklar'ın önünde bu kez de "Meczupculuk" tehlikesi vardı. Coppin de Lille adlı biri tarafından kurulup Navarralı Margaritha tarafından desteklenen "İnançsızlar" (ya da kendi kendilerine taktıkları isimle "Ruhcular") tarikatı, yüzyılın ortalarına doğru Fransız Reformu'nun sol kanadında tehlikeli bir sapkınlık oluşturdu. Kamutanrıçılık'a ve çatışkıya inanan bu tarikata göre madem ki her şey Tanrı'dan gelmektedir, her şey Ruh'un bir belirtisidir, iyi ile kötü arasındaki fark, her türlü dayanaktan yoksundur. "Tanrı Gerçeği'nin böylesine saldırıya uğradığını" gören Calvin, müdahale zorunluluğu duydu. Ve iki yergi yazısı yazdı. Bunlardan biri, *Kendilerine Ruhcu Diyen Dinsizlerin Hayali ve Kudurgan Tarikatına Karşı* bildiri (1545), diğeri de *Sözkonusu Tarikatın Kötülük Ortağı Bir Fransisken Rahibe Karşı Mektup'tu* (1547). Gerek bu yazılar, gerek *Hıristiyan Dini Öğretimi* ve gerekse diğ. eserleri yoluyla fikirlerini yayma olanağı bulan Calvin, yavaş yavaş Protestan yurttaşlarına, eksikliğini duydukları öğretisel bütünlüğü kazandırdı. 1549'da Berne'li Reformcu Haller, Büllinger'e tüm Fransa'nın Calvin'e bağlı olduğunu yazmıştı. Kraliyet yönetimi Sapkınlık'a karşı savaş açtığında (1547'de kurulan "Kızgınlar Meclisi" II. Henri döneminin ilk üç yılında

500'ün üzerinde tutuklamada bulunmuştu) Fransız Reformcuları sürgündeki yurttaşlarının liderliğine sığındılar.

Cenevre Reformcusu, Fransa'daki dindaşlarının "ayrışık ve bazen de çelişkili özlemlerine" bir birlik kazandırmakla yetinmedi. Onlara bir hizmette daha bulundu: Onları örgütledi. Belki çok geç davranmıştı! Etienne Trocmé, etkileyici bir makalesinde,³² Kilise Reformu'na sahip çıkacağını umduğu Kraliyet Erki'ni rahatsız etmekten çekinen Calvin'in Fransız Reform Kiliseleri'nin kurulmalarını, koyduğu her cemaatte bir dinadamı ve bir Papazlar Kurulu bulunması, disiplin uygulanması gibi katı kurallarla engellediğini belirtmiştir. Konu tartışmaya açıktır. Yine de 1555 yılından itibaren küçük dua ve bilgilenme gruplarının, her birinde bir Papazlar Kurulu ve dinsel işlem yapma yetkisiyle donanmış bir vaiz bulunan cemaatlere dönüştüklerini saptamamız gerekmektedir. Böylesine bir yapıya kavuşturulan Kilise'ler, Fransız Reformcuları'nın düşüncelerine göre "Kuruluyorlar"ken "Yükseltiliyor" olmaya başlamışlardı. Calvin, örgütleme çabasını yürütebilmek için değişik yöntemler uyguladı. Kendilerini Protestan sayanları mektuplarla yönlendirdi. Fransız Reformu'nu temelde, Cenevre'den yolladığı temsilcileri aracılığıyla örgütledi. Robert M. Kingdom'un da işaret etmiş olduğu gibi³³ kendisinden "Doktor" (Bilgin) isteyen topluluklara gönderilen temsilcilerin çoğu göçmendi. Yaşamları pahasına ülkelerine döndükleri zaman ona bütünüyle bağlı

³² "Une Revolution Mal Conduite" (Kötü Yönetilmiş Bir Devrim) *Revue d'Histoire et Philosophie Religieuse* içinde, Paris, 1959, s. 160-168.

³³ *Geneva and the coming of the Wars of Religion in France*, Cenevre, 1956, s. 140-141.

oluyorlardı. Gerçi sayıları, zaman zaman ileri sürüldüğü gibi kabarık değildi (1555-1562 yılları arasında sadece 88 kişiydiler), fakat yine de Protestan Kiliseleri'nin kuruluşunda bu göçmenler belirleyici rol oynamışlardır.

Calvin'in öğütleri doğrultusunda "Yükseltilen" ilk Kilise olan Paris Kilisesi 1555 yılında Jean Le Maçon'u rahip seçti. Onu aynı yıl Meaux, Angers, Poitiers ve Loudoun izledi. Artık, 1557 Compiègne Fermanı'nın, sapkınlığı ölümle cezalandıracağını bildiren hükümlerine karşı, Hıristiyanlık içindeki kopukluğu eyleme geçirmekten çekinmeyen bir hareket başlamıştı. 1561 sonunda, bugünkü Fransa topraklarındaki Protestan Kiliseleri'nin sayısı 670'i geçmişti. İnananlar arasında sade yurttaşlar değil Protestan Hareket'in iskeletini oluşturacak olan kentsoylular, işadamları, aydınlar, dinadamları ve soylular da vardı. İçlerinde Navarra Kralı Antonio de Borbon, kardeşi Condé Prensi Louis, Chatillonlar'dan Piyade Albay François d'Andelot ve Amiral Gaspârd de Coligny gibi ünlüler de bulunuyordu. Soyluların Fransız Reformu'na katkıları, özellikle iki olay gözönüne alındığında daha iyi anlaşılır: Bunlardan biri, Rue Saint Jacques Sorunu olarak bilinir (Eylül 1577). Cena ayini yapılan gizli bir toplantının basılması üzerine tutuklanan yüz otuz kişiden en az otuzu üst düzey insanlardı. İkinci olay, 1558 Mayıs'ında Pré-aux-Clercs'de yapılan gösterilerdi. Üstüste dört akşam boyunca Seine'in sol yakasında, Louvre'un karşısında toplanarak ilahiler söyleyen 4000 kadar Calvinci, soylular tarafından korunuyordu. Gösterilere Navarra Kralı da bizzat katılmıştı.

"Yükseltilen" Kiliseler arasındaki uyumu sağlamak için bir bağlantı örgütüne gereksinim vardı.

Bu eksikliği Din İşleri Kurulu giderdi. Disiplin konularını ele almak için 1557 ya da 1558'de Poitiers'de toplanan Din Kurulu, bazı konuların tüm kilise temsilcilerinin hazır bulunacağı bir komisyonda görüşülmesi gerektiğini kararlaştırdı. Poitiers Meclisi *Siyasi Maddeler*'inin dördüncüsünde, "Papalık örneğindeki gibi her türlü önceliğin tehlikeli olduğunun ve zorbalığa yolaştığının bilincinde olarak başka kiliseler hakkında, meşru olarak toplanmış, içinde her bir Kilise'den temsilci bulunan Din İşleri Kurulu'nca verilmiş onay olmadan herhangi bir sorunu çözmekten kaçınılacaktır" şeklinde bir ifade vardı. Bu ilkeler kısa sürede uygulamaya geçirildi. 1559'da Paris'te rahip François de Morel başkanlığında Fransa'nın ilk Ulusal Protestan Kiliseler Kurulu toplandı. Kral'a baskı yapmak isteyen Calvinci Soylular'ın girişimiyle toplanan Kurul'da "Yükseltilene" tüm kilise temsilcileri katılamadılar. Toplantıda bunların sadece 72'si bulunabildi.

Calvin, Paris Toplantısı'na taraftar değildi. II. Henri ile II. Philippe'in uzlaştıkları, böylece Fransa Kralı'nın tüm gücünü "Sapkınlık"la mücadeleye yöneltme olanağı bulduğu Cateau-Cambresis Anlaşması'nın hemen ardından böylesine bir buluşmayı zamansız buluyordu. Cenevre Reformcusu aynı zamanda, *Amentü* niteliğinde bir bildiri hazırlamakla yükümlü bir mecliste başgösterebilecek zorluklardan da çekiniyordu. Yurttaşlarının isteklerine karşı çıkamayacağını anlayınca toplantıya bir İman Bildiri Taslağı gönderdi. Metin Paris'e, görüşmelerin son günü ulaştı ve Fransız Reform Kiliseler Temsilcileri'nce biraz değiştirildikten sonra kabul edildi. Bildiri resmen, 1571'de, Aunis'in başkentinde toplanan 7. Kurul'da kabul edildiği için *Rochelle Bildirisi* adını aldı.

Paris Sinodu'nun kapanışından birkaç gün sonra 2 Haziran 1519'da II. Henri, "Krallığındaki Aşağılık Lutherci Reziller'in" kökünü kazımak için Ecouen Fermanı'nı imzaladı. Parlamento danışmanlarından Anne de Bourg, Reformcular'ın yapılan işkenceleri Kral'ın huzurunda kınamaya cüret ettiği için tutuklandı ve altı ay sonra da idam edildi. Florimond de Reamond'a göre bu ölüm, "Yüz dinadaminin yapacağı çalışmadan daha etkili" oldu. Bu idamla Guise'lerin genç II. François üzerindeki etkisini yoketmek için Krallık içinde komplo hazırlığı içinde olanların kararlılıkları artmış oldu. 1560 Martı'nda Amboise Şatosu'na doğru yürüyüşe geçildi. Bu eylem komplocuların topluca katledilmelerine ve korkunç bir baskıya yolaçtı.

Tüm bu olaylara karşın Yeni Protestan Kilisesi'nin kurulması da durmadan sürüyordu. Sonunda Catherine de Medicis, Reform'u yokedemeyeceğini, onunla uzlaşmanın daha akıllıca olacağını anladı. Katolikler ve Protestanlar arasında barışı sağlayabilmek için 1561 Eylülünde Poissy Kollokyumu'nu düzenledi. Toplantıya Navarra Kralı, Condé Prensi ve Coligny Amirali'nin isteği üzerine katılan, Calvin'in *Alter Ego*'su Theodore Beza, Reform Öğretisi'nin ana hatlarını başarıyla sundu. Ne var ki kollokyumdan iki parti arasında Krallık'ın umduğu yakınlaşma çıkmadı. Başta Lorraine Kardinali olmak üzere Katolik İlahiyatçılar, Beza'nın "İsa'nın bedeni, şarapla ekmekten, gökyüzünün yeryüzünden olduğu kadar uzaktır" savına şiddetle karşı çıktılar. Poissy fiyaskosu, Naibe'yi arabuluculuk çabalarından vazgeçirmedi. Guise Dükü, Montmorency Başkomutanı ve Saint-André Mareşali'nce kurulan ve II. Philippe'ce desteklenen Triumvirlik'e karşı Reformcular'ın desteğini sağlamak için onlara 1562

Ocak Fermanı'nı sundu. Böylece Protestanlar'a Din Kurulları toplama, inançlarını kentler dışında uygulama özgürlüğü veriliyor, "Yeni Din" tanınmış oluyordu. Bu, bu sonuca ulaşmak için çok gayret sarfetmiş olan Theodore Beza ve Gaspard de Coligny için bir zafer demektir. Ne var ki uzun ömürlü olamadı. 1 Mart 1562'de Wassy (Şampanya) katliamı yaşandı. İbadetlerini Ocak Fermanı'nda yazılı olduğu gibi *Extre Muros* değil de Kent içinde yapan bin kadar Protestan'ın üzerine adamlarını saldırtıp bunların 70'ten fazlasının öldürülmelerine neden olan François de Guise, bu davranışıyla Din Savaşlarının birincisini de başlatmış oldu.

BEŞİNCİ BÖLÜM ANGLİKAN REFORMU

Geçen bölümlerde incelediğimiz Reform rüzgârları, her biri aynı zamanda değerli birer Kilise Adamı olan büyük ilahiyatçılarca estirilmişlerdi. Acaba Luther, Zwingli, Bucer ve Calvin olmasaydı, Cermen bölgelerinde ve Fransızca konuşan ülkelerde Protestan Hareket ne olurdu? Aynı bağlamda John Knox (yaklaşık 1513-1572) olmasaydı, İskoçya'da Protestanlık'ın kaderi herhalde başka olurdu. Gerçi Knox, ilahiyat araştırmaları alanında Kıta Avrupası'ndaki Reformcular kadar yetenekli değildi, fakat buna karşın vaiz alanında eksiksizdi. Ateşli ve Guillaume Farel'i anımsatan gözüpek bir konuşmacıydı. Georges Wishart'ın (yaklaşık 1513-1546) kaldığı yerden çalışmaya başladı ve ülkesinde Calvinci türden bir Reform'u zafere ulaştırmayı başardı. Görüşlerini benimseyen İskoçya Parlamentosu 1560 yılında *Confessio Scotica* adlı bir Protestan İnanç Bildirisi'ni kabul etti. Bir süre sonra da genel kurul halinde toplanan Kraliyet Kilisesi, Cenevre'nin *Kilise Yöntemleri*'nden esinlenen bir metni kabul etti.

Kıta Avrupası'nda ve İskoçya'da Reform'un (dindışı kimselerin bilek gücüne başvurmuş olsalar bile) Kilise Adamları'nca gerçekleştirilmiş olmasına karşın, Anglikan Reformu devletin, daha doğru bir ifadeyle de Krallık'ın himayesinde hazırlanmış, kurulmuş ve yeniden düzenlenmişti. Hareketi Roma'dan kopan VIII. Henry hazırladı. Kurucular VI.

Edward döneminde Somerset ve Northumberland dükleri, halkını "Eski Din"e geri döndüren Mary Tudor'un ölümünden sonra yeniden düzenleyense Elisabeth oldu. Protestanlık'ın, siyasal koşullar ne olurlarsa olsunlar Manş ötesine yine de geçeceği kesindi. Her yerde olduğu gibi İngiltere'de de birçok topluluk Kilise'nin yeniden düzenlenmesini istiyordu. Ne var ki, eğer Kraliyet desteği olmasaydı, İngiliz Protestanlığı'nın çehresi hiç kuşkusuz bugünkünden farklı olurdu.

I. Henry'nin Ayrılması

12. yüzyılın başında İngiltere dinsel yapısının iki ayrı görünümü vardı. Bir yandan Pierre Jenelle'in de belirtmiş olduğu gibi³⁴ koyu bir dindarlık hüküm sürüyordu. İlk baskı makineleriyle çoğaltılan yol gösterici eser yazımı, geleneksel ibadete bağlı geniş bir ilgili kitlesinin varolduğunun kanıtıdır. Öte yandan ise pek çok çevrede Kilise Vergileri'ne ve Papalık Hükümdarlığı'na karşı tepki birikimleri oluşuyordu. Kentsoylular, Kilise'nin güç ihtirasını içlerine sindiremiyorlardı. Hümanist'ler, Kilise'nin İncilsel Sadelik'ten uzaklaşmakta olduğunu savunuyorlardı. 16. yüzyıldan beri erimekte olan ve halk katmanlarında ilgi gören Lollard'lar ise sessiz fakat kararlı bir direniş gösteriyorlardı.

VIII. Henry 1509'da Kral olduğu zaman İngiltere'de işte bu gibi hareketler odaklanmıştı. Henry'nin oturduğu taht da 12. yüzyıldan beri Papalık'a karşı birtakım özgürlükler kullanmaya alıştı. Akıllı ve zorba, bencil ve duygulu, Hümanizma'ya

³⁴ Bkz. *L'Angleterre Catholique à la Veille du Schisme* (Bölünme Öncesinde Katolik İngiltere), Paris, 1935.

açık ve ilahiyata tutkulu olan genç kral (Tac giydiği zaman daha 18 yaşındaydı), saltanatının ilk döneminde manastırları yeniden yapılandırmak ve dinadamlarının eğitimlerini düzenlemek için Thomas Wolsey'den yararlandı. Bu davranışıyla, geleneksel inanışlara bağlı kalmış oluyordu. Bağlılığı, *Kilise'nin Babil Esareti*'nde kutsama olarak sadece Vaftiz ve Cena'yı kabul eden Luther'e yanıt olarak yazdığı *Assertio Septem Sacramentorum* ile iyice belli oldu.

VIII. Henry'nin, *Assertio*'nun yayınından sonra X. Leon'un deyiimi ile "İman Savunucusu" olarak safını belirlediği sırada Luthercilik İngiliz Üniversitelerinde ilk yandaşlarını toplamaya başlamıştı. Özellikle Cambridge'de bir cemiyet oluşmuş, kinayeli olarak "Küçük Almanya" olarak adlandırılan *Kırat* Hanı'nda toplanarak, Willenberg Fikirleri hakkında sohbetler düzenlemeye başlamıştı. Büyük bölümü dinadamlarından oluşan üyeleri arasında, ileride Cantonberry Başpiskoposu olacak olan Thomas Cranmer, Araf ve Madde Dönüşümü dogmalarından kuşku duymak suçundan Thomas More'un girişimiyle idam cezasına çarptırılacak olan John Frith ve Brüksel yakınlarındaki Vilvorde'da davası uğruna can vermeden önce Frith'in de yardımıyla Yeni Ahit'i İngilizce'ye çevirmiş olan William Tyndele de vardı...

VIII. Henry 1509'da, Fernando El Catolico ile Castilla'lı Isabel'in kızı ve Kardeşi Arthur'un dul karısı olan Catalina de Aragon'la evlendi. Bu izdivaçtan doğan altı çocuktan sadece, ileride "Kanlı Mary" olarak adlandırılacak olan bir kız sağ kaldı. İngiltere Tahtı'na o güne kadar hiçbir kadın oturmamış olduğundan ve Tudorlar Hanedanı İki Gül Savaşı'nın hemen ardından veraset konularına kayıtsız kalamayacağından, VIII. Henry erkek bir va-

ris istiyordu. Gelecekle ilgili umutları aynı zamanda saray çevresinden genç bir kızda, Anne Boleyn'de odaklanıyordu. 1527'de Levililer 20/21'i öne sürerek Catalina ile evliliğin Papalık tarafından bozulmasını istedi. Belki koşullar başka olsaydı VII. Clemens İngiltere Kralı'nın baskılarına ve ayrılıkçı tehditlerine boyun eğebilirdi. Fakat Kraliçe, Papa'yı avucunun içinde tutan ve bu boşanmaya karşı çıkan Şarlken'in teyzesiydi. Papa, VIII. Henry'nin talebini 1530'da reddetti.

Papa'dan istediği cevabı alamayan VIII. Henry, evlilik sorununa başka bir çözüm aramak zorunda kaldı. Cambridge Üniversitesi profesörlerinden Thomas Cranmer'in tavsiyesine uyarak İngiltere, Fransa ve İtalya'nın büyük üniversiteleriyle görüştü ve boşanma isteğinin haklılığını onaylatmaya çalıştı. İstekleri doğrultusunda pek çok yanıt aldı. Cesaret bulan, amacına ulaşmaya zaten karar vermiş olan Kral, 1531'de kendisini İngiltere Kilisesi'nin mutlak lideri ilan etti. 1532'de Papalık'a ödenen yıllık vergiyi kaldırdı ve Dinsel Hukuk'u istediği gibi değiştirebilme hakkını zor da olsa elde etti. 1533'de ise, kendisine ileride Kraliçe Elisabeth olacak çocuğu veren Anne Boleyn ile gizlice evlendi. Cantonberry'de Warham'ın yerine geçen Thomas Cranmer'a Catalina de Aragon'la evliliğini iptal ve gizli beraberliğini tasdik ettirdi.

VII. Clemens iki karar da yok saydı ve VIII. Henry'yi aforozla tehdit etti. Kral da buna, Papa'yı İngiltere Kilisesi üzerinde her türlü haktan mahrum eden bir dizi kanunla karşılık verdi. Artık Papalık'a ödenen yıllık vergi Krallık'a ödenecek, Kral istediklerini piskopos seçtirebilecek ve Hükümlerlik Belgesi'yle (1534) VIII. Henry ve varisleri, "İngiltere Kilisesi'nin Dünya Üzerindeki Mutlak Lider-

leri" olacaklardı. Hükümranlılık Belgesi Kral'a herhangi bir dinsel yetki vermiyor, fakat Kilise içindeki yanlışlıkları ve sapkınlıkları düzeltme hakkı tanıyordu. Roma'dan daha kesin bir kopma olamazdı.

Hükümranlılık Belgesi ve ona bağlı yasalar kâğıt üzerinde kalmadılar. VIII. Henry, "Dinsel Konulardan Sorumlu Genel Vali" ünvanı verdiği Thomas Cromwell adlı bir laîği onları uygulamakla görevlendirdi. Uygulamalar, direnme ve baskıyı beraberinde getirdi. "Hükümranlılık Andı"nı reddeden pek çok dinsel örgüt şiddetle cezalandırıldı. Kral mutlakiyetinin tek kurbanları onlar değildi. Krallık'ın en ünlü ve saygın kimselerinden Rochester piskoposu John Fisher ve *Ütopya*'nın yazarı eski Maliye Bakanı Thomas More idam edildiler. İdamlar İngiltere Kilisesi'ndeki çalkantılara çözüm getirmedi. VIII. Henry 1536'dan itibaren manastırları dağıtmaya ve malvarlıklarına el koymaya başladı. Bu davranışı Kuzey Kontlukları'ndan güneye yayılan ve Merhamet Haccı adı altında Londra'ya düzenlenen bir yürüyüşle zirve noktasına ulaşan bir ayaklanmaya neden oldu. Kral ayaklanmayı kurnazlık ve güç kullanarak bastırdı ve manastırları kamulaştırmayı sürdürdü.

Tüm bu olaylar yaşanırken VIII. Henry, on yedi ay sonra ardında sonradan VI. Edward olacak olan bir erkek çocuk bırakarak ölecek olan Jane Seymour'la evlenebilmek için, zina ile suçladığı Anne Boleyn'in kafasını kestirtmişti. Kral, duygusal yaşamındaki istikrarsızlığı dinsel konularda yaşamıyor, Papalık'tan kopmuş olmasına rağmen ortodoksluğa bağlı kalmak istiyordu. Çizgisinden, bazı siyasi nedenler dışında ayrılmadı. Örneğin Şarlken'le I. François'nın olası bir ittifakını engellemek için 1535 ve 1536 yıllarında Alman Protestan

Prensler'in desteğine başvurdu. Bu olaylar, İngiliz Kilise Temsilcileri ile Wittenberg ilahiyatçılarının biraraya gelmelerini sağladı. Görüşmelerden alınan birkaç cılız sonuç VIII. Henry tarafından kabul edilmedi. Kral yine de, 1536 "Çağrı"sında (Dinadamları Meclisi) kabul edilen *10 Madde* ile Lutherci'lerle yakınlaşmış gibi yaptı.

T. M. Parker'in de saptamış olduğu gibi³⁵ *10 Madde*, "Zekice Soyut Belgelerin İlki"dir ve karışıklıklarla dolu bir yüzyılda birlik görüntüsü vermeyi başarmıştır. Soyutluğu doğuran belirsizlikler pek çoktu. Örneğin sadece, Kefaret, Vaftiz ve Eukharistia'dan sözedilmiş, fakat Katolikler'ce kabul edilen diğer dinsel işlemler reddedilmemişlerdi. İsa'nın Eukharistia'cı unsurlardaki varlığından Lutherci eştözlülüğe de, VIII. Henry'nin *Madde Dönüşümü*ne de çekilecek bir biçimde değinilmişti. Ölülerin arkasından dua edilmesi onaylanmış, fakat Araf tanımlanmayarak, Kutsal Kitap'ın ölülerin gittiği yer konusunda suskun kaldığı kabul edilmişti. Aklanma'yı tanımlamak için Melanchton'un bir sözünden yararlanılmış, fakat Katolikler'i de memnun edecek şekilde günahkârların "Hayır, İman ve Tövbe" yoluyla arınabilecekleri belirtilmişti.

On Madde'nin kendisi Luthercilik'e basit bazı konularda ödün vermekle yetinmişken, onları açıklamak için 1536 ve 1538'de hazırlanan *Kraliyet Buyrukları* belirgin olarak Protestan çizgideydiler. Resimler, kalıntılar ve hac yolculukları reddedilmiş, dinadamlarının cemaate İngilizce hitap etmeleri, On Emir'in, pazar duasının, *Amentü*'nün İngilizce öğretilmesi istenmiş, en önemlisi de İncil'in işlevi özgün bir şekilde saptanarak, dinadamları onu "Tanrı'nın

³⁵ *The English Reformation to 1558*, Londra, 2. Baskı, 1966, s. 90-91.

Canlı Kelamı" olarak kabul etmeye çağrılmışlardı. Bu önerilerin gerçekleştirilebilmeleri için Kutsal Kitaplar'ın halk diline çevrilmeleri gerekiyordu. İngiliz Kilisesi'nde Cromwell'in sayesinde böyle bir çeviri vardı. 1537'de John Rogers'in yayınladığı eserin yazarı, William Tyndale ve Protestan Fikirilere inanmış Cambridge'li bir papaz olan Miles Coverdale'di.

İngiltere Kralı'nın içinde bulunan "Kıta Avrupası'ndan gelebilecek tehlike korkusu" Şarlken'le I. François arasındaki savaşın yeniden alevlenmesiyle 1536-1538 yılları arasında azaldı. Ne var ki 1538 Haziranı'nda Habsburglar'la Valoislar arasında Nice Barışı yapılnca, VIII. Henry'nin tedirginliği yeniden arttı. Papa, Fransa ile İspanya'nın Manş ötesine bir ceza seferi düzenlemelerini istiyordu. Fransa ile İspanya'nın anlaşmalarını engellemek isteyen İngiltere Kralı, Alman Protestan Prensleri'nin desteğine bir kez daha başvurdu. Bu arada da Cromwell'in önerisine uyarak Saksonya Seçicisi'nin eltisi Anne de Cleves ile evlendi. Aynı zamanda Katolikler'e de, geleneklerine bağlı olduğunu göstermek istiyordu. 1539'da Parlamento'da *Altı Madde Kanunu*'nu kabul ettirdi. Maddelerin ilki Madde Değişim Dogması'nı destekliyor, ikincisi İki Cins Bakımından Communio'nun gerekli olduğunu onaylıyor, üçüncüsü rahiplerin evlenmelerini yasaklıyor, dördüncüsü iffet dileğine uyulmasını talep ediyor, beş ve altıncısı da özel ayinlerle günah çıkarma'nın sürdürülmesini buyuruyordu. Madde Değişimi'ne karşı olanların diri diri yakılmalarını öngörece kadar katı olan *Altı Madde Kanunu*, "Altı Uçlu Kırbaç" olarak adlandırılmıştı. Granmer ve Worchester Piskoposu Latimer'in karşı çıktıkları uygulama'nın özellikle Londra'da ve Doğu Kontlukları'nda Reform Fikirleri'ne yakınlık duyanlar arasında pek

çok kurbanı oldu.

Altı Madde'nin somutlaştırdığı dinsel sertleşme 1540'dan itibaren daha da arttı. Habsburglar'la Valoislar arasındaki savaş yeniden başlamak üzereydi. Şarlken'in İngiliz desteğine ihtiyacı vardı. Bu durumda VIII. Henry'nin Alman Protestan Prenslere gereksinimi kalmamış oluyordu. Anne de Cleves'den boşandıktan ve kendisine Lutherciler'le ittifak önermiş olan Cromwell'in kafasını kestirttikten sonra, 1543 yılında *The Necessary Doctrine And Erudition of a Christian Man* adlı bir kitap hazırlattı. VIII. Henry'nin üzerinde bizzat çalışmış olmasından ötürü "Kral'ın Kitabı" olarak bilinen *Gerekli Öğreti* açık olarak Protestanlık karşıtıydı. Özellikle İman Yoluyla Arınma konusunda içerdiği düşünceler, Luther'inkilerle taban tabana zıttı.

VIII. Henry 1547 yılında, İngiltere'yi üçe bölmeyi başarmış olarak öldü. Çoğunluğunu İngilizler'in oluşturduğu ve en büyük kısım olan birincisi, Kral'ın tutumunda beklentilerinin gerçekleştiğini görmüştü. Bunlar her türlü köklü değişikliğin karşısındaydılar ve Papa'nın vesayetinden kurtulmuş olmayı yeterli buluyorlardı. İkinci grup "Henryciler"in sağında yeralıyor, İngiltere Kilisesi'nde Papalık ayrıcalıklarının yeniden yürürlüğe konulmasını istiyordu. Kral'ın din politikasını savunanların solunda yeralanlar ise Krallık topraklarında Kıta Avrupası'ndakine benzer bir Reform'un yapılmasına taraftardılar ve sayıları uygulanan baskılara karşın sürekli artıyordu.

II. VI. Edward Döneminde Reform

VIII. Henry'nin yerine tahta geçen VI. Edward, Jane Seymour'un oğluydu. Tac giydiğinde daha do-

kuz yaşındaydı. Zekâsı vaktinden önce gelişmişti... Hepsi Protestan olan eğitimcilerinden öğrendiklerini gerektiği biçimde yaşama geçirmesini bildi ve gençliğine rağmen inançlı bir Reform taraftarı oldu. Yaşamı boyunca din çevrelerinde olup bitenlerin bu inançtan etkilenmiş oldukları kuşkusuzdur. Ne var ki VI. Edward tüm zekâsına karşın ülkeyi tek başına yönetebilme yetkinliğinde değildi. Bozuk sağlığı yüzünden yaşamını yitirdiği 1553 yılına kadar süren kısa saltanatı boyunca gerçek iktidar önce amcası Edward Seymour'un, sonra da John Dudley'in elinde oldu.

Sonraları Somerset Dükü de olacak olan Hertford Kontu Edward Seymour, yeğeninin Kral oluştundan birkaç ay sonra Parlamento'dan "Koruyucu" sıfatını aldı. İyi niyetli bir insan ve inanmış bir Protestan'dı. Koruyuculuğunun başından itibaren İngiltere Kilisesi'ni Reform'a kazandırmaya çalıştı. Yanında Erastuscu fikirleri yüzünden kendisini VIII. Henry'ye hizmet etmeye zorunlu hissetmiş olmasına rağmen, uzun süredir Protestan düşünceye inanmış, fikirlerine sadık bir yardımcı, Cantonbery Başpiskoposu Thomas Cranmer vardı. Danışmanları ise Pier Martir Vermigli, Emmanuel Tremelli, Bernardino Ochino, Martin Bucer ve Paul Fagius gibi *Augsburg İnterimi* öncesi ya da hemen sonrasında Manş ötesine sığınmış olan Kıtalı Reformcular'dı.

"Protestan Saldırısı" 1547 yılında, Temmuz ayında *Kraliyet Buyrukları*'nın yayınlanmasıyla başladı. Tören alayları yasaklandı. İncil'in ve Havarî Mektupları'nın İngilizce okunmaları zorunlu kılındı. Dinadamlarının Yeni Ahit'i Erasmus'un *Yorum*'u yardımıyla okumaları buyuruldu ve vaiz yokluğuna karşı Cranmer'in o sırada yayınlamış olduğu *Dinsel Söyleşiler Kitabı*'nın okunması gerektiği

bildirildi. *Kraliyet Buyrukları*'nın yayınlanmasından birkaç ay sonra Parlamento önemli kararlar aldı. *Altı Madde* ve *De Haeretico Comburendo* yürürlükten kaldırıldı. Kutsal Kitap'ın basım ve yorumuna getirilen tüm kısıtlamalar kaldırıldı. İki Cins Bakımından Communio yürürlüğe kondu. Gelirleri ölümlerin arkasından dua edilmesine ayrılmış olan tüm vakıflar kamulaştırılarak malları Kraliyet'e devredildi. Hükümet 1548'de bir adım daha atarak kiliselerdeki resimlerin kaldırılmasını kararlaştırdı ve rahiplerin evliliklerini -onaylamamakla birliktetandı.

Yetkililer bu kararları alırken, dinsel törenlerde uygulanacak yeni esasları belirlemek için Cranmer başkanlığında on iki ilahiyatçıdan oluşan bir kurul toplandı. Hazırlanan taslak 1549 Ocağı'nda Parlamento'ya sunuldu, Eşbiçimlilik Yasası olarak kabul edildi ve *Genel Dua Kitabı* adı altında uygulamaya kondu. Bu *Prayer Book*, A. G. Dickens'in ifadesiyle³⁶ "Bir uzlaşma ve bilinçli belirsizlik başyapıtıydı". Protestanlar'ın kendisini gönül rahatlığıyla kullanabilecekleri belirtilmiş, fakat Katolik Öğreti de açıkça reddedilmemişti. Latince ayin geleneği büyük ölçüde korunmuş, sungusal çağrışım yaratan ifadelerle takdis esnasında akla tür değişimini getiren terimlerden kaçınmakla yetinilmişti. Sıradan bir inanan için bu bile İngilizce'nin Din Dili saygınlığına kavuşturulması anlamını taşıyordu... Kısaca *Genel Dua Kitabı*, Newman'ın İngiltere Kilisesi'nin özgün çizgisi olarak nitelediği, Papacılık ve aykırılık arasındaki orta yol olan *Via Media*'ya başarılı bir giriş olmuştu.

Yetkililerin Reform oluşturmakta gösterdikleri

³⁶ *The English Reformation*, Londra, 2. Baskı, 1967, s. 302.

tüm dikkat ve özene karşın 1549 Temmuzunda Krallık'ın birçok yerinde yine de ayaklanmalar oldu. Cornwall ve Devonshire'de başkaldırcılar "Eski Din"e geri dönülmesini istiyorlardı. Aslında asilerin talepleri dinsel olmaktan çok siyasal ve toplumsaldı. Özellikle Norfolk'ta soyluların kamu arazilerine el koymalarına karşı çıkıyorlardı. Köylülerle iyi ilişkiler içinde bulunan ve büyük toprak sahiplerinin ihtirasını gemlemeye çalışan Somerset, bunlar tarafından karışıklıkların sorumlusu ve olayları bastırmada yetersiz olmakla suçlandı. "Koruyucu"luk görevinden alınarak 1549 Ekimi'nde Londra Kulesi'ne hapsedildi. Yerine getirilen Warwick Kontu Dudley, Norfolk ayaklanmasını ezdi.

Northumberland Dükü ünvanını alan ve halk arasında hâlâ saygın bir yeri olan Somerset'in kafasını kestirterek ondan da kurtulan Dudley, sadece dinsel inançlardan değil, dürüstlükten de yoksun bir kişiydi. Somerset'i iktidardan uzaklaştırmaya çalıştığı sırada Katolik'lere, kendisini desteklemeleri halinde "Eski İman'ı bütünüyle yeniden hakim kılma" sözü vermişti. Krallığa hakim olunca da sözünden döndü. Anlaşılması güç birtakım nedenlerden ötürü Reform'u destekledi. Belki de Katoliklik'i yeniden hakim kılsa yaşı soylularla tutucu piskoposların devlet yönetimine müdahale etmelerinden çekinmişti. Protestan hareketin başına geçti ve O'na Somerset'in koruyuculuk döneminde olduğundan daha kesin bir görünüm kazandırdı.

Northumberland'ın iktidara gelişinden birkaç ay sonra yeni bir *Dua Kitabı* hazırlandı. Buna göre rahip, ayin sungu aracı olmaktan çıkarılıyor, Protestan öğretilerde olduğu gibi Kutsal Kelam Vaizi ve dinsel işlem yöneticisi konumuna getiriliyordu. *Dua Kitabı*'nın gözden geçirilmesi tamamlandıktan son-

ra Reform Yanlıları daha kapsamlı bir işe girişerek *Prayer Book*'u yeniden oluşturmaya koyuldular. *Genel Dua Kitabı* pek çok eleştiriye hedef oluyordu. Cranmer'in isteği üzerine kitabı incelemiş ve *Censura*'sında yorumlamış olan Martin Bucer, herhangi bir Eukharistia Sungusu'nu yakından ya da uzaktan çağrıştıran kısımların atılarak bir temizlik yapılmasını önermişti. Bucer'in önerilerinin büyük bir kısmı yerine getirildi ve Cranmer 1552'de ikinci *Genel Dua Kitabı*'nı yayınladı. Aynı yıl İkinci Eşbiçimlilik Yasası uyarınca zorunlu kılınan yeni *Prayer Book*, Kıta Avrupası Protestanlığı'nın etkisini 1549'dakinden daha belirgin bir şekilde taşıyordu. Birkaç örnek vermek gerekirse, ölülerin arkasından edilen duayı kaldırıyor, beyaz üstlük dışındaki dinsel kıyafetleri yasaklıyor, sunağın yerine ise tören masasını koyuyordu.

Kimi zaman İkinci *Genel Dua Kitabı*'nın, Cena'nın asal olarak bir Azap Anması olduğunu vurgulayan Zwingli görüşlerine bütünüyle bağlı olduğu savunulmuştur. Bunun için rahibin ekmeği verirken söylemek zorunda olduğu ("Bunu al ve İsa'nın senin için ölmüş oluşunun anısına ye!") ve inanana kutsal kadehi uzatırken söylediği ("Bunu İsa'nın senin için dökülmüş olan kanının anısına iç!") sözlerine dayanılmıştır. Bu ifadelerin Cena'nın bir anma töreni olduğunu düşündürdüklerine hiç kuşku yoktur. Ne var ki sadece bu sözlere bakarak hüküm vermek yanlış olur. 1552 *Prayer Book*'u özellikle kutsama duasında Zwingli simgecilliğini aşan ("Bizi onayla ey bağışlayan Peder... ve bu ekmeğin ve su nimetlerini alarak... senin çok kutsal bedenine ve kanına katılmamızı... sağla") türünden ifadeler vardı. Bu metinler İsa'nın Cena'da maddi olarak değilse bile manevi olarak gerçekten varolduğunu kabul eden Bu-

cer'inkine yakın bir düşüncenin ürünüdür.

Cranmer, İngiltere Kilisesi'ni Protestan eğilimli bir dinsel yönetime kavuşturduktan sonra, ona bir de inanç bildirisi kazandırdı. 1538'de VIII. Henry Alman Protestan Prensler'le yakınlık kurmaya çalışırken, Cantorbery Piskoposu da Luther'ci ilahiyatçılarla *Augsbourg Bildirisi* hakkında görüşmelere başlamıştı. Sonuçta anlaşmaya varıldı ve *On Üç Madde*'lik bir protokol hazırlandı. Piskopos, VI. Edward'ın ilk saltanat yıllarında, olasılıkla bu belgeden esinlenerek bir *Amentü* tasarısı geliştirdi, Konsey'in emriyle bu taslağı içinde John Knox'un da bulunduğu 6 kişilik bir kurula sundu ve 1553'de Kral'dan çabalarının sonucunu *42 Madde* halinde yayınlama izni aldı.

Bu maddeler ılımlı biçemlerine karşın 1552 *Prayer Book*'undan daha Protestandılar. Endüljans'ların, resim ve kalıntılara tapınmanın, Araf'ın, Azizler'den medet ummanın "Tanrı Kelamına Aykırı" olduğunu savunuyorlardı. Madde Dönüşümü'nü reddediyorlar ve buna bağlı olarak da dinsel hizmetlerin bir hak olarak görülmesine ve onlara tapınılmasına karşı çıkıyorlardı. Eukharistia sungusunu kabul etmiyorlar, dinsel hizmetlerin *Ex Opere Operado* yönünü yok sayarak, Papa'nın İngiltere Kilisesi üzerinde hiçbir hukuki yetkisinin bulunmadığını belirtiyorlardı. Hatta İsa tarafından esinlendirilmemiş bir hayrın geçersiz olduğunu öne sürerek, Calvin'in İlahi Takdir kavramının yanında yer alıyorlardı. Onlara göre Kilise ve Genel Konsil'ler Kutsal Kitap Hükümlerinin altırda olmalıydılar.

VI. Edward *42 Madde*'yi onayladıktan bir ay sonra 16 yaşında öldü (1553). Northumberland bu olayı önceden tahmin etmişti. Aragon'lu Catherine'in kızı Mary Tudor'u tahttan uzak tutmak ve ik-

tidarda kalabilmek için genç Kral'ı veraset kurallarını deęiřtirmeye ve kendisinin yerine VIII. Henry'nin küçük yeęenlerinden Jane Grey'in geeeğini ilan etmeye ikna etmiřti. Bu hedefe ulařtıktan sonra Jane'i oęullarından biriyle evlendirdi. Bylece VI. Edward'ın lmnden sonra ynetimi elinde tutabileceğini umuyor, yanılıyordu. Halk Northumberland'ı hi sevmiyordu. Mary Tudor'un meřruluęu ise apaıktı. İngiltere, Kralie olarak Aragon'lu Catherine'in kızını tanıdı.

III. Mary ve Elisabeth'in Saltanatları **Sırasında Katoliklik'in Geri Dnř ve** **Anglikanlık'ın Kuruluřu**

Mary Tudor ateřli bir Katolik'ti. Din konusu sadece onun kiřisel inan sorunu deęildi. Artık Taht'ın dengesi de buna baęlı duruma gelmiřti. Gerekten VIII. Henry'nin Aragon'lu Catherine ile evlilięinin onaylanması ve yeni Kralie'nin meřruluęu, Papalık Hukuku'nun İngiltere'de yeniden ege-men kılınıp kılınmamasına baęlıydı. Mary nceleri, kuzeni řarlken'in tavsiyeleri doęrultusunda olduka temkinli davrandı. VI. Edward'ın ıkarmıř olduęu dini kanunları yrrlkten kaldırdı. İbadeti VIII. Henry'nin lmnden az nceki řekline dndrd. Protestanlık'a inanan piskoposlar grevlerinden alınarak yerlerine Henryci papazlar getirildi. Cranmer tutuklandı. Pier Martir Vermigli ve Jean de Lasco gibi Kıta Avrupası'ndan gelen Protestan ilahiyatılar ise inanlarını paylařan pek ok İngiliz'le birlikte İngiltere'yi terketmek zorunda kaldılar. Fakat bu olayların hibiri akla rgtl bir kıyımı getirebilecek cinsten řiddet hareketlerine yolamadı.

Mary bir yandan ülkesinde Katoliklik'i yeniden kurmak için ilk önlemleri alırken, bir yandan da, Şarlken'in 1556'da II. Philippe adıyla İspanya Kralı olacak olan oğluyla evlenme hazırlıkları yapıyordu. Parlamento buna taraftar değildi. Halk ise açıkça karşı çıkıyordu. Düşüncesini, Kent Kontluğu başta olmak üzere birçok yerde ayaklanarak gösterdi. Kullarının karşı çıkmasına aldırmayan Mary, 1554'de Philip'le evlendi ve birkaç ay sonra eşinin de yardımıyla İngiliz Ayrılıkçıları'nı ezmeye girişti. Roma ile ilişkilerin düzeltilmesinde en büyük engel, Kilise mallarına el konulduğu zaman bunlardan pay almış olanların, servetlerinin ellerinden alınacağı korkusuydu. Kutsal Taht hiçbir iadenin talep edilmeyeceğine söz verince, Papalık Elçisi Reginald Pole (1500-1558) İngiltere'ye dönerek vatandaşlarına efendisinin af kararını ilettili.

Papa'nın hükümlerliliği yeniden tanındıktan sonra, Parlamento 1529'dan beri onun aleyhine çıkarılan tüm yasaları iptal etti. Kilise mallarının iadesi dışında Kilise, VIII. Henry saltanatının ilk bölümündeki konumuna kavuşturuldu. Parlamento daha da ileri giderek 1554 sonunda Lollardlar'a karşı savaş sırasında çıkarılmış olan sapkınların idam edilmelerini öngören yasaları yeniden yürürlüğe koydu. Bu yasal düzenleme Kraliçe'nin tarihe Kanlı Mary olarak geçmesine neden olacak korkunç bir kıyım başlattı. İlk kurban, Tyndale ve Coverdale tarafından tercüme edilmiş olan İncil'in yayımcısı John Rogers oldu. Onu diri diri yakılan dört Protestan piskopos; Hooper, Ferrar, Latimer ve Ridley izlediler. Daha sonra sıra, yerine Kardinal Pole'ün atanması üzerine Cantorbery'deki görevinden alınan, bir yandan Erastuscu'luğunun gereği olarak Kilise'nin Taht'a bağlı olması gerektiğine inanmak,

bir yandan da inançlarından ötürü Kraliçe'nin emirlerini dinlememek gibi korkunç bir ikileme karşı karşıya bulunan, başlangıçta canını kurtarmak için Protestanlık'ı kınamışken, Mary'nin onun Aragon'lu Catherine'in boşanmasında oynadığı rolü unutmaması üzerine kovuşturmadan kurtulamayınca ölüm karşısında cesaretlelenerek inançlarını sonuna kadar savunan Başpiskopos Thomas Cranmer'e geldi.

Kıyım sadece üst düzey dinadamlarını vurmamış, halktan da birçok can alarak İngilizler arasında asırlar sürecektir ve John Foxe'un *Mazlumlar Kitabı*'yla canlı tutulacak kalıcı bir Papa Düşmanlığı yerleştirmişti. Sapkınlara karşı kanunlar 4 yıldan daha kısa bir süre içinde 280 kadar insanın yaşamına maloldular. Philippe'in kendi işleriyle ilgilenmek üzere 1555'de İspanya'ya dönmesiyle kocasından ayrılan, annelik zevkinden de yoksun olunca Tanrı Adaletine layık olmak için yeterince çaba göstermediğine inanan Mary'nin desteğiyle süren katliam ancak Kraliçe'nin 1558 Kasım'ında ölmesiyle son buldu,

Anne Boleyn'in kızı, Mary'nin yarı üvey kızkardeşi Elisabeth Tudor İngiltere Tahtı'na çıktığında 25 yaşındaydı. Roma yanlısı ilahiyatçıların annesiyle VIII. Henry'nin evliliğinin geçerliliği hakkında ileri sürdükleri kuşkuların yüzünden Protestan olmak zorundaydı.

Acaba gerçekten de çoğu zaman ileri sürüldüğü gibi her türlü dinsel inançtan yoksun muydu? Anglikanlığı kesin olarak kurumlaştırırken, gerçekten de sadece çıkarlarının gereğini mi yapmıştı? Herhalde hayır! William P. Hangaard'ın³⁷ araştırmala-

³⁷ Bkz. *Elizabeth and The English Reformation*, Cambridge, 1968.

rı onun Kilise politikasının başka etkenler dışında gerçek dinsel inanışlarca da yönlendirilmiş olduğunu saptamıştır.

Elisabeth, Devlet Bakanı William Cecil'in öğütleri doğrultusunda ihtiyatla hareket etti. Tahta çıkışından birkaç ay sonra Parlamento'ya Hükümranlılık Beyannamesi'ni yeniden yürürlüğe koymayı kabul ettirdi. Katolik'lerin Kraliçe'yi "İngiltere Kilisesi'nin Mutlak Lideri" olarak kabul edememelerini anlayışla karşılayan Elisabeth, 1559 Nisanı'nda metinde değişiklik yaptırdı. Kullarının bir kısmının tepkiyle karşıladığı ünvanını terkederek, onun yerine kendisi için "İngiltere Kilisesi'nin Mutlak Yöneticisi" gibi daha az rahatsız edici bir ifade kullandı. Ayrıca manevi yetkilerini de, öğretisel hükümlerinde Kutsal Kitap'ı ve ilk dört Piskoposlar Meclis kararlarını ölçüt almak, birisini sapkınlıkla suçlayabilmek için Parlamento ve dinadamlarının onayına başvurmak zorunda olan Din Komiserleri'ne devretti.

Yeni Hükümranlılık Beyannamesi ile aynı anda ilan edilen Eşbiçimlilik Yasası, Elisabeth'in dinsel inançları doğrultusunda elden geçirilmiş olan 1552 *Genel Dua Kitabı*'nın kullanılmasını buyuruyordu. Katolik'leri yatıştırmak amacıyla 1559 *Prayer Book*'undan Papa'ya karşı ifadeler çıkarılmıştı. Özellikle Eukharistia konusunda Protestan'ları rahatsız etmeyen, fakat gerçek varlıktan yana olan Kraliçe gibileri de hoşnut eden bir tutum takınılmıştı. VI. Edward'ın ikinci *Genel Dua Kitabı*'nda John Knox'un isteği üzerine yazılmış bulunan ve kutsananın diz çökmesinin onun ayine taptığı anlamına gelmeyeceğini vurgulayan "Kara Bölüm" bütünüyle çıkarılmıştı. 1549 ve 1552 dinsel yöntemlerinde türlerin yönetilmelerine değgin formüller bir-

leřtirilmiřti. Zwingli'sel bir tınısı olan 1552 ayin y nteminde, İsa'nın Cena'daki varlıđını vurgulamak i in 1549 *Prayer Book*'una bařvuru eklenmiřti: "Efendimiz İsa'nın senin i in verilmiř olan bedeni, senin v cudunu ve ruhunu sonsuz yařam i in korusun".

Sıradan rahiplerin b y k bir kısmı tarafından kabul g ren 1559 H k mranlık Beyannamesi, Mary tarafından g reve getirilmiř olan Piskoposların  ođunun tepkisine yola tı. Bu durumda hiyerarřiyi yeniden oluřturmak gerekiyordu. Cambridge  niversitesi'nin eski profes rlerinden Metthew Parker Cantorbery Piskoposluđu'na getirildi ve 1559 Aralıđı'nda VIII. Henry ve VI. Edward d nemlerinde ayin bařlıđı takınmıř olan y ksek r tbeli 4 subay tarafından kutsandı. B ylece kurulan yeni piskoposluk yeni bir *Ament * oluřturma niyetinde deđildi. 42 *Madde*'yi yeniden d zenlemek i in 1563'  bekledi.  nce madde sayısını biraz azalttı, sonra da taslađı, bazı deđiřiklikler  nerecek olan Krali e'ye sundu. 1571'de t m deđiřiklik  alıřmaları sona erince dinadamları kurulu İngiltere Kilisesi'nin bug n bile " đretisel D zlemi"ni oluřturan 39 *Madde*'yi kabul etti.

Newman'ın yolunu izleyen bazı Anglikan ilahiyat ıların, tařıdıđı Protestan esini "dikkate alınmayacak kadar zayıf" olarak yorumlamalarına karřın, 39 *Madde* genellikle soyut bir ifadeyle Kıta Avrupası Reformu'nun,  zellikle de Calvin'in  ok deđer verdiđi kavramları i eriyordu. Ger i *Ex Opere Operato* etki eden bir kutsal inayeti kınamıyordu ve Eukharistia'da İsa'nın ger ekten varolduđunu vurguluyordu, fakat madde deđiřim dogmasına da karřı  ıkıyordu.  atıřkı yanlılarına karřı, hayrın mutlaka imandan geldiđi yanıtını vermelerine karřın, sadece

imanın akladığını savunuyorlardı. Elisabeth'in isteği üzerine "Kilise'nin tören ve ayinleri saptama yetkisi olduğunu" kabul etmekle birlikte, "Selamet için gerekli her şeyi içeren" Kutsal Kitap'ın tek iman ölçütü olduğunu kabul ediyordu. 39 *Madde* biçem açısından İngiltere Kilisesi'ne birçok ilahiyat akımını birarada barındırma olanağı sağlıyordu. Bu, çifte tepkiye yolaçtı. Katolik'ler imanın elden gittiğini öne sürerken, topyekûn Reform yanlısı Püriten'ler içerikteki Protestan öğeleri yetersiz buldular.

SONUÇ

16. yüzyıl Reformu'nun sonuçları, doğuşlarına yolaçtığı ilahiyat aileleri kadar çeşitli olmuştur.³⁸ Luther Reformu neredeyse sadece Cermen ve İskandinav Ülkeleri'ne yayılmış, buralarda güçlü Devlet Kiliseleri şeklinde örgütlenmiştir. Bucer Reformu *Augsburg İnterimi*'nin yayınlanmasından sonra Johann Marbach'ın ödün vermez Luthercilik'i tarafından Strasbourg'da ezilmiştir. Zwingli Reformu görünümünün bazı hatlarından ödün vererek *Consensus Tigurinus*'la Calvin Reformu'nun bir uzantısına dönüşmüştür. Bu dal, Lutherci ve Anglikan akımlara karşı genellikle Yeniden Biçimlenmiş

³⁸ Bu küçük kitapçıkla Reform'un yarattığı din aileleri arasında George Huntson Williams'ın önemli bir eserine konu olan (*The Radical Reformation*, Philadelphia, 1962) Radikal Reform'a bilerek yer verilmemiştir. "Aile Gauche de la Réforme" (Reform'un Sol Kanadı) ya da "Réforme radicale" (Radikal reform). "Analyse et Critique d'Un Concept à La Mode" (Moda Bir Kavramın Çözümleme ve Eleştirisi) *Interprètes de La Bible* içinde, Paris, 1980, s. 31-41. Araştırmalarımızda belirttiğimiz gibi, Radikal reform çoğu zaman haksız olarak Reform'dan ziyade Ortaçağ'daki bazı akımlarla özdeşleştirilmiştir. Bizce bir tek Radikal reform vardır. O da Zürih Batistleri ve yandaşlarının bağlandıkları harekettir. Fritz Blanke (Bkz. *Die Religion in Geschichte und Gegenwart* Ansiklopedisinin (Tübingen, 1962, 3. Baskı, Cilt VI) "Zwingli" maddesi) ve John H. Yoder (Bkz. *Taufertum und Reformation im Gespräch*, Zürih, 1968) gibi biz de Zürih Kaynaklı Valtizcilik'in kökten bir Zwinglicilik olduğu kanaatindeyiz. Yalnız Hernold Fast'ın haklı olarak vurgulamış olduğu gibi (Bkz. *Der Linke Flügel Der Reformation*, Bremen, 1962), Mennoculuk'a kaynak olan bu Valtizcilik, bir Carstadt Meczupluğu'ndan ve Müntzer Mesihçiliği'nden ya da Münster Başkaldırcılığı'ndan ayrı tutulmalıdır.

olarak nitelenmiş, yerine göre sivil yönetim denetiminde ya da onun erişemediği yerlerde, Cenevre'de, İsviçre ve Fransa kentlerinde, aynı zamanda da Almanya, Felemenk, İskoçya, Macaristan ve Polonya'nın bazı bölgelerinde kök salmıştır. Anglikan Reformu ise Katoliklik'e özlem ve Kıta Avrupası Reformcuları'nın Kökten Protestanlık duygularının etkisiyle Taht'a sıkı sıkıya bağlı ulusal bir Kilise örgütlenmesi sonucunu doğurmuştur.

Böylece 16. yüzyılın ikinci yarısında Protestanlık bünyesinde varlıklarını sürdürebilmiş üç akım, Luthercilik, Yeniden Biçimlenmişlik ve Anglikanlık doğmuştur. Bu kitabın giriş kısmında da belirtmiş olduğumuz gibi, aralarındaki görüş ayrılıkları temel konularda birleşmelerine engel değildir. Hepsi de Hz. İsa'nın merkez işlevini, iman yoluyla karşılıksız aklanmayı ve Kutsal Kitap'ın hakimiyetini kabul etmektedirler. Reformcular'ın "Papacılık" olarak niteledikleri tutuma karşı da yakın zamana kadar aynı düşmanlığı besliyorlardı. Luther'in aforozunu izleyen (1521) ve yarım yüzyılı dahi bulmayan zaman diliminde Batı Hristiyanlığı'nda yaşanan değişikliğin boyutları, Roma Piskoposu'yla yakından veya uzaktan ilgili her şeye karşı takınılan olumsuz tavırdan anlaşılabilir. Kilise içinde gerçekleştirilmek istenen Reform, Kilise'den uzaklaştırıldı ve Kilise birliği bozuldu. Reformcular'ın fikirleri bugün bile şaşılacak kadar günceldirler. İlahiyat zenginlikleri tüketilmişlikten çok uzak olan 16. yüzyıl, aynı zamanda Hristiyanlık tarihinin en büyük facialarından birinin de ortamı olmuştur. Bu felaketin yolaştığı bölünmenin ve 400 yılı aşkın bir süredir bitmeyen kardeş kavgasının yaraları günümüzde tüm Hristiyan Kiliseleri birleştirmeyi amaçlayan hareket tarafından sarılmaya çalışılmaktadır.